HET LAND VAN AALST

TIJDSCHRIFT VAN DE
HEEMKUNDIGE VERENIGING
« HET LAND VAN AALST »

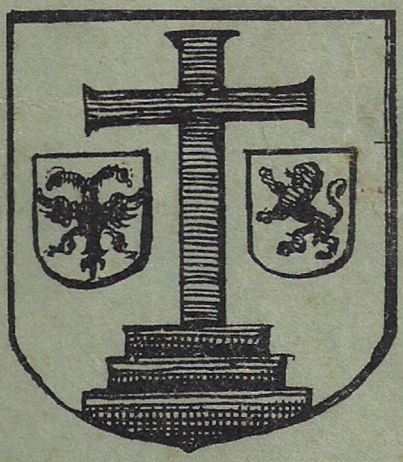

Jaargang XI — 1959 Nrs 1,2

BELANGRIJKE MEDEDELING

Hiermee meldt «Het Land van Aalst» zich aan met een dubbel nummer van onze XIe jaargang. Het is gewijd aan Geraardsbergen en wordt gestuurd aan **al** de leden, die ook vorig jaar als medelid hun belangstelling voor heemkunde en geschiedenis in het Land van Aalst hebben betoond.

De meeste leden hebben reeds hun bijdrage gestort, sommigen als ereleden of steunende leden, een groot aantal verhoogden spontaan hun lidgeld tot 120 fr. Aan allen hartelijk dank!

Aan dezen die tot nog toe hiermee in gebreke bleven, wordt gevraagd onverwijld aan deze verplichting te voldoen en 100 fr. (en bij voorkeur 120 fr.) te storten op postrekening nr. 5869.11, van «de Heemkundige Vereniging van het Land van Aalst», Brussel 19.

Stort heden nog!

Moest iemand, om een of ander reden van zijn lidmaatschap afzien, gelieve hij zo vriendelijk te zijn het ontvangen nummer terug te sturen aan het adres van de heer Albert van Lul, de Nayerlaan, 51, Brussel 19. Ook hierom wordt dank gezegd, al weze het met de hoop, dat hun aantal zeer klein zal wezen.

Werft nieuwe leden aan!

De Redaktie.

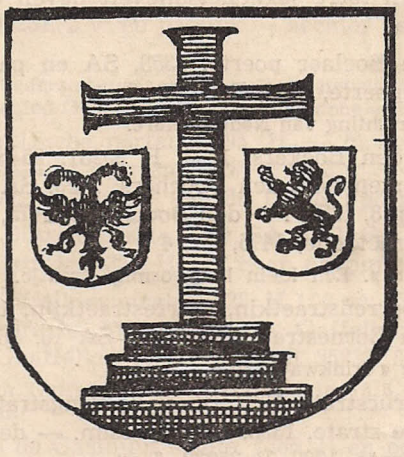

GERAARDSBERGEN

Middeleeuwse toponiemen te Geraardsbergen

Onderstaande lijst is denkelijk wel niet volledig. Zeer waarschijnlijk bevat zij evenwel de vroegste vermeldingen van de opgenomen plaatsnamen (1).

Begijnenstraat : in de Baghinen straete, begin 15e, H 2, 35 r°. — de Beghinen strate, 1423, SA 8, 11 r°; passim.

Straat liggend vóór het Begijnhof.

Bertout : up de Veste neven den torre die men heet de Berthout, 1425, R 35252. — in den torre jeghen tsollevelt neven den Bertolf, 1426, R 35253.

Boelaarpoort : de Boelaer poerte, 1358, SA en passim. — beneden der Nederboelaerpoerte, 1423, R 35250, 3 v°.

Stadspoort in de richting van Nederboelare.

Bokerstraat : in den Boekers, 1393, R 35231, 25 v. — int Pieterskinstraetkin dat men heet den Boochers, 1423, SA 8, 1 r° — in den Boockers, 1460, Bp 8, 127 r°. — den Boockeers, 1475, B 2, 7 r°. — ende den Boockeers straetkene, 1475, B2, 4 v°.

Boog + *ers* « aars ». Een klein boogvormig straatje.

Borrestraatje : tborrenstraetkin, tborrestraetkiin, 1426, SMB 3, 9 v°, 10r°. — ende den Bornestraetkine, 1427, SA 10, 36 v°.

Mnl. *borne, borre* « drinkwaterput ».

Brugstraat : de Brucstrate, 1322, Bl. — de Brugstrate, 1330, H en passim. — de Brugge strate, 1338, H en passim. — de Bruxstrate, 1354, H. — de Bruchstrate, 1398, R 35232, 5 v°.

Straat leidend van de Markt naar de Oude brug.

Burg : Willelmo del Borech (abl.), 1227, SA. — achter de Borch, 1294, SA en passim. — bider Boerch, 1414, R 35243.

Het latere Karmelietenklooster, tussen de Vest en de Dender.

Buizemont : Busemont, kort na 1243, H. — desous le Boisemont, 1320, H. — op den Busemont, kort na 1348, H. en passim.

Romaans *buxus* (Frans *buis)* « buks » + *montem* (acc.) « berg », met aanvankelijk Romaanse klankevolutie.

Denderstraat : de Denrestrate, 1320, SA en passim. — de Dendere strate, 1361, H. — de Dender strate, 1382, SA 6, 26 r° en passim.

Straat leidend naar de Dender.

---

(1) Afkortingen : B : Begijnhof Geraardsbergen. — Bl : Beaulieu. — Bp : Beaupré. — C : Cambron. — E : Ename. — H : Hospitaal Geraardsbergen. — L : Departementaal archief Rijsel. — N : Ninove. — R : Rekenkamer Brussel. — S : Stadsarchief Geraardsbergen. — SA : Sint-Adriaansabdij. — SB : Sint-Baafsabdij. — SJ : Sint-Janskerk Gent. — SM : Sint-Michielskerk Gent. — SMB : Sint-Martens-ten-Bosse. — SP : Sint-Pietersabdij. — Op C, L en R na, bevindt dit alles zich in het Rijksarchief te Gent.

Dierkost : an den Dierkost, 1408, R 35240. — voer den torre die men heet Diercost, 1421, R 35249, 70 v°.

De naam beduidt blijkbaar dat de bouw van deze toren een dure aangelegenheid was.

Dutse (oude naam van de Molenbeek) : molendinum situm super Ducham, 1259 kopie 14e, SP 3, 72 v°. — ende den vivere van der Dutsen, 1367, SA.

De betekenis van deze waternaam met oorspronkelijk Romaanse klankevolutie, is duister. Eventueel Romaans *ductio* « leiding » ?

Dutse (nederzetting aldaar) : Ducia, 866 kopie 18e, Descriptio van Lobbes, Rijksarchief Bergen, cart. 34, p. 11; 868 kopie 18e, polyptiek van Lobbes, ib. p. 36.— S. Danielis de Ducia, 1181, N. — S. Dionisii de Duche, 1213, SA. — S. Dyonisii de Dutche, 1217, N. — S. Dionisii de Duetse, 1217, SP. — Daniel de le Duche, 1222, C. — Bernardo del Duche, 1227, SA. — ter Dutsen, 1388, S 681, 23 r° en passim. — ter Dutssen, 1393, R 35231, 2 v° en passim. — aechter der Dutschen, 1410, SMB.

Dat dit een oude nederzetting is, blijkt ook uit het voorhandenzijn van een Duitskouter, grondgebied Overboelare (1328 de Dutche coutre, H 1, 9 r°).

Dutspoort : bi der Duche porten, 1295, H. — bi der Dusche porten, 1309, H. — bi der Dutse poerten, 1328, H 1, 2 v°. — buten der Dutspoerten, 1332, H en passim. — ane de Duutschpoerte, 1358, Bl.

Dutsstraat : in de Dutsche strate, 1301, SA; 1311, SA. — de Dutstraete, 1312, Bl. — de Dutstrate, 1328, H 1, 2 r° en passim.

Gaffelstraat : in Gaffelkins strate, 1328, H 1, 3 v°; 1337, H; 1341, H. — in de Gaffelkins straete, 1387, SA. — de Gaffelkiins strate, 1388, S 681, 24 v°. — de Ghaffelkin strate, 1399, R 35233, 5 r°.

Familienaam. Jhan Gaffelkiin wordt vermeld in 1315, Bl; Jhan de Witte Ghaffelkin in 1324, Bl.

Gasthuisstraat : in de Gasthuus strate, 1306, H en passim.

Lag vóór het Gasthuis.

Geetstraat : in de Gheetstrate, 1325, Bp en passim.

Blijkbaar de diernaam geit.

Geraardsbergen : de Geroaldi monte, (1034-58) kopie 1e kwart 13e, SP. — de Geraldi monte, 1107, gelijktijdige kopie, miracula s. Amandi, Stadsbibl. Valenciennes 502, 138 r°; 1108, SP; passim. — de Geroldimonte, 1108, SA. — Geromontensis, 1142, SA. — Geralmont, 1167, N. — de Geraudimonte, 1195, SA; passim. — Graumont, 1195, L 36 H 65/699; 1290, S. — Geraumont, 1201, N; 1268, SA. — Gerautmont, 1201, SA. — Geramont, 1211, SA. — in Gerardi monte, 1225, C. — Gheroustberghe, 1283, H; passim. — Gheroutsberghe, 1284, SA; passim. — Gramont, 1290, S. — Grantmont, 1293, S. — Gheeroutsberghe, 1340, SJ. — Gherardsberghe, 1343, H (geschreven te Gent). — Gherousberghe, 1349, SMB. — Gheersberghe, 1403, R 35236.

Gêrawaldas berg « berg van Gêrawald » (ouder Gairawald : Germaans *gaira-* « speer » + *walda-* « heerser »). De Nederlandse evolutie was *Gerawaldas berga* (datief) › *Geraldes berga* › *Geroldes berga* › *Geroudes berge* › *Geroutsberge* › *Geersberge*, thans dialectisch *Giesbaarge*. De spelling *Gheraertsberghe* wordt in de Middeleeuwen blijkbaar alleen te Gent aangetroffen en berust op verwarring (*Geroud* en *Geraard* waren beide *Geert* gewor-

den). De Franse evolutie was *Geraldi mont* > *Geraudi mont* > *Geraumont* resp. *Geramont* > *Gramont*, nu *Grammont* gespeld.

Groot Putsemein : in Groot Putsemein, 1425, R 35252, 6 v°,

Hetzelfde als Putsemein.

Ham : Johannes Forrt de Hamme, 1295, SB 31 d, 66 r°. — in den Ham, 1320, SA en passim.

Een ham is een landtong uitspringend in overstromingsgebied (doorgaans van rivieren). De Ham moet dus oorspronkelijk de hele boog aangeduid hebben op het einde van de heuvelrug tussen Dender en Molenbeek.

Hoek : in den Houc, 1319, H. — in den Hoec, 1363, SP; passim.

Wellicht betekent *hoek* hier ongeveer hetzelfde als *ham*.

Hunnegem : Huneghem, 1081 kopie eind 13e, SA 220, 9 r°; 1181, SA; passim. — Hunengem, 1227, SA. — Hunegem, 1227, SA. — Huuneghem, 1357, H. — Hueneghem, 1388, S 681, 20 r°.

Germaans *Hûninga haim* « woning van de *Hûningas*, d.i. de lieden van Hûno ». De naam klimt op tot de Merovingische tijd. Op Overboelare ligt de Hunnegemkouter (1399 de Hueneghem coutere, H).

Hunnegemmeers : de Huneghem mersch, 1328, H 1, 11 v°; passim.

Hunnegempoort : ane de Hueneghem poerte, 1363, H; passim.

Hunnegemstraat : platea de Hunenghem, 1273, H. — in vico de Huneghem, 1295, H. — de Hunighem strate, 1297, SA. — bede de Huneghem straten, 1303, H. — de Huneghem strate, 1330, H; passim.

Ingeland : gheleghen an de Maercht... den straetkine dat men heet in Inghelant an dandere side, 1386, H. — an eenen borre in Inghelant, 1398, R 35232, 31 v°. — in den Inghellant straetkin, 1406, SA; passim. — ten Inghelant gate waert, 1483, SA 12, 7 r°.

Kleine Molenstraat : in Clein Molenstrakiin, 1350, H. — int Clene Muelenstrakin, 1358, H. — de Cleene Molenstrate, 1388, S 681, 2 r°. — ende den Cleenen Molenstraetkene gheheeten twendelen straetkin, 1497, H 61, 11 v°.

Leidend van de Markt naar de watermolen.

Klein Putsemein : up den hoernac van der straten die men heet Clen Putsemain daer men gaet ter Putsemain poerten werd, 1355, H. — in Cleen Putschemain, 1396, R 45971, 1 r°; passim.

Klepper : an den Clappere, 1393, R 35231, 4 v°. — an den Cleppere, 1398, R 35232, 4 r°. — bij den torre de Cleppere, 1399, R 35233, 28 v°. — van der veste te Huneghem an den Clapper, 1414, R 35243, 3 v°.

Kloosterstraat : in de Cloester strate, 1305, SA en passim.

Lag vóór de Sint-Adriaansabdij.

Koebrug : up de Coebrugghe, 1427, R 35254.

Koepoort : an de Coepoerte, 1401, R 35234; passim.

Koepoortstraat : neven der Coepoerten straetkin, 1428, SA 91, 4 v°.

Korendries : aen den Coren driesch, 1421, R 35249, 6 v°.

Kwaadstraatje : in tquaetstraetkiin, 1356, H. — tquade straetkiin, 1388, S 681, 25 r°; passim.

Genoemd naar de drassige bodem.

Laverdij : op de Laverdie, 1340, SJ; passim. — op de Laverdrie, 1358, SP; 1367, H. — de Laverdye, 1388, S 681, 14 r°; passim.

Eventueel Romaans *lavataria* « wasplaats ». In de 15e eeuw is dit nochtans de stedelijke houtopslagplaats.

Markt : ane de Marcht, 1324, Bl. — tote der Marct, 1328, H 1, 2 r°; passim. — op de Maerct, 1355, SA; passim. — up de Mercht, 1398, R 35232, 33 r°.

Molenstraat : in de Molen strate, 1311, H; passim. — in de Meulenstrate, 1355, H. — in de Muelenstrate, 1358, H; passim. — dmuelen straetkin dat comt van der muelne in de Bruchstrate, 1462, SMB 1, 101 r°.

Leidend naar de watermolen.

Nederhunnegemstraat : in de Neder Huneghem strate, 1328, H 1, 2 v°. — in de nederste Huneghem strate, 1333, SA; passim.

Neringe :van sinen merssche die gheleghen es ter Neriinghen, 1359, Bl.. — gheleghen ter Nerijnghe ant Nerijncstraetkin, 1462, SMB 1, 98 v°.

Nederinge « laag gelegen land ».

Nieuwe brug : bi der Nuwer brugghen, 1317, SA. — de Nuwebrugghe, 1320, SA. — bi der Nieuwere brugghen, 1360, H. — an de Nieuwe brugghe, 1387, SA; passim.

Nieuwpoort : de Nuwe poert, 1388, S 681, 17 r°. — de Nieupoert, 1410, SA 7; passim.

Het stadsdeel ten westen van de Dender, in tegenstelling met de Oude poort ten oosten daarvan.

Nieuwstraat : in de Nuwe strate, 1309, SA. — de Nieustrate, 1312, SA; passim. — de Nustrate, 1328, H 1, 5 r°; passim. — de Nieuwe strate, 1393, R 35231, 25 r°; passim.

Oudenberg : Eva de Veteri monte, kort na 1243, H. — bi den Oudenberghe, 1328, H 1, 6 v°. — ten Oudenberghe, 1352, H; passim. — up den Ouden berch, 1398, R 35232, 22 r°; passim.

Oude brug : tusschen der Oudere brugghen ende..., 1362, SMB. — van der Ouder brugghen, 1388, S 681, 1 r°. — an de Oude brugghe, 1398, R 35232, 28 v°; passim.

Zoals ook blijkt uit de naam Brugstraat, was dit de oudste brug over de Dender.

Oude Dender : van der Ouder Denderen, 1393, R 35231, 2 v°. — an de Houde Dendere, 1404, R 35237. — doude Dender, 1409, H 6, 2 v°; passim.

Oude poort : doude poert, 1388, S 681, 1 r°; passim.

Het stadsdeel ten oosten van de Dender, in tegenstelling met Nieuwpoort.

Daar ontwikkelde zich, rondom de Markt, de oudste stadskern. Zulks betekent niet, dat daar ook de oudste nederzetting lag : de dorpen Dutse en Hunnegem zijn ouder.

Overste Hunnegemstraat : in doverste Huneghem strate, 1317, H; passim. — in de Euverste Huneghem strate, 1331, SA; passim.

Overpoort : ad superiorem portam, kort na 1243, H; 1293. H. — buten der Overporten, 1316, H. — buten der Overpoerten, 1328, H 1, 3 r°; passim. — buten der Euverpoerten, 1354, H.

De hoogst gelegen stadspoort.

Paardenmarkt : up den hoeric van der straten alsoe men ten Tsollevelde wert in gaet daer men de paerdemaerct plecht te houdene, 1369, Bl. — ter Paerde mercht waert, 1391, SM. — an de Paerde marcht, 1396, R 45971, 3 v°; passim.

Pensstraat : in de Paynstrate, 1310, H. — in de Painstrate, 1315, Bl; 1354, SMB. — de Penstrate, 1331, Bl; passim. — de Pentstrate, 1359; Bl. — de Peinstrate, 1390, SA; passim.

Werd daar pens verkocht ? De stadsrekening over 1431 (R 35258, 64 v°) vermeldt : tusschen den maercborne ende den pensdessche (*desch* « dis, tafel »).

Pieterkinsstraat : tote Pieters Kints straetkine, 1332, H. — Peterskins stratkiin, 1354, SMB. — in Pieter skints straetkin, 1407, SA. — uutcommende ten Boocherse dat men plach te heetene Pieterkins straetkin, 1423, SA 9, 2 r°. — Pieters straetkiin, 1426, SMB 3, 20 r°.

Persoonsnaam : Pieter 't Kint.

Plateelstraat : tplatteel straetkiin, 1388, S 681, 20 r°; passim. — in de Plateelstrate, 1425, R 35252, 8 r°; passim.

Putsemein :in vico qui dicitur Puchemain, 1269, SA; 1329, H. — in Potchemain, 1283, H. — in Putchemain, 1307, H. — in Putsemayn, 1312, H. — in Putsemain, 1344, H. — Putchemein, 1346, SMB. — in Putschemain, 1357, H. — te Putsemeyn, 1388, S 681, 2 v°; passim. — in Putschemein, 1396, R 45971, 34 r°.

Kennelijk Romaans; etymologie duister.

Putsemeinpoort : in desside Potchemain poerten, 1284, SA. — de Puchemayn poerte, 1314, SA. — bi der Putsemain poerten, 1331, SA; passim. — an de Putsemeyn poerte, 1388, S 681, 2 v°; passim.

Putsemeinstraat : in Putchemain strate, 1328, H 1, 8 v°. — in de Putsemain strate, 1460, Bp 8, 125 r°.

Hetzelfde als Putsemein.

Reep : op den Reep, 1357, H en passim.

Te Gent is de Reep een straat langs een rechtlijnig vak van de Schelde. Te Geraardsbergen-Nederboelare is de Reep een straat evenwijdig met een vrij rechtlijnig vak van de Molenbeek.

Rot : Jhan uten Rode, 1361, Bl. — gheleghen up trot, 1366, SMB; passim.

Rot « gerooid bos ».

Schoolstraat : van der Scoelstraten, 1340, SA. — in de Scoelstrate, 1358, H; passim.

Sint-Katelijnestraat : in deerste Sente Katelinen strate, 1358, H. — in Sente Katelinen strate, 1393, R 35231, 3 v°; passim.

Gelegen vóór de Sint-Katelijnekapel.

Solleveld : in Tsollevelt, 1328, H 1, 8 r°; passim. — in Chollevelt, 1332, H. — ten Tscollevelde waerd, 1360, SA. — ten Tsollevelde wert, 1369, Bl. — ten Sollevelde, 1409, H 6, 2 r°; passim.

Zeer waarschijnlijk terecht verklaart Jan Lindemans (De Speelterreinen van onze voorouders, in : Eigen Schoon en De Brabander, XXVIII, 1945, pp. 49-57) *solleveld* als « gemeentelijk speelterrein waar men met de sollebal, een soort kaatsbal, speelde ». Te Nederboelare wordt een Chollevelt vermeld kort na 1243, H.

Steenstraat : in de Steenstrate, 1314, SA en passim.

Verdillenstraat : in Verdillen strate, 1328, H 1, 7 r°; 1388, S 681, 21 v°. — de Verdille strate, 1462, SMB 1, 103 r°.

Hetzelfde als Begijnenstraat. Het Begijnhof heet in 1328 : in Verdillen hof (H 1, 7 r°); 1401 : de beghinen op Verdillen covent (H 4, 6 v°). Vrouwennaam : ver Dille « vrouw Dille ».

Visstraat : van den Vischstraetkine, 1423, SA 8, 7 r°; passim. — tvisschers straetkin, 1462, SMB 1, 96 v°.

Zeer waarschijnlijk een familienaam.

Vlieguit : te Vlieghuut, 1357, H; passim.

Vlieguitpoort : buten der Vlighut poerten, 1328, H 1, 9 r°. — bi der Vlieghuut poerten, 1366, H; passim.

Vlieguitstraat : in de Vlighuut strate, 1328, H 1, 11 r°. — in de Vlieghuutstrate, 1357, SA; passim.

Waaienberg : S. Willelmi de Waienberge, 1215, L 3 H 58/754. — Gillekin van Wayenberghe, 1309, SA. — te Waienberghe, 1316, H; passim. — te Waeyenberghe, 1359, Bl. — Waeyenberch, 1388, S 681, 15 r°.

Ouder *wâgin berga*, datief, bij *wâgi* « glooiend ».

Wendelstraatje : in Wendelenstratken, 1382, SA 6, 25 r°. — int Wendelijn straetkiin, 1396, R 45971, 1 v°. — dwendelen straetken, 1408, H. — dwendelstraetkin, 1423, SA 8, 8 r°.

Familienaam : Johannes Wendelen wordt vermeld in 1382, SA 6, 25 r°.

Wijngaardstraat : in de Wijnghert strate, 1399, R 35233, 5 v°. — in de Wiingaert straete, 1403, SA; passim.

Zak : in den Sac, de strate die ghenaemt es de Sac, 1322, Bl; passim.

Zo genoemd omdat deze straat doodliep op de Vest.

Zavelstraat : ende der Zavel strate, 1401, H 4, 26 r°. — de Zavel strate, 1426, SMB 3, 9 r°; passim.

GENT *M. Gysseling.*

Van lijfeigenen uit de streek van Geraardsbergen die, in de XIIIe en XIVe eeuw, aan Sint Adriaan werden opgedragen

De mening van gezaghebbende historici loopt uiteen nopens de draagwijdte van de zegelbrief, waarbij Margareta, gravin van Henegouwen en Vlaanderen, in 1252 een bepaalde reeks personen van de lijfeigenschap ontsloeg. Terwijl deze, volgens de enen, door bedoelde akte volledig in onze gewesten werd opgeheven, beweren anderen dat deze vrijmaking slechts gold voor de bewoners van het grafelijk domein.

Voor de streek van Geraardsbergen zijn enkele na genoemd jaar te situeren akten bekend, waarbij plaatselijke heren optraden om aan al hun horigen of aan bepaalde familiegroepen vrijheid te schenken. Ik oordeelde het nuttig deze stukken samen te brengen, ten einde een juister inzicht te krijgen in de toestand die, voor een minder of groter deel van deze bevolking, van deze periode af werd gewijzigd. Ik rangschik de mij bekende akten chronologisch en geef de beknopte samenvatting zoals deze voorkomt in de inventarissen van het Staatsarchief te Gent (1). Naar de reeds uitgegeven teksten wordt in voetnoot verwezen.

(a) 1233 april 10. — Walterus, heer van Aa, schenkt vrijheid aan zijn lijfeigenen van *Zandbergen* en maakt hen vrijgewijden van Sint Adriaan onder de gewone voorwaarden (A.G., Nr 220) (2).

(b) 1234 april 30. — Ridder Walterus, heer van Aa, schenkt aan de abdij al zijn mannelijke en vrouwelijke lijfeigenen in de parochie van *Pollare* wonende, nu en in het toekomende, voor zover zij ten minste niet aan een ander kerk behoren (V.W., Nr 801) (3).

(c) 1238, Witte Donderdag. — Aleidis, vrouwe van *Boelare,* verleent vrijheid aan haar mannelijke en vrouwelijke lijfeigenen (4).

(d) 1284 oogst 30. — Ridders Walterus en Sohier van Braine bevrijden de inwoners van *Eversbeke* van hunne lasten (V.W., Nr 802).

(e) 1285 maart 17. — Ridder Raso van Liedekerke, heer van *Boelare,* en edelvrouw Alisa, zijn echtgenote, schenken de vrijheid aan enkele hunner lijfeigenen, en plaatsen ze onder de hoede van het klooster van Sint-Adriaan, mits verplichting van zekere cijnzen te betalen (V.W., Nr 803).

---

(1) a) R.A. Gent: Inventaris Abdij Geraardsbergen (= A.G.); b) **Dr L. van WERVEKE,** Inventaris van het archief der stad Geraardsbergen onder het oud Regime (Tongeren, 1935) (= V.W.).

(2) **P.C. BOEREN,** Etude sur les tributaires d'église dans le comté de Flandre du IXe au XIVe siècle (Amsterdam, J.J. Paris, 1936), bl. 141 (Bijlage 49).

(3) **P.C. BOEREN,** o.c., bl. 142 (Bijlage 50).

(4) **A. MIRAEUS,** Opera diplomatica I (Leuven, 1723), bl. 755.

(f) 1290 juni 7. — Jan, heer van Oudenaarde en van Rosoit, verleent vrijheid aan zijn lijfeigenen van *Eversbeke* en draagt ze op aan het klooster van Sint-Adriaan mits zekere voorwaarden. — 1290 september 25. — Zelfde heer meldt aan de abt dat hij Jan Ostelet, zijn baljuw te Lessen, heeft aangesteld om de overdracht van de lijfeigenen van Eversbeke te doen (V.W., Nr 804 en Nr 805) (5).

(g) 1315 januari 2. — Zeger van Liedekerke, heer van *Boelare*, schenkt de vrijheid aan zekere van zijn lijfeigenen en plaatst ze onder de hoede van Sint Adriaan, mits zekere voorwaarden (V.W., Nr 806) (6).

De akten slechts bekend door hun vermelding bij Ruteau, die, voor het opstellen van een historische schets van de abdij (7), de oorspronkelijke stukken in handen kreeg, laat ik buiten bespreking. Vooral vraag ik hier aandacht voor de laatste akte : het jongste stuk, waarvan de tekst nog niet werd uitgegeven en dat ons inlicht nopens de twee onderscheiden handelingen, de vrijmaking van de lijfeigenen en hun opdracht aan Sint Adriaan.

Ziehier de inhoud van bedoelde akte. Op 2 januari 1315, laat Zeger van Liedekerke, heer van Boelare, akte nemen van zijn optreden waarbij hij aan zeven personen, behorend tot de familiegroep Heykart en tot dusver zijn lijfeigenen, evenals aan hun nakomelingen, vrijheid verleent en hen van elke verplichting die de lijfeigenschap meebrengt ontslaat. Verder doet hij de opdracht van genoemde personen aan Sint Adriaan te Geraardsbergen. De verplichtingen, uit deze rechtstoestand voortspruitend, worden opgesomd : de vrijgewijden zullen jaarlijks, ten titel van hoofdcijns, aan de abdijkerk twee deniers betalen, bij gelegenheid van hun huwelijk zes deniers en bij hun overlijden twaalf deniers. Wanneer iemand van hen komt te sterven, zal voortaan de heer genoegen nemen met « het beste hoofd ». Ten einde elke latere betwisting te ontwijken, wordt de akte opgesteld in bijzijn van de door beide partijen aangestelde getuigen.

* * *

Aan de hand van voornoemde akten kunnen beide handelingen afzonderlijk worden onder het oog genomen.

Het treft de aandacht hoe weinig eenvormigheid er bestaat om de personen vóór hun vrijmaking aan te duiden; de onzekerheid nopens hun werkelijke toestand is hieraan wellicht niet vreemd. Wat dient men te verstaan door de *servi* en *servae* of *ancillae* uit de bedoelde akten ? Terwijl sommigen hen betitelen als slaven (8) en lijfeigenen, worden zij door anderen als halfvrijen aangezien. Voor onze

(5) **P.C. BOEREN,** o.c., bl. 167-169 (Bijlage 83 en 84).

(6) Zie de tekst, volgens de oorspronkelijke akte, in Bijlage.

(7) *La vie et martyre de S. Adrien tutelaire de la ville de Grardmond, patron contre la peste et de sa S. compagne Natalie, le tout tiré de la copie Latine de Dom Benoist Ruteau* (A Ath, chez Jean Maes, 1637). — Buiten de hierboven vermelde vrijmakingen, haalt hij deze aan door Gillis, heer van Schendelbeke (1309), door Geraard, heer van Parike (1335), door Lodewijk, heer van Zandbergen (1353).

(8) o.m. **L.B. DEL'ARBRE,** De manumissien der slaven in St. Adriaans abdie, *in* Rond den Heerd, jg. 17 (1882), bl. 139-140.

doelstelling biedt de beslechting van dit betwiste punt echter min belang.

De vrijmaking, gekend onder de naam van *manumissio,* wordt niet éénvormig geformuleerd (9), zodat de dubbelzinnigheid van de bewoordingen ons niet tot een juister inzicht nopens de rechtstoestand vóór de begunstiging brengt. Het treft de aandacht hoe meer de juridische dan wel de sociale toestand van de begunstigden wordt omschreven. Onmiskenbaar vertoont de lijfeigenschap als hoofdzakelijke en blijvende karaktertrek dat zij wordt overgeërfd, omdat zij « aan de beenderen kleefde ». Beknopt en kernachtig heeft de bekende historicus Léon Verriest nopens deze grondeigenschap getuigd « qu'elle se transmettait *héréditairement,* que naissait serf ou serve celui ou celle dans les veines de qui coulait un sang servile, ce sang servile étant celui de la *mère* » (10). De lijfeigenschap ging niet over van vader op zoon, doch van moeder op zoon en op dochter. Dit is de reden waarom, in sommige akten, bij de opsomming van de vrijgestelden, de afstamming langs moederlijke zijde met speciale zorg wordt vermeld. De zg. « slafelijke toestand naar vlees en beenderen » kon slechts uitgeschakeld worden met de mannelijke afstammelingen, op voorwaarde dat dezen niet in de schoot van een lijfeigene vrouw voortplantten (11).

Soms strekte de manumissio zich uit tot al de leden van de dorpsgemeenschap, die als lijfeigenen bekend staan, zoals te Boelare in 1238, hetgeen niet uitsluit dat in een latere periode beperkte vrijmakingen in hetzelfde dorp zullen volgen. In andere gevallen wordt alleen de vrijmaking van bepaalde familiegroepen bedoeld; in 1234 genieten circa negentig bij naam genoemde mannen en vrouwen van deze gunstmaatregel te Pollare en in 1290 schenkt Jan, heer van Oudenaarde en machtige grondbezitter, de vrijheid aan een vijftigtal lijfeigenen van Everbeek. Ook in de hier ontleedde akte van 2 januari 1315 ontslaat Sygerus, de heer van Boelare, nog een zevental leden van de familiegroep Heykart van de banden der lijfeigenschap, wellicht de laatsten in dit dorp die op de vrijmaking wachtten.

Om de voordelen door bedoelde manumissio geschonken te kunnen naar waarde schatten, dienen wij even de voornaamste verplichtingen te vermelden die door de vrijmaking werden verzacht.

Bij het overlijden van een onderhorige kwam aan de heer een deel toe van de nalatenschap, welk deel gekend is onder de naam van de dode hand (manus mortua, la mainmorte). Het gaat hier om een gewoonterecht, dat als een laatste uiting van afhankelijkheid door de

---

(9) — *omnes servos et ancillas, in dominio de Boulario commorantes, absolvimus ab omni exactione et taliis* (c); — *j'ai affranki dou servage mes seirs de Eversbeke et leurs ors a tousjours* (f); — *servos ac servas meas... in perpetuam constitui libertatem et ipsos cum heredibus suis ab omni debito servitutis relaxavi* (g).

(10) **Léo VERRIEST,** Institutions médiévales. Introduction au Corpus des Records de coutumes et des lois des chef-lieux de l'ancien comté de Hainaut (Bergen, 1946), bl. 169.

(11) **L. VERRIEST,** Le Servage dans le comté de Hainaut. Les sainteurs. Le meilleur catel (Mémoires de l'Académie royale de Belgique, Classe des Lettres, IIe série, Tome VI (Brussel, 1910), bl. 76-80.

overledene of door « een dode hand » kan beschouwd worden. In verschillende parochies van het Land van Aalst vinden wij het, als één van de heerlijke rechten, tot aan het einde van het Oud Regime gehandhaafd.

Wanneer het nu een lijfeigene gold, viel zoniet het ganse dan minstens het halve bezit of de « halve have » van rechtswege aan de heer ten deel. Bepaaldelijk deze toestand van verregaande materiële afhankelijkheid werd door de vrijmaking gewijzigd. Van de onderscheiden data af, wordt voor de begunstigden het recht van halve have omgewisseld in dit van « het beste hoofd » (12). De akte voor Zandbergen (1233) en deze voor Pollare (1234), beide opgemaakt door toedoen van een zelfde heer en veel gelijkenis vertonend in hun redactie, maken het onderscheid dat het beste kateil zal bestaan in het beste stuk vee bij het overlijden van een man en in het beste kleed bij het overlijden van een vrouw.

Het was tevens eigen aan de rechtstoestand van de lijfeigene dat deze, naar volledige willekeur van de heer, onderworpen was aan de hoofdcijns en aan andere geldelijke lasten. Een tweede gevolg van de vrijmaking, dat telkens in de aktering wordt onderstreept, is de beperking en afbakening van deze tot dan toe willekeurige geldelijke aanslagen. De getroffen schikking is weliswaar niet voor alle plaatsen gelijkvormig. Voor Zandbergen in 1233 en voor Pollare in 1234 laat de heer akteren dat hij van nu af zal genoegen nemen met één jaarlijkse aanslag, die niet het bedrag van resp. 10 pond vlaams en 100 solidi vlaams mag overtreffen. Voor Everbeek verklaren in 1284 de optredende heren dat zij slechts éénmaal per jaar het belastingsbedrag tussen de houders van huizen en gronden zullen omslagen; zes jaar nadien zien wij, voor deze parochie, de heer van Oudenaarde deze jaarlijkse omslag milderen tot het bedrag van het hoofdgeld, te weten tot 12 deniers voor de man en tot 6 deniers voor de vrouw. In de akte voor Boelare 1238 bepaalt vrouw Aleidis dat zij de vrijgemaakten ontslaat van elke belasting en dat zij slechts om geldelijke tussenkomst zal verzoeken bij gelegenheid van het huwelijk van een harer kinderen of wanneer een harer zonen als ridder wordt opgenomen (13), bepalingen die onmiskenbaar naar een reeds vroeger uitgeoefend recht verwijzen.

Er zijn nog andere verplichtingen waaraan de lijfeigenen gewoonlijk waren onderworpen. Ik wil ze slechts vermelden in zover zij in bedoelde akten worden aangeraakt.

Uitzonderlijk zien wij een regeling treffen nopens het aangaan van het huwelijk. De toelating hiertoe wordt in 1238 door voornoemde

---

(12) — *melius catallum in obitu viri sive vestem in decessu mulieris meliorem* (a); — *in morte ab homine pecus potissimum et a muliere vestem meliorem* (b); — *tenebuntur ad melius catallum ad mortem* (c); — *le milleur cateil a le mort* (f).

(13) — *tantummodo una tallia in anno que non potest nec debet summam 100 solidorum flandriensium excedere* (b); — *dequels teres et manoirs je avoi talle a ma volonte une fois cascun an* (d); — *ad nuptias puerorum et si quem contigit fieri militem juvamen* (c); — *li homme devant dit me doevent cascun an d'avouerie XII. d. de blans et le feme VI. d. de monoie devant dite* (f).

vrouw Aleidis van Boelare onderworpen aan een vergeldingstaks van 12 deniers, bedrag dat ook zal worden toegepast voor de vreemdelingen die zich binnen het grondgebied van hare heerlijkheid zullen komen vestigen. Deze maatregel herinnert aan het oude *forismaritagium,* w.o. het volstrekt verbod voor de horigen een huwelijk buiten het door hen bewoond grondgebied aan te gaan. Waar dergelijke beperking aanvankelijk als een economische noodwendigheid voor de dreigende ontvolking en de regelmatige landbouwuitbating kon gelden (14), zou de tijdstroom dit verbod matigen door de voorwaardelijke toestemming van de heer voor te schrijven. De voornoemde vergeldingstaks kan als een tweede stadium naar de geleidelijke opheffing van dit willekeurig verzet beschouwd worden.

De voor een paar lokaliteiten getroffen schikking nopens de vroondiensten wijst er ons op dat door de vrijmaking de onderscheiden heren niet op gans de lijn afstand deden van hun gevestigde voorrechten. De heer van Pollare behoudt zich in 1234 het recht voor karweien op te leggen, zoals voorheen, aan hen die buiten « het vrije » van zijn parochie waren gevestigd, terwijl deze van Everbeek in 1284 bedingt dat hij zal voortgaan zijn ontslagen lijfeigenen naar willekeur op te eisen, op gelijk welke dag van het jaar, met het oog op de uitbating van zijn gronden (15).

Wij kunnen echter getuigen dat, op haast gans de lijn, de vrijmaking een gevoelige verzachting bracht in de soms zware en hatelijke lasten welke op de lijfeigenen wogen. Aan de hand van de hier bedoelde akten kunnen wij de geleidelijke inkrimping van sommige willekeurige aanmatigingen tegenover de ondergeschikten volgen. Niet alle uit de vroegere aanhorigheid spruitende voordelen vielen weg door de vrijmaking, doch deze schiep tegenover de begunstigden een rechtstoestand die voor hen een nieuw leven betekende.

* * *

Gewoonlijk ging de manumissio gepaard met de opdracht van de vrijgemaakten aan een kerkelijke inrichting, die invloed uitoefende of waar een of andere heilige speciaal werd vereerd. Voor ons geval gaat het om Sint Adriaan, vereenzelvigd met de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen, die op dit tijdstip o.m. door de Sint Adriaansverering faam had verworven.

Deze tweede handeling staat gekend onder de naam van *traditio* of *donatio.* Wij noemen de betrokkenen *vrijgewijden,* soms hoort men hen ook betitelen als *dienstlieden* (een term die kan aanleiding geven tot verwarring), terwijl bij de Franssprekenden reeds heel wat werd getwist nopens de vraag of het verkieslijk is de term *sainteurs* of *tributaires d'église* te gebruiken (16).

De traditio is volledig te onderscheiden van de manumissio. Een sprekend geval is dit van Everbeek. Jan, heer van Oudenaarde en

---

(14) **L. VERRIEST,** Le Servage, bl. 37.
(15) — *doivent corvee a ma volonte tous les jours del an* (d); *jus in corweidis extra libertatem* (b).
(16) Zie o.m. **P.C. BOEREN,** o.c., bl. 9-10.

Rosoit,verleent aldaar, op 7 juni 1290, de vrijmaking van zijn mannelijke en vrouwelijke lijfeigenen, ten getalle van 45, en behoudt zich de voogdijschap over hen voor. Hij laat hiervan een akt opmaken in de vereiste vorm, doch op 25 september van hetzelfde jaar gelast hij Jan Ostelet, zijn baljuw uit Lessen, tot de opdracht van bedoelde vrijgemaakten over te gaan, ten bate van Sint Adriaan. De vrijmaking was ook niet noodzakelijk door de traditio gevolgd. Doch slechts dezen, die ingevolge hun rechtstoestand onder de vrijen konden worden gerekend, kwamen als vrijgewijden in aanmerking, hetzij zij zichzelf door de autotraditio opdroegen, hetzij zij werden opgedragen door de heer die hun vrijmaking had verleend. Het geval waarin het ging om vrijgeborenen terzijde gelaten, kunnen wij meestal de manumissio als een voorafgaande voorwaarde en een inleiding tot de traditio beschouwen.

Volgens de bewoordingen van de akten, handelden de onderscheiden heren hierin uit eigen beweging en gans vrijelijk (17).

Ook de nakomelingen van de vrijgewijden werden door de traditio aan de kerk opgedragen. De benuttigde akten vermelden niet uitdrukkelijk of te Geraardsbergen alleen de afstammelingen langs de moederlijke zijde hierbij waren betrokken, gelijk wij meestal bepaald vinden bij gelegenheid van een traditio aan de abdijen van het Henegouwse (18), waar het aantal vrijgemaakten die vrijgewijden werden, — uit eigen beweging of door tussenkomst van hun heer, — heel wat hoger was dan in Zuid-Vlaanderen.

Door de traditio van hun vrijgemaakten verbonden de onderscheiden heren tevens al degenen die in de toekomst hun verblijf binnen de heerlijheid zouden vestigen, in zover zij niet reeds aan een ander kerk zouden weggeschonken zijn. De akt voor Pollare (1234) laat hieromtrent geen twijfel (19).

Behalve de lasten die door de vrijmaking werden opgenomen en die, zoals wij zagen, een verzachting tegenover de vroegere toestand betekenden, verbond men zich tevens door de traditio aan enkele verplichtingen tegenover de kerk. Voor de Geraardsbergse vrijgewijden worden deze meestal bondig in de akten weergegeven en blijven beperkt tot een hoofdcijns, een huwelijkstaks en een overlijdenstaks.

De hoofdcijns was jaarlijks te betalen en in elke akte zien wij het bedrag bepaald. Gewoonlijk beliep het 2 deniers (20); het lijdt

---

(17) — *in puram contuli elemosinam ecclesie beati Adriani* (a); *contuli in elemosinam libere et absolute ecclesie beati Adriani de Geraldimonte* (b).

(18) — *cum omni progenie materni generis ab eis consecuta et consecutura* (abdij St-Ghislain, 1251); — *come à cause de sa nativité et ventre maternelle de sa mère, il soit serf et de condition partable* (Graven van Henegouwen, 1437).

(19) — *et etiam omnes illos, quos in eadem parrochia tam infra libertatem predictam quam extra contigerit de cetero pervenire commorandos et manendos cum omnibus eorum successoribus presentibus et futuris, dum tamen ad aliquam aliam non spectaverint ecclesiam* (b).

(20) — *singulis annis de duobus denariis pro libertate sui capitis* (a); — *ab unoquoque sub annuo capitali censu duos denarios ad clausum pentecosten tenetur habere* (b); — *ad censum duorum denariorum annuatim quilibet eorum* (c); — *eosdem obtuli... servituros ecclesie de duobus denariis nomine census capitalis annuatim* (g).

geen twijfel dat, voor de bepaling van dit eenvormig en gering bedrag, de invloed van de gewoonte in de Henegouwse abdijen zich heeft doen gelden. Hoewel er meestal geen onderscheid wordt gemaakt tussen de vergoeding door mannen of door vrouwen te betalen, stellen wij vast dat te Everbeek de mannen zijn onderworpen aan de jaarlijkse betaling van 12 deniers, terwijl deze voor de vrouwen op de helft is gebracht. Wat de vervaldag aangaat, alleen in de akt van Pollare vinden wij deze bedongen en wel op de zondag na Sinksen, dus bij gelegenheid van de drukke begankenisdag in de abdijkerk (21).

Niet voor elke parochie was de huwelijkstaks voorzien. Aldus is hiervan geen spraak in de akt van Everbeek, waar echter het bedrag van de jaarlijkse hoofcijns veel hoger ligt. Hij beliep gewoonlijk 6 deniers. In de akt van Boelare (1238) gebruikt men nog de uitdrukking *pro licentia matrimonii contrahendi,* die toen reeds verouderd schijnt te klinken.

De overlijdenstaks vinden wij bijna altijd aangehaald; gebruikelijk is deze vastgesteld, in dit gewest, op 12 deniers.

Het staat vast dat deze drie taksen in voege bleven zolang de Sint-Adriaansabdij over vrijgewijden beschikte en tot de inning van deze geringe bedragen overging.

Tegenover de verplichtingen waaraan de vrijgewijden zich onderwierpen, waren er ook voordelen waarop zij konden beroep doen. Nopens deze laatste wordt in de akten niet uitgewijd, doch uit de geijkte termen die er op wijzen, weten wij dat de abdijkerk bescherming verleende aan de vrijgewijden en dat zij de verbintenis had aangegaan de vrijgemaakten tegen elke poging tot hernieuwing van de lijfeigenschap te beschermen.

Nopens het ceremonieel van de traditio worden wij door de tekst van de akten niet ingelicht. De bondige vermelding die wij hierover opvangen luidt : *eosdem obtuli sub stola beati Adriani.* Uit het getuigenis van Dom Ruteau, — de eerste geschiedschrijver van de abdij, — vertalen wij aangaande deze plechtigheid : « De priester, met de stool rond de hals, bevond zich met de betrokken heer aan de voet van het altaar. De « slaven » (schrijver gebruikt de term « les esclaves ») kwamen dichter bij en de priester hield boven hun hoofd de twee uiteinden van zijn stool, terwijl hun meester hen, mits de oplegging van een bepaalde last, ontslagen en vrij verklaarde. De gebruikelijke zegswijze *les quitter ou prononçer quittes et libres* werd in het Latijn overgenomen, zodat wij in dergelijke akten dikwijls lezen *quiticlamare* of *quitos et liberos clamare* ». Tot zover Dom Ruteau (22), die de factoren van de manumissio schijnt te vermengen met deze van de traditio. Na de voltrekking van het ceremonieel, werd de handeling vastgelegd in een open brief voorzien van het zegel van de kerk en van de heer. Dit geschiedde tot groter zekerheid van de begunstigden; zonder, of zelfs ondanks, deze brief, bleef de vrees bestaan dat

---

(21) **J. PIETERS,** Sint-Bartholomeuskerk en Sint-Adriaansabdij, *in* Het Land van Aalst, Jg. VII (1955), bl. 230.

(22) o.c., bl. 197.

de opvolgers van de heer hen tot de lijfeigenschap zou terugbrengen. Aldus de geschiedschrijver van Geraardsbergen.

* * *

In zover de drijfveer tot vrijmaking en tot de traditio uit de formulering van het ingeroepen motief van zieleheil en vergiffenis van de zonden zou dienen opgemaakt, is deze van louter godsdienstige aard. Wat de traditio aangaat, die in deze gedachtengang als een bekroning van de vrijmaking kan worden beschouwd, valt deze bedoeling niet te betwijfelen.

Voor de vrijmaking echter, dienen wij de vraag te stellen welke reden schuilt achter de geijkte termen, waarin wellicht meer de scholing van de opsteller dan het inzicht van de begunstigende tot uiting komt. De gronduitbating en hetgeen wij nu zouden betitelen als de « economische bloei » van deze kleine onafhankelijke heerlijkheden, — waarvan de lijfeigenen wellicht het voornaamste bestanddeel vormden, — waren het best door de getroffen schikkingen gediend. Het kan moeilijk betwijfeld worden dat de verbetering in de rechtstoestand van dit belangrijk bevolkingsgedeelte bedoeld was om de vrijgemaakten nauwer met de grond, dien zij bewoonden en bebouwden, te verbinden. De bewoordingen, waarbij de heer van Aa, in 1234, aan zijn horigen van Pollare vrijheid schenkt, laten deze bezorgdheid doorschemeren waar hij aanlokkende vooruitzichten biedt aan hen die zich op « het vrije » en tevens op het ander gedeelte van zijn grondgebied zullen komen vestigen. De drijfveer van de vrijmakingen, biezonder waar het ging om collectieve vrijmakingen, is een demografische reden die wij, in onze huidige opvatting, als een vorm van bevolkingspolitiek kunnen bestempelen.

* * *

Wij konden dus vaststellen dat de zegelbrief van gravin Margareta in 1252 de rechtstoestand van de bevolking in enkele dorpen ongewijzigd had gelaten. Het waren gezaghebbende en onafhankelijke heren, zoals de voorgangers van een Jan van Oudenaarde voor Everbeek, zoals de invloedrijke heren die Boelare onder hun gezag hadden, die, in deze streek, zich ongelegen lieten aan de grafelijke maatregel als massale vrijmaking bedoeld en op eigen hand zich aan de tijdgeest wisten aan te passen. De door ons ontleedde akte valt ruim zestig jaar later. In 1335 zouden een Geraard voor Parike en in 1353 een Lodewijk voor Zandbergen (althans volgens Ruteau), bij gelegenheid van een vrijmaking, hun begunstigden nog onder de bescherming van de abdijkerk hebben geplaatst. Hoewel voor Vlaanderen en voor Henegouwen de traditio het talrijkst voorkwam in de IXe en X^{e} eeuw, treffen wij deze in het Geraardsbergse nog aan rond het midden van de XIVe eeuw, in tegenstelling met de verklaring van de Heer P.C. Boeren, volgens dewelke « la dernière donation de serfs comme tributaires est de l'an 1271 » (23).

---

(23) Les tributaires d'église, bl. 90.

Nopens de traditio aan andere godsdienstige stichtingen in onze gewesten, vooral aan de Gentse Sint-Pietersabdij, zijn wij voldoende ingelicht. Bij het opstellen van deze bijdrage lag het in mijn bedoeling de gegevens over de Sint-Adriaansabdij bijeen te brengen om, in zake uitlokken van vrijmaking en tussenkomst in traditio, haar invloedsfeer vast te leggen. Wij moeten vaststellen dat, uit dit gezichtspunt, haar uitstraling niet verder reikte dan het zuid-oostelijk gedeelte van het Land van Aalst en een noordelijk tipje van Henegouwen. Zelfs het volledig gebied wordt er niet door bereikt en wij zien o.m. dat ridder Sygerus van Steenhuize in 1222 twee van zijn vrouwelijke lijfeigenen aan de Lieve-Vrouwkerk van Kamerijk opdroeg.

Anderzijds zijn ons, voor onze abdijkerk, geen gevallen bekend van zg. *autotraditio,* waardoor vrije onderdanen, — om het even of het vrijgeborenen of vrijgemaakten gold, — hun eigen persoon aan Sint Adriaan opofferden en zich tot de periodieke betaling van geringe geldelijke taksen verbonden. Tegenover de menigvuldige gevallen van autotraditio aan de Henegouwse abdijen en aan de Gentse stichtingen, vooral aan de Sint-Pietersabdij (nl. aan St. Bertulfus, aan Ste. Amelberga, aan O.L. Vrouw in de Krocht) en de afzonderlijke gevallen aan St. Martinus te Velzeke en aan St. Bartholomeus te Wyleghem (24), mag dit ontbreken voor Sint Adriaan wel onderstreept worden.

SERSKAMP. *Jules Pieters.*

BIJLAGE

1315, januari 2.

Zeger van Liedekerke, heer van Boelare, schenkt de vrijheid aan zekere van zijn lijfeigenen en plaatst ze onder de hoede van Sint Adriaan, mits zekere voorwaarden.

R.A. Gent: Fonds Geraardsbergen (Inventaris Van Werveke), nr 806.

Oorspronkelijke oorkonde op perkament; 245 op 145 mm; zegels ontbreken.

Op de rug, de aantekening: Relaxatio aliquorum servorum domini de Lidekercke habitantes in Boulare sub conditione hic specificata.

Universis presentes litteras inspecturis Sygerus de Liedekerke, dominus de Bonlario, salutem in vero salutari. Sicut sacra testatur pagina promeretur a summo judice sua sibi relaxari debita qui relaxat servum a debito servitutis. Sciant ergo presentes ac posteri quod ego Sygerus predictus Petrum Heykart, Egidium Heykart, Johannem Heykart, Katerinam Heykart, Margaretam Heykart et Katarinam Heykart, sororem Margarite predicte, et Margaretam Heykart servos ac servas meas cum heredibus suis de ipsis Deo volente nascituris, pro amore Dei et pro remissione meorum peccaminum, in perpetuam constitui ibertatem et ipsos cum heredibus suis ab omni debito servitutis relaxavi et eosdem obtuli sub stola beato Adriano de Geraldimonte servituros ecclesie de duobus denariis nomine census capitalis annuatim, ad

(24) Onder de huidige gemeente Sint-Denijs-Boekel.

matrimonium de sex denariis et ad mortem de duodecim monete flandrensis et michi vel heredi meo mediante meliori catallo ab ipsis conferendo in morte ipsorum. Unde ne possit in posterum calumpnia suboriri libertatis hujus requirens tytulum eam feci mandari litteris et tam appensione sigilli mei quam testibus quorum nomina subscripta sunt in presenti cartula confirmare. Astiterunt autem presentes dum fieret hec manumissio viri venerabiles et discreti : dominus Henricus abbas cujus sigillum una cum meo presentibus est appensum, Petrus prior, Symon cantor, Daniel thesaurarius, Petrus custos, monachi; Johannes curatus de Ydenghem, Allelmus curatus de Houthem, presbyteri; Johannes Tsulfiin ballivus meus quem ego loco meo posueram et potentem effeceram ad offerendas personas predictas sub stola beato Adriano ut predictum est et in litteris meis patentibus sibi traditis plenius continetur quidquid Johannes predictus in premissis omnibus et singulis egerit qiua ego personaliter interesse non poteram tanquam si presens interfuissem gratum et ratum habiturus, item astiterunt viri mei Egidius de Tenera clericus et sigillifer meus Balduinus frater ejus, Stephanus de Echoute armiger et Egidius de Wilderliede opidanus Geraldimontensis et alii plures. Actum publice in ecclesia beati Adriani coram altari. Anno Domini millesimo tricentesimo quartodecimo in die crastina Circoncisionis Domini que tunc quinta feria habebatur.

Een apostel of een evangelist patroon van Geraardsbergen ?

De stad Geraardsbergen heeft vandaag de dag als patroon of beschermheilige de H. Bartholomeus, apostel.

Is dat altijd zo geweest ? M.a.w. was de oudste kerk van Geraardsbergen toegewijd aan de H. Bartholomeus.

Volgens de dekanale verslagen van het einde der XVIe eeuw, opgemaakt door magister Henricus Ceulens, pastoor van S. Bartholomeuskerk en tevens deken van het distrikt Geraardsbergen, blijkt hieromtrent een betwisting te bestaan. Was de eerste kerk of moederkerk van Geraardsbergen deze van S. Lucas of deze van S. Bartholomeus ?

De deken van het distrikt neemt het op voor S. Lucas, want in 1589 en 1592 schrijft hij : « in parochiali templo patronus est S. Lucas » en in 1602 staat er voor S. Lucaskerk te lezen : « ecclesia quae est parochialis et matrix ecclesiarum totius oppidi ».

Toch was dan reeds de H. Bartholomeus op de voorgrond gekomen, want in het dekanaal verslag van 1598 heet S. Bartholomeuskerk « ecclesia parochialis ».

In 1621 had de betwisting om het primaatschap nog geen definitieve oplossing gekregen, want de deken schrijft dat er gedurende het laatste jubilé hieromtrent moeilijkheden waren opgerezen. S. Lucaskerk moederkerk, wordt verdedigd door de proost van S. Adriaansabdij, die beweert dat dit de eerste en parochiale kerk is en dat de kerk van S. Bartholomeus slechts een kapel is, aan hem als aan de werkelijke pastoor onderworpen ! (Ra. Gent : fonds Bisdom, dekanale verslagen).

Of komt de eer van moederkerk toe, noch aan S. Lucas, noch aan S. Bartholomeus, maar wel aan O.L. Vrouw ? Lees in dit nummer, wat de heer H. Vangassen schrijft op blz. 26 en in L.v.A., jg. VII, 1955, blz. 229, wat de heer J. Pieters hierover weet te vertellen.

B.

Esbattemente ende Genouchte te Geraardsbergen

XVe Eeuw

Onderhavige bijdrage is de vrucht van een volledig onderzoek van de stadsrekeningen van Geraardsbergen van het einde van de XIVe eeuw tot omstreeks 1500, die in het Algemeen Rijksarchief te Brussel berusten (1).

Aug. de Portemont, de verdienstelijke auteur van: *Recherches historiques sur le ville de Grammont en Flandre,* geeft in Deel II van zijn werk een schets van de Gilde der Rederijkers met enkele bizonderheden over het toneel in de XVe eeuw. Zo citeert hij de opvoering van een geestelijk toneelspel op Lichmis 1416 (2) en van een ruiterspel in 1424 (3). Daar A. de Portemont niet alle stadsrekeningen van de XVe eeuw raadpleegde kon hij ons ook de titel van dit merkwaardig, zogezegde ruiterspel — nl. een voorstelling uit een Frankische roman! — niet mededelen. Deze titel is te vinden in de stadsr. van 1423-24. Het kon trouwens niet het doel zijn van A. de Portemont een geschiedenis van het toneel te Geraardsbergen te schrijven en daarom beperkt zich alles wat hij over het toneel in de XVe eeuw schrijft tot slechts twee posten uit de stadsrekeningen, terwijl er voor deze periode meer dan vijftig zijn!

Victor Fris, in zijn *Geschiedenis van Geraardsbergen,* wijdt in het Hoofdstuk: *Vermaken en Feesten* (4) een bladzijde aan het toneel in de XVe eeuw, steunt hierbij bijna uitsluitend op de Portemont, op enkele vermldingen bij G. de Vos (5) en F. de Potter en Broeckaert (6) en geeft ons ten slotte nog een merkwaardig detail nl. de twist naar aanleiding van een toneelfeest te Gent in 1440 (7).

Gerard di Montensis (8) schreef eveneens over onze Rederijkers. Zijn Aantekeningen bevatten interessante gegevens over de Gulde van Thabor voor de jongste eeuwen, maar voor de XVe steunt hij op de Portemont en V. Fris.

De gegevens bij deze drie auteurs zijn zeer beperkt en daarom was het wel geboden over te gaan tot een grondig onderzoek van de XVe eeuw.

De door ons op het A.RA. doorgevoerde opsporingen brachten heel wat nieuw materiaal aan het licht. Niet alleen geeft het ons een beeld

---

(1) A.RA., Rekenkamer, nrs. 35.233 tot 35.313, a° 1398 tot 1498.
(2) D. II, blz. 101.
(3) Idem, blz. 102.
(4) Blz. 455.
(5) Inventaris van het Gasthuis te Geraardsbergen, blz. 317.
(6) Geschiedenis van Aalst, D. I, blz. 289-90.
(7) V. Fris, o.c., blz. 455.
(8) Aantekeningen betreffende de Rederijkerskamers en het vroeger Toneel te Geraardsbergen (1476-1808) (Tijds. De Brabander, 2 Jg., 1922-23).

van het toneel te Geraardsbergen maar het is tevens een bescheiden bijdrage tot de geschiedenis van het toneel in de XVe eeuw.

Het toneel te Geraardsbergen vertoont veel overeenkomst met dit van Ninove (9), van Aalst (10) en andere steden. Al de bizonderheden samengevoegd brengen ons tot een betere kennis van het toneel in deze lang vervlogen tijden. Het systematisch napluizen van alle stadsrekeningen zou onze kennis nog vermeerderen en verstevigen.

Bij het doorlezen van de rekeningen van Geraardsbergen maakten wij kennis met de versierde initialen getekend door Gilson Patoul. Voor het eerst in de stadsrekeningen van 1477-78 (11). Talrijke stadsrekeningen, tot omstreeks 1510, zijn van zijn hand. Ook deze van het Hospitaal van 1503 tot 1508 (12). Al de initialen in de titels van de hoofdstukken van de rekeningen zijn van zijn hand.

Versierde initialen zijn geen zeldzaamheden. Maar Gilson Patoulet doet iets meer... Hij vergast ons op een reeks grappige afbeeldingen van narrenkoppen. Enkele dragen aan hun kap de bekende narrenbel. Op andere kappen zien wij een klaverblad. Al deze figuren tekent hij in en rond de letters, waar er ruimte genoeg was plaatste hij twee koddigaards met hun neus vlak tegenover mekaar. Of Gilson Patoulet als « model » de nar van Geraardsbergen koos, zoals E. Verstraeten, in zijn werk *Le Théatre villageois en Flandre,* aanneemt, laten wij hier in het midden. Ook oppert dezelfde auteur enige twijfel of de tekenaar-scribent wel degelijk Gilson Patoulet heette. Zijn twijfel is totaal ongegrond. Op smalle reepjes of banderolles, aangebracht ter versiering van de letters, schrijft hij : Gilson patoulet scripsit ... (13). Zijn naam verraadt romaanse oorsprong evenals nog meer andere namen te Geraardsbergen, alhoewel deze stad de eeuwen door nederlandstalig was en bleef.

Bovendien wordt Gilson Patoulet in enkele posten van de rekeningen uitdrukkelijk vernoemd als « Gilson Patoul » en eenmaal als Gilson Patoulet (= de kleine Patoul). Volgens de stadsrekeningen van 1482-83 was onze Gilson Patoul de eerste om in december 1482 de goede boodschap te Geraardsbergen te brengen van het sluiten van de vrede tussen de Koning van Frankrijk en Maximiliaan van Oostenrijk te Atrecht. Voor dit verheugend nieuws kreeg Gilson een fooi. Hij was het ook die voor de wethouders een copie maakte van het vredesverdrag (14). Gilson Patoulet is wel degelijk de tekenaar van de initialen en de schrijver van stadsrekeningen (15) en van de rekeningen (15) en van de rekeningen van het Hospitaal.

---

(9) z. : Het Geestelijk Toneel in de Middeleeuwen te Ninove d. H. Vangassen (Land v. Aalst, Jg. 1, blz. 38-42 — De Ommegang van het Heilig Kruis te Ninove d. H.V. (Id., blz. 97-102 en 135-138).

(10) Geschiedenis van het Toneel te Aalst d. Valéry D'Hondt.

(11) Stadsr. van 1 mei 1477 tot 30 april 1478.

(12) RA.G., Hosp. Geraardsb., nrs. 65, 65bis, 66, 67, 68.

(13) Andere opschriften : « ihesus maria » — « o mater dei memento mea » — « karabara »...

(14) Stadsr. 1483-84.

(15) Dit laatste gebeurde volgens een klad of handboekjes opgesteld door de stadsontvangers. Het blijkt nergens dat Gilson Patoulet stadsklerk zou geweest zijn.

Enkele van de door Gilson Patoulet versierde initialen hebben wij hier overgenomen (16).

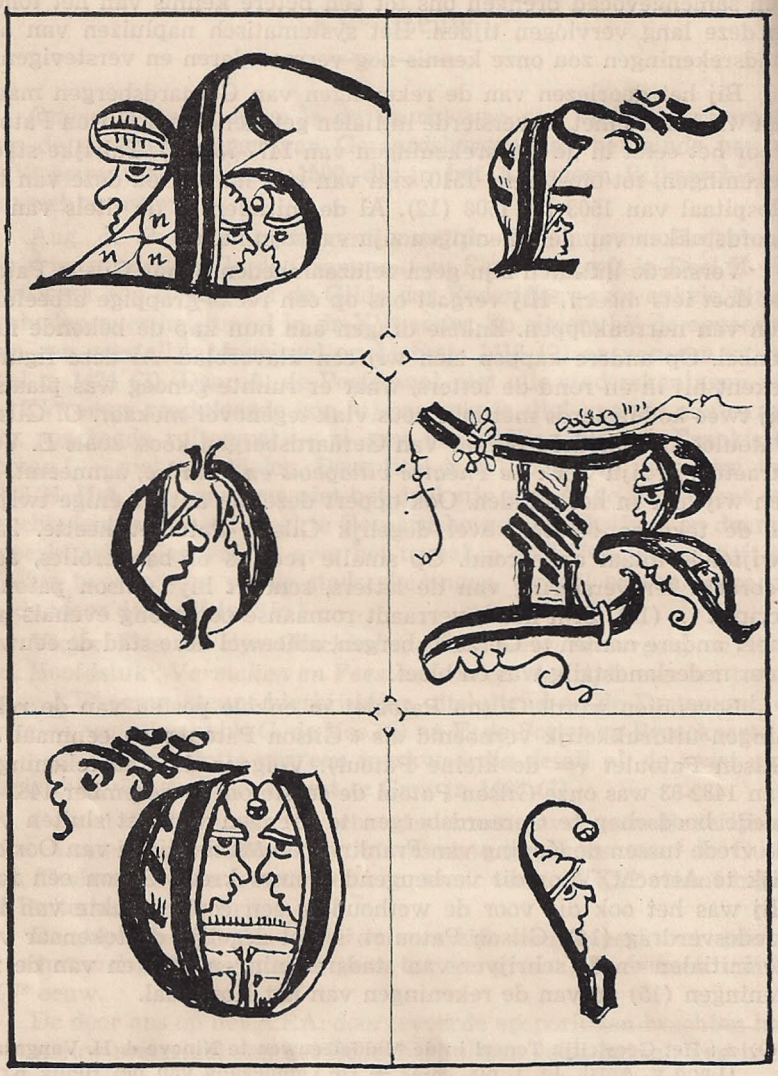

Gilson Patoulet, Initialen: B, E, O, R, U, v

(Stadsr. Geraardsbergen, a° 1477 en volg.)

---

(16) In het werk van E. Verstraeten — ook overgenomen in het werk van A. de Portemont — vindt men zes koppen getekend door Gilson Patoulet, maar los van de initiaal.

GEESTELIJK TONEEL

Men weet dat de geestelijke spelen in de middeleeuwen ontstonden in de kerk zelf, uit de kerkzangen ter gelegenheid van Pasen. Over het ontstaan van het geestelijk toneel wensen wij hier niet verder uit te wijden. Wij verwijzen de lezer van het Land van Aalst naar onze zeer bondige inleiding tot het Geestelijk Toneel in de Middeleeuwen te Ninove (17). Wie er een grondige studie wenst van te maken neme dan het meesterlijk werk van Wilhelm Creizenach, Geschichte des neueren Dramas (1e Deel).

De eerste post van uitgave voor een geestelijk spel staat in de stadsrekeningen van 1415-1416 (B. 3) (18).

In het jaar 1416 speelde men het spel « *Onser Vrouwen daghe* ». Dit was naar alle waarschijnlijkheid een Lichtmisspel, opgevoerd op Maria-Lichtmis, de 2 februari. De voorstelling ging door in de Kapel ter Markt. Deze kapel stond aan de oostzijde van de Markt en dagtekende, waarschijnlijk, uit het begin der XIIIe eeuw. Zij was parochiekerk en bediend door een kapittel van O.L.Vr. bestaande uit twaalf kanunniken. Er was in deze kapel-parochiekerk een broederschap van O.L.Vr., althans reeds in 1389 (19). Het lijdt geen twijfel dat de opvoerders van dit Mariaspel, door de stadsrekeningen bestempeld als « *Gezellen van der Kerken* », priesters en leden van de Broederschap waren.

Het volgend jaar (B. 6) werden in dezelfde kapel-parochiekerk nogmaals met Lichtmis twee spelen opgevoerd, nl. de « *Messe ganghe van onser vrouwen* » (= Het Bezoek van Maria aan de Tempel) en : « *Ons Heren Geboorte* ». Dit laatste is een Kerstmisspel en verm., zoals dit te Ninove gebeurde in 1390 (20), traden in dit spel ook de Drie Koningen op. Het eerste spel, het eigenlijke lichtmisspel, wordt te Ninove (21) vermeld als het spel van « *Symeoene in de Kerke* » daar bij dit spel vooral de nadruk werd gelegd op het ontmoeten van Simeon met zijn Heer in de tempel. Dit zal ook wel het geval geweest zijn te Geraardsbergen. Dit spel werd opgevoerd door de « *priesters* », in casu : de kanunniken en geestelijken in de Kapel ter Markt.

Enkele jaren later, nl. op 15 oogst 1419 (B. 8) vertoonde men in dezelfde kapel de Hemelvaart van Maria. De spelers waren dezelfde « *gezellen* » als in 1416.

Volgens van Waesberghe (22) stond er op de Markt reeds in het begin van de XVe eeuw, nog een andere kapel nl. de kapel van de boogschutters van S. Joris. De gilde der boogschutters van S. Joris was de voornaamste van de stad. Ter gelegenheid van de ommegang van het H. Sacrament, in « *sacraments daghe* », de tweede donderdag na Pinksteren 1420, speelde men op de Markt : « *Het lijden en de passie van de H. Joris* » (B. 10). De spelers waren « *jonghe ghesellen van der stede* ». Mogelijk ging deze opvoering wel uit van de gilde

(17) L.v.A., Jg. 1, 1949, blz. 38.
(18) B. 3 = z. Bijlagen, nr. 3.
(19) A. de Portemont, o.c., blz. 245 en V. Fris, o.c. blz. 438-39.
(20) L.v.A., Jg. 1, blz. 39.
(21) Id.
(22) Gerardimontium sive etc..., blz. 190.

der handboogschutters van S. Joris.

Twee jaar later, in 1422 (B. 11), werd op dezelfde tweede donderdag na Pinksteren, bij dezelfde gelegenheid, in de namiddag van Sacramentsdag, een spel gespeeld op de Markt. De titel wordt niet medegedeeld. De spelers waren « *een deel jonge ghesellen van de stad* ».

In het jaar 1422 speelden de *Gesellen van de Kerk ter Kapel* nogmaals hetzelfde Mariaspel als in 1416. De post in de stadsrekeningen (B. 12) voegt er bij dat men nog andere « *goede bewisen ter godlicheit dienende* » opvoerde, d.w.z. nog andere stichtelijke spelen, er aldus de nadruk op leggend dat het vertonen van geestelijke spelen vooral een godsdienstig, stichtelijk doel beoogde. De acteurs waren hier weer de priesters van de Kapel, of de leden van de Broederschap van O.L.Vr.

In de Minimenstraat verhief zich in de XIIIe eeuw en tot haar verwoesting in de troebelen der XVIe eeuw, de S. Katelijne Kapel of Weverskapel (23). Deze kapel wordt reeds vermeld in 1268 en was de kapel van een der voornaamste ambachten van de stad, nl. de wevers (24). In deze kerk werd op 2 februari 1428, met Lichtmis, ook het spel van het Bezoek van Maria in de Tempel vertoond (B. 19). De « *gemene gezellen* » d.w.z. de spelers allen samen kregen van de stad een vergoeding. Het is gans uitgesloten dat het dezelfde spelers zouden geweest zijn die optraden in de Kapel ter Markt en in de Kapel van S. Katelijne.

Reeds in 1428 vernoemen de stadsr. een promotor of spelleider, nl. Adriaen Pauwels, die met andere gezellen op de Sacramentsdag in de namiddag het spel van S. Katelijne speelde op de Markt (B. 20).

Voor het eerst horen wij van de opvoering van een spel dat tot de Paascyclus behoort, nl.: « *de Verrijzenis van Christus* », in het jaar 1434 (B. 23). De post in de stadsr. spreekt van de « *Verrijzenis* » en « *meer andere notable mirakelen* » (B. 23). Deze spelen gingen door de drie laatste paasdagen. Waarschijnlijk vormden deze spelen een geheel met Christus als hoofdfiguur. De spelers waren de « *priesters en de gezellen van de kerk* », dus de kanunniken en verm. de leden van de Broederschap van O.L.Vr. « *Ter Capellen op de Markt* », dezelfde, die in 1416, 1417, 1419, 1423 speelden.

Boven vermeldden wij de opvoering van geestelijke spelen ter gelegenheid van de Ommegang van het H. Sacrament. Deze ommegang vertrok van de parochiekerk, « *de Kapel ter Markt* » en doorkruiste de straten van de stad op de tweede donderdag na Pinksteren. Het H. Sacrament droeg men onder het « *Sacramentskleed* ». Dit kostbaar kleed, ook geheten « *de Hemel van het H. Sacrament* » was gespannen op « *ramen* », aan de vier hoeken was « *een staaf* » om het kleed te dragen. In de oorlog tussen Gent en Filips de Goede, in de jaren 1452, vluchtte men met dit kostbaar kleed naar Antwerpen. Onmiddellijk voor het H. Sacrament gingen de « *Gezellen van scepenen Camer* », die de « *toortsen* » droegen. Bij deze gelegenheid kregen zij van de stad een vergoeding voor onkosten van handschoenen, riemen en « *scheve hoeden* ». Wat met dit laatste precies wordt

(23) Op dezelfde plaats bouwde men de kerk van het klooster der Minimen.
(24) V. Fris, o.c., blz. 441.

bedoeld is ons niet duidelijk. Waren het schuin gedragen hoeden of een soort van kransen? Het H. Sacrament werd ook voorafgegaan door muzikanten. V. Fris (25) stelt de vraag wie deze Jan Geldhof (lees : Godelof) wel mocht zijn, die met zijn gezellen in 1422 speelde voor het H. Sacrament. Jan Godelof was niet de enige, zo bv. in 1419-20 is het Janne Bossuite met zijn gezellen, in 1456-57, Janne van den Broucke. Allen zijn slechts speellieden, die men op alle feesten en ommegangen aantrof, om er een extraatje te verdienen, zeker geen beroepsmuzikanten. Wel dient hierbij echter aangestipt dat enkele voor deze gelegenheid als leiders optraden samen met andere gezellen. De enige vernoemde speeltuigen zijn de harp, de gitaar en de luit. In de ommegang reden ook ruiters en volgden ook de schepenen en de notabelen. Andere groepen komen in de XVe eeuw niet voor.

In 1456 (B. 26), ter gelegenheid van deze processie speelden « *Gezellen* » na de middag het toen veel opgevoerde spel van « *Onzer Vrouwen van Cameroen* ». Uitgangspunt van dit spel was het kloster van Cambron in Henegouwen. Hetzelfde stuk was reeds ten tonele gebracht te Ninove in 1427-28 (26), te Oudenaarde in 1427 (27).

Bij het voorbijtrekken van de Ommegang van het H. Sacrament werden in verschillende wijken van de stad een soort vertoningen op touw gezet. Deze voorstellingen hadden geen dramatische handeling, waren hoofdzakelijk stomme vertoningen van heilige personages. Dergelijke vertoningen grepen in 1461 (B. 29) plaats in drie wijken van de stad. Uitdrukkelijk wordt er aan toegevoegd dat zij « *speelden ende toeghden schoene parsonaigen* »... ter ere van het voorbijtrekkende H. Sacrament. Bij de vermelding « *speelden* » rijst wel het vermoeden dat deze vertoningen geen louter stomme vertoningen waren. Er werd gespeeld... Muziek? Declamatie? Het volgend jaar waren er vijf wijken aan de beurt. In 1483-84 (B. 38) zijn het de « *goede lieden van den guldenen wijcke* » die « *devote figuren toonden* ». Welke straat hiermede bedoeld wordt is ons onbekend. In 1486-87 zijn er nog andere groepen nl. : de goede lieden « *van der merckt* » en « *van den steenputte* ». In 1496-97 : « *den goeden lieden van der cloosterstraten ontrent der herbergn van den hane* »... Dergelijke vertoningen van « *devote figuren* » gingen nog door in de volgende eeuw.

Een tweede ommegang nl. deze van S. Adriaan ging uit op de woensdag na Pinksteren, van de Abdij naar de Oudeberg en de volgende zondag in de stad zelf (28). Wel namen de hoogbaljuw en de schepenen, de gezellen van « *sente natalien gulde* », alsook de handboogschutters van S. Joris, in 't wit gekleed, deel aan die ommegang, maar van enige toneelvoorstelling is er in de stadsrekeningen geen sprake. Eigenaardig is dat de schepenen voor hun deelname aan die ommegang een vergoeding trokken.

Reeds eenmaal, nl. in 1428-29 (B. 20) vernoemden de stadsr. uitdrukkelijk de promotor van een geestelijk spel. Een tweede maal in

---

(25) V. Fris, o.c., blz. 452.
(26) Voor de inhoud van dit stuk verwijzen wij naar onze inhoudsopgave in het L.v.A., 1^e^ jg., blz. 41 en naar R. Paternotte, Histoire de Notre-Dame de Cambron et son culte.
(27) D.J. v. der Meersch, Belg. Museum 1842, p. 385.
(28) V. Fris, o.c., blz. 421-22.

1456-57 (B. 27). Symoene de Bake, Dries van Wetteren en hun gezellen geven op de markt een vertoning van « *Maria van Egypte* ». H. Maria van Egypte was een kluizenares, die in de woestijn van Palestina leefde. Haar feestdag is op 1 of 2 april. Die voorstelling ging door op een « *stellagie* » getimmerd op de markt.

Geestelijke spelen werden in de XVe eeuw in de kerken en op de markt vertoond. De acteurs waren geestelijken, gezellen van de kerk en ook wereldlijken. In twee gevallen zijn de promotors van de spelen geen geestelijken.

WERELDLIJK TONEEL

De stadsr. geven veelal de titel op van een opgevoerd geestelijk spel. Dit is veel minder het geval waar het gaat om wereldlijk toneel. Zo is het best mogelijk dat de in 1419 (B. 7) door de « *gezellen van de stad* » opgevoerde spelen wel degelijk wereldlijke spelen waren. Absoluut zeker is dat echter niet, want de Gezellen van de stad voeren ook geestelijke spelen op. In dit jaar speelden die Gezellen tweemaal, nl. in juni en juli.

Wij zagen reeds hoe de ommegang van het H. Sacrament een gelegenheid was tot het opvoeren van geestelijke toneelspelen. Dezelfde processie gaf ook aanleiding tot een zeer merkwaardig wereldlijk spel. Onder diegenen, die de processie begeleidden was er ook een groep « *jonge gezellen* ». In het jaar 1423 (B. 13), na op de tweede donderdag na Pinksteren, als naar gewoonte, in de morgen, gewapend te paard, door de straten van de stad te zijn getogen ter ere van het H. Sacrament, speelden die jonge gezellen in de namiddag op de markt : **DE BATAILGE VAN ROELANDE ENDE OLIVIERE.** De promotor van dit spel kende de Frankische roman : Het Roelandslied, het verhaal van de tragische ondergang van de achterhoede van het leger van Karel de Grote in zijn strijd tegen de Sarazenen bij Roncevalles in 778. Aan het hoofd van die achterhoede streed de Frankische held Roeland, gezeten op zijn ros Valentijf, met zijn zwaard Durendal, samen met de twaalf pairs waaronder vooral zijn wapenmakkers Olivier en Tulpijn. Het verhaal in het Roelandslied is zo levendig en patetisch dat de maker van het spel de dialoog letterlijk kon overnemen : « Ay lieve gezelle Olivier / moeten wij nu scheiden hier / Dat is mij de droefste dag / Die ik ooit met ogen zag... (29)

Het volgend jaar, in 1424, voerden dezelfde jonge gezellen bij dezelfde gelegenheid een **SPEL VAN BATAILGEN ENDE FAITE VAN WIGHE** (30). Naar alle waarschijnlijkheid weer een thema uit de ridderromans.

In de XVe eeuw stonden de dichtkunst en het toneel in hoog aanzien. Menig heer beschermde muzikanten, dichters en spelers. De commissarissen, die op last van de Heer, in de steden om het jaar de

---

(29) Te Deinze voerde men gelijkaardig spel op in 1444 : tSpel van den wyghe (= strijd) van Ronchevale (A. De Vlaeminck in Serrure's Vanderlandsch Museum, V, blz. 11).

(30) Deze post ook bij A. de Portemont, o.c., D II, blz. 102. Door V. Fris (o.c., blz. 455) verkeerdelijk geïnterpreteerd als een steekspel.

rekeningen kwamen nazien, waren dikwijls vergezeld van dichters, spelers en narren. Aldus te Geraardsbergen in 1427 (B. 16).

Op verzoek van Jan Doret, raad van de Graaf van Vlaanderen, aangesteld als commissaris tot het nazien der rekeningen, schonk de stad aan Pieter de Brant een vergoeding tot het dekken van onkosten. In de ogen van de bevolking moest deze **Pieter de Brant,** die men ook noemde Pieter de Draeyere, wel een wonderbare figuur zijn. Hij was niet alleen « *abel van spelen te ordoneren* » d.w.z. een bekwaam spelleider en speler, maar hij kon dichten « *op haestige korte stonden* ». Pieter de Brant was een dichter-improvisator, die op een gegeven — of gekozen — onderwerp voor de vuist kon dichten. In hetzelfde jaar gaf hij met andere gezellen van de stad een vertoning ten beste — waarover verder meer — en in 1429 speelde hij met « *zijn gezellen* » een toneelspel op de markt voor het schepenhuis.

Bij deze laatste vermelding : « *ende zinen gezellen* » is men geneigd aan te nemen dat het opvoeren van spelen gebeurde door een troep « *jonge gezellen* », in 1429 met hun leider Pieter de Brant (alias de Draeyere).

Het bestaan van dergelijke troep blijkt meer en meer in de volgende jaren. De vermelding « *gezellen van de stede* » verdwijnt, men spreekt nu van de « *Gezellen van den Esbatemente* » (31).

ESBATEMENTSPELERS

Omstreeks die tijd hoort men alom in de steden van Vlaanderen en Brabant over het inrichten van toneelfeesten, waarop ook andere steden uitgenodigd worden.

In 1428 is het te Mechelen (32), in 1434 en 1440 te Gent, eveneens te Sluis in 1440 (33), in 1442 te Nieuwpoort (34). In al deze wedstrijden daagden van heinde en verre « *Gezellen van den Esbatemente* » op om te spelen en prijzen te winnen.

In 1434 (B.24) wonnen de Gezellen van den Esbatemente van Geraardsbergen een prijs te Gent. Zij kregen daarenboven van de wethouders van hun stad 4 L.p. om hun kosten te dekken. In 1440 waren zij weer te Gent. Zij verloren er echter tegen Oudenaarde, zij protesteerden en kregen dan van de schepenen van Gent een zilveren beker (35).

Die « *Gezellen van den Esbatemente* » traden verder nog op met Vastenavond. Wegens het uitzonderlijk belang van Vastenavond komen wij hier verder nog op terug.

Twijfelloos zijn deze Gezellen de onmiddellijke voorgangers van de Rederijkers, die voor het eerst vermeld worden te Geraardsbergen in 1467.

---

(31) Esbatemente, verlustiging, ontspanning, vermaak, vertoning, toneelspel.
(32) A.RA., Stadsr. Dendermonde, nr. 38004, a° 1428-29.
(33) Idem, a° 1440-41.
(34) Idem, nr. 38011, a° 1442-43.
(35) V. Fris, o.c., bz. 455.

REDERIJKERS

In de stadsrekeningen van 1467-68 (B. 31) heet men ze : « *de gezellen van der Retoriken* ». Zij speelden ter gelegenheid van Vastenavond een spel op de Markt.

Enkele jaren later (B. 32) speelden onze Rederijkers een geestelijk spel : *De Passie van de H. Bartolomeus* (36). Deze opvoering valt in de tijd toen de Kapel ter Markt, opgedragen aan O.L.Vr., parochiekerk van S. Bartolomeus werd. Volgens V. Fris (37) gebeurde dit omstreeks 1475. De opvoering in 1470 laat vermoeden dat dit reeds een voldongen feit was in 1470.

In 1472 (B. 34) voerden de Rederijkers nogmaals een geestelijk spel op : *De Passie van ons Heer.*

In de volgende jaren vernemen wij zeer weinig over onze Rederijkers. De stad verkeerde in de jaren 1473 en volgende in zware financiële moeilijkheden. In 1474 kregen de Rederijkers selchts 12 s.p. zonder enige nadere aanduiding en... in de volgende jaren niets meer tot in 1479 (B. 35). In dit jaar heten zij voor het eerst : *De Gezellen van de gulde van Thabor* (38). De Gezellen krijgen 20 s. omdat zij ter gelegenheid van de processie van het H. Sacrament « *devote figuren ende esbatementen toonden* ». Dus niet uitsluitend stomme voorstellingen, maar ook een gesproken spel.

Niettegenstaande de geringe tegemoetkoming vanwege de magistraat, in deze moeilijke jaren, hebben de Rederijkers een levendige activiteit aan de dag gelegd. Op 5 februari 1480 waren zij met de wethouders van Geraardsbergen te gast te Aalst. Zij speelden er « *vele scoone spele ende esbatemente...* » Bij het afscheid deden de rederijkers van Aalst hen uitgeleide en buiten de Zoutstraatpoort, aan het « *Beeldekine* » speelden de Gezellen van Tabor nog een « *ghenouchelic esbattement* » (39). Dat de Gezellen van Tabor « *vele scone spele* » speelden levert het bewijs dat zij reeds over een repertorium beschikten.

In de jaren 1480 en 1481 kregen onze gezellen nogmaals een geringe geldelijke ondersteuning voor het vertonen van « *devote figuren* » en het « *togen* » of « *vertonen* » van een spel ter gelegenheid van de processie van het H. Sacrament (B. 36).

Het sluiten van de vrede van Atrecht op 23 december 1482 tussen de Koning van Frankrijk en Maximiliaan van Oostenrijk verwekte te Geraardsbergen uitbundige vreugde. De beiaardier van Aalst kwam op de beiaard spelen. Op de Oude Berg en op de Markt brandden 's avonds vreugdevuren. De Gezellen van Tabor deden grote kosten voor de verlichting van de stad. Zij gaven vertoningen ten beste. Wegens hun grote kosten kregen ze 3 L.p. (B.37).

---

(36) Bartholomeus, heilige. Over zijn vereenzelviging verkeert men in het onzekere. Welke marteldood hij stierf en waar weet men niet.

(37) o.c., blz. 438.

(38) Thabor, berg in Palestina, werd in verband gebracht met de Transfiguratie of verheerlijking van Christus. Volgens Matth. XVII, 1-9, was Christus vergezeld van de H. Petrus. De patroonsheilige van de Gulde van Thabor was de H. Petrus.

(39) Gesch. V. het Toneel te Aalst d. Valéry D'Hondt, blz. 30.

Het reeds in 1456 vertoond mirakelspel van O.L.Vr. van Cambron werd opnieuw gespeeld door onze Rederijkers in 1484 (B.39).

De bedrijvigheid van de Rederijkers, die aanvankelijk zich meer beperkt tot het toneel en het vertonen van « *devote figuren* » zal zich meer en meer uitbreiden. In 1482 nemen zij reeds een voornaam aandeel in het vieren van de vredefeesten. Ten slotte worden zij de inrichters van alle feestelijkheden, toneelopvoeringen, vertoningen, stoeten, zwaarddansen... Ook het dansen zonder meer staat op hun programma. Zo in 1490 toen jonkvrouw Crispine van den Nieuwenhove geprofest wordt in het O.L.Vr. Hospitaal dansen de Rederijkers te harer ere : « lamoresse » (40).

Toen eindelijk, na jarenlange verbitterde strijd het gezag van Maximiliaan van Oostenrijk over het Graafschap Vlaanderen en de Nederlanden was hersteld, kwam nu ook de Vrede van Selis, op 23 mei 1493, een einde stellen aan de oorlog met Frankrijk. Overal vierde men weer de vrede. De klokken « *luidden ende beiaardden* », de gezellen van de schepenkamer maakten een vreugdevuur op de Markt. In dit jaar kregen de Rederijkers een drinkgeld van 10 s.p. (B. 40). Ook in 1494 (B. 42) voor het vertonen van een « *esbattemente* ».

Naar alle waarschijnlijkheid waren het de Gezellen van den Esbatemente, die omstreeks 1465 overgingen, naar het voorbeeld van andere steden, tot het oprichten van een rederijkerskamer. Van losse groep spelers, onder het gezag van een spelleider, werden zij nu leden van een soort gilde en broederschap. Het verschil tegenover vroeger lag vooral in de inrichting van de rederijkerskamer. Aan het hoofd stond gewoonlijk een prins. Verder was er ook een deken, een factor, de eigenlijke leider van alle literaire activiteit van de kamer. Zij hadden een blazoen, een devise of zinspreuk. In het jaar 1480 wordt de prins van de Gilde vernoemd. Dit is het enige dat wij over de inrichting van de Gilde van Thabor vernemen in de XVe eeuw.

VASTENAVOND

Het vieren van Vastenavond was in de XVe eeuw nog algemeen, van hoog tot laag, geestelijken en wereldlijken, jong en oud, allen wilden nog eens luidruchtig feesten en zich te goed doen aan een wel voorziene dis alvorens veertig dagen lang boete te doen.

In het Hospitaal werden met Vastenavond en met Papenvastenavond de pastoor en de priesters genood op een feestmaal (41). De kloosterlingen van de Abdij van S. Adriaan kregen, naar oud gebruik, vier kannen wijn. Ook het Hospitaal, het Begijnhof, de infirmerie van het Begijnhof, de melaatsen werden niet vergeten (B. 1 en 2).

Er was in de stad een groep « *Gezellen van den Vastenavond* », die door « *hantieren van goede joncheit ende ghenouchten* » d.w.z. door hun jeugdige uitgelatenheid, door potsen, voorstellingen en grappen alom in de stad vreugde en jolijt wekten. Zij deden het zo goed dat de schepenen hun twee tonnen bier schonken (B. 43). Het heeft

(40) De Vos, O.L.Vr. Hospitaal v. Geraardsbergen, blz. 190.
(41) G. de Vos, O.L.Vr. Hospitaal van Geraardsbergen, blz. 107.

er alle schijn naar dat in een bui van narrerij plots dorpen en steden nieuwe meesters hebben gekregen! In de dorpen zijn er Heren van Vastenavond en zo er te Dendermonde (42) met Vastenavond een Keizer, een Keizerin, een Koning en Heren zijn, dan is er in 1493 (B. 41) te Geraardsbergen een Prins Damours. Zijn naam verraadt zijn oorsprong uit het zuiden.

Wat deden deze keizers, keizerinnen, koningen, prinsen en heren? Hierover zijn wij spijtig genoeg niet ingelicht. De Heren van Vastenavond uit de dorpen uit de omgeving van de stad kwamen in 1493 (B. 41) bij de schepenen van Geraardsbergen aandringen ten gunste van de Prins Damours. De schepenen schonken de Vastenavond-Prins... drie tonnen bier en de accijnzers scholden de accijns kwijt, zoals dit tegenover een Prins uit eerbied vanzelfsprekend hoorde te gebeuren... Onze Prins trok — met zijn drie vaten? — naar Viane. Werd hij er onthaald als de goede Prins op bezoek bij zijn onderdanen? die hij dan royaal op zijn gezondheid liet drinken... Van waar komen ons deze gebruiken? Wie stelde deze vastenavondpotentaten aan? Hoe waren zij gekleed? Vragen waarop wij het antwoord schuldig blijven...

Voor de stedelijke overheid ging Vastenavond zo maar niet zonder traktatie voorbij.

De vrijdag voor Vastenavond (B. 45) aten de schepenen, ontvangers en meer andere « *goede lieden* » de traditionele eierkoek. En met Klein-Vastenavond de niet minder smakelijke wafels (B. 9). Dat dit niet gebeurde zonder een kannetje wijn hoeft wel niet gezegd.

De grote Dag voor de schepenen, voor de poorters, groot en klein, arm en rijk, voor de honderden uit de omliggende dorpen, die door de poorten de stad binnenstroomden naar de Markt... was Groot-Vastenavond, toen men — zoals de stadsrekeningen het ons om het jaar mededelen en dit reeds in de oudste nl. in 1393 — na de middag wijn, krakelingen, droge haring en look naar de top van de Oude Berg droeg en alwaar « *de hoogbaljuw, de schepenen en andere goede lieden* » de gewoonte hadden te « *comene ende te gane verwandelen* », 's avonds brandde op een hoge mast, op een rad, een wijnton gevuld met eikenhout. Alhoewel er nergens in de teksten sprake is, of kan zijn, van het « visje » toch weet de lezer het reeds. Het was het heinde en verre bekende Krakelingenwerp en Tonnekensbrand op de Oude Berg.

Over de oorsprong van dit oeroud gebruik — dat wij nog een lang leven wensen — zullen wij hier niet verder uitwijden. Belangstellende lezers verwijzen wij naar de Geschiedenis van Geraardsbergen door V. Fris (43). Maar wat wij hierbij vooral wensen met nadruk aan te stippen is dat dit feest niet voorbijging zonder toneelopvoering op de Oude Berg of in de stad op de Markt.

Op Vastenavond 1424 (B. 14) speelden gezellen een wagenspel in de stad.

---

(42) A.RA., nrs. 38015, a° 1447-48; 38025, a° 1457-58; 38027, a° 1459-60; Stadsr. van Dendermonde.

(43) Blz. 462-474.

In 1426 (B. 15) waren het «*een groot ghedeel jonge gesellen*», die met Grootvastenavond, ter gelegenheid van Krakelingenwerp, een spel opvoerden op de Oude Berg. Hetzelfde gebeurde nogmaals in 1427 op dezelfde plaats.

In 1428 (B. 17) speelde Pieter den Brant, de dichter-improvisator, toneelleider en speler met «*andere gezellen*» een wagenspel op de Oude Berg.

Ook weer in 1429 (B. 18) was er een opvoering op de Oude Berg. In 1443 (B. 25), de zondag voor Vastenavond en dan nog eens op Vastenavond zelf speelden de «*Gezellen van den Esbatemente*».

Tot de verlustigingen ter gelegenheid van Vastenavond horen ook de steekspelen. Op Grootvastenavond 1417 (B. 5) werd in de Abdij van S. Adriaan een steekspel vertoond. Het ging er natuurlijk slechts om een vastenavondspel, want het werd ingericht op Grootvastenavond door de gezellen van de schepenkamer. Die gezellen worden heel dikwijls vermeld in de stadsrekeningen. Zij dragen de toortsen in de ommegang, doen de kerkgeboden in de stad, waken 's nachts als er hoog bezoek is, ook met de kermis wegens gevaar van brand. De gezellen van de schepenkamer waren niet bezoldigd door de stad, het kunnen slechts de dienstlieden zijn van de schepenen. Schepenen waren vermogende lieden en beschikten soms over een talrijk dienstpersoneel.

Menig lezer zal zich wel afvragen of er dan niets gebeurde met kermis. Ja, ... er gebeurde soms heel veel, maar niet wat u verwacht. De kermis was in de eerste plaats een marktdag. Van ver afgelegen plaatsen kwamen allerlei kooplieden hun waren aanbieden. Voor de lakenkooplieden werden er op kermisdag stalletjes op schragen ter beschikking gesteld. Het volk stroomde naar de stad. Er werd vooral veel gedronken... De orde handhaven was op kermisdag een zware zaak. Van feestelijke opvoeringen was er dan geen sprake. Kerkelijke plechtigheden, ommegangen, feestdagen, Vastenavond, vredefeesten waren de gelegenheid om spelen op te voeren.

BISSCHOPSFEESTEN EN S. MAARTEN

In de middeleeuwen hadden de schoolkinderen het recht een bisschop te verkiezen. Deze bisschop voor één dag deed mis en hield een preek. Daarna trok hij gevolgd van de uitgelaten schoolkinderen door de stad, ontving geschenken en traktaties. Dan zat hij voor op een maaltijd. Zoals het van ouds gewoonte was kregen de feestvierders 9 s.p. van de wethouders (B. 22).

Niet alleen de schoolgaande jeugd maar ook de priesters en de Gezellen van de Kerk vierden om het jaar hun bisschop...

Deze parodieën waren soms op 't kantje af van bespotting, ook kwam er mettertijd van de geestelijke overheid verzet tegen dergelijk vertoon.

S. Maarten was in de middeleeuwen een der meest vereerde heiligen. Men weet dat tot in de laatste tijden zijn naamdag gevierd werd door de kinderen, bv. te Aalst, te Wervik en andere plaatsen.

Van een bizondere viering te Geraardsbergen in de XVe eeuw kan er niet gesproken worden, wel dient hierbij vermeld dat op S. Maartensavond aan de stadsontvangers, de klerken, de knechten van de stad, het Hospitaal van O.L.Vr., de begijntjes van de infirmerie van het Begijnhof van S. Jan en aan de Lazarie 16 kannen wijn, naar oud gebruik, door de stad werden geschonken (B. 4).

WILDEMANNEN

In de Stadsrekeningen van 1428-29 en van volgen jaren is er in een post sprake van de « Wildemannen » van de schoolkinderen. Ter gelegenheid van het vieren van S. Niklaas kregen deze « *Wildemannen* » een gratificatie van 4 s.p. (B. 21).

Deze benaming klinkt voor de meeste onzer lezers wel vreemd. De tijd van de « *Wildemannen* » is lang vervlogen, maar toch was er tot in de eerste helft van deze eeuw, zelfs tot 1950, noch wel een duidelijke herinnering aan dit vreemdsoortig wezen, nl. in het uitgaan met de Beer. Dit gebeurde in het Land van Dendermonde en ook in het Land van Aalst. J. Pieters publiceerde in Volkskunde een bijdrage : « *Het Uitgaan met de Beer in het Dendermondse* » (44). Uit de vermomming van het personage dat de beer « *speelde* » en ook uit zijn optreden en dit zijner begeleiders blijkt duidelijk het verband met de : « *Wildeman* ».

Onze Pieter Breughel de Oude liet in een van zijn tekeningen ons een trouw beeld na van de Wildeman omstreeks het jaar 1566. De kunstenaar stelt ons de Wildeman en zijn begeleiders vóór enkele ogenblikken vóór de... terechtstelling. Hij draagt een krans, lange haarlokken en een baard van klimop, een soort schubbig pak — van pluimen of bladeren ? — dat een pels moet voorstellen en op zijn schouder een knuppel. De kruisboogschutter, een der begeleiders, maakt aanstalten om de boze Wildeman te doden...

De oorsprong van de Wildeman blijkt te moeten wortelen in de voorkristelijke tijd. De Wildeman is de verre nazaat van de geest, die de in de lente ontwakende natuur en vruchtbaarheid verzinnebeelde. Met de opgang van het Kristendom werd deze geest bestempeld als een duivel. De viering kreeg een kristelijk kleedje. Het als Wildeman verklede personage werd — gewoonlijk dan met Vastenavond — uit het bos gehaald als gevangene, boze geest, rondgeleid en schijnbaar gedood en begraven... Dit gebruik werd — zoals wij kunnen zien op de prent van Breughel — de gelegenheid tot bedelarij.

De Wildemannen van de schoolkinderen, die het feest van S. Niklaas vierden te Geraarsbergen, waren waarschijnlijk slechts naäpers van de Wildeman. Zij doorkruisten de straten van de stad vermond en verkleed als de Wildeman met hun « fierter » of relikwieënkastje van « *S. Niklaas uit de bloemen* » en kregen geschenkjes en geld, ook de magistraat liet ze niet met lege handen voorbijtrekken.

Reeds in de XVe eeuw gaf het gebruik van de Wildeman aanleiding tot navolging onder de schoolkinderen.

---

(44) Volkskunde LIII (1952), blz. 204-215.

VALENTIJN-LOPEN

In 1458 (B. 28) kregen Pieter van Brakele en zijn medegezellen 8 s.p. van de wethouders omdat zij het feest van St. Valentijn vierden. Men stelt zich hierbij onmiddellijk de vraag : Gaat het hier om het vieren van de H. Valentinus, of schuilt er achter deze S. Valentijn een folkloristisch gebruik ? Dit laatste blijkt wel degelijk het geval te zijn als wij in 1472 (B. 33) vernemen dat op S. Valentijn « *de gesellen van ghenouchte* » een vergoeding krijgen om « *ghenouchte te maken* » d.w.z. om pret te maken... Het wordt nog duidelijker in de XVIe eeuw. Zo speelden in 1529 (45) de gezellen van de Retorike « *Sente Valentijn* ». Was dit een toneelvertoning of een soort stoet door de staten van de stad ? Dit laatste was het, zoals blijkt in de stadsrekeningen. In 1561 (46) is er geen sprake meer van Sint Valentijn maar alleen van « *Valentijn lopen* ». Het was dus wel degelijk een volksgebruik dat oorspronkelijk toevallig plaats greep op S. Valentijn (14 februari). Het waarom van deze optocht blijft raadselachtig daar wij voor onze streek in het heden of uit vroegere tijden geen aanknopingspunt hebben met dit Valentijn-Lopen. S. Valentijn wordt

Het Doden van de Wildeman volgens Pieter Breughel de Oude
(omstreeks 1566)

— voor zover wij weten — in ons land niet gevierd. Zo is en was het niet in Engeland. In de laatste jaren, schrijft Christina Hole (47), komt weer het gebruik in zwang om op S. Valentijn prentkaarten te sturen versierd met harten en rozen en sentimentele verzen. Dit alles is een herinnering aan een oud gebruik. In vroegere tijden kwamen

(45) A.RA., Rekenk., Stadsr. Geraardsbergen, a° 1529-30 en 1561-62.
(46) Stadsr. 1561-62.
(47) English Custom and Usage (London 1944).

de jongelieden samen en trokken uit een doos een briefje met de naam van een meisje. De gekozen meisjes kregen dan geschenken...

Het Valentijn-Lopen te Geraardsbergen stond zeker ook wel, zoals nu nog in Engeland, in verband met de liefde... Het moet een optocht geweest zijn waarvoor grote belangstelling onder de bevolking heerste. Men begrijpt anders niet hoe de wethouders onze « *Valentijnlopers* » 8 en 10 s.p. zouden schenken en in 1561 : twee tonnen bier...

H. Vangassen.

N. Onze dank gaat naar J. Pieters voor het materiaal over de Wildeman en S. Valentijn.

BIJLAGEN

(De jaartallen verwijzen naar de jaargang van de stadsrekeningen van Geraardsbergen, A.RA., Rekenkamer, nrs. : 35233 tot 35313 van a° 1398 tot 1498.)

1. **1398-99. VASTENAVOND.** Betaelt presente in vastelavonde ontfanghers clerken cnapen garsoenen int gasthuus in sente jans huus den armen beghinen van der fermerien ende den ackerzieken (1) over al ... ... 4 L.p.

2. **1398-1399. VASTENAVOND.** Item den 26sten dach in laumaent ghepresentert bij bevelene van der wet in den cloestere ter hueren vastelavonde alsoet gheconstumert es 4 cannen wijns ghenomen te Jans Soutins ... ... 24 s.p.

3. **1415-1416. LICHTMISSPEL IN DE KERK.** Item ghegheven bi overeendragen van der wet den ghezellen van der kerken die tspel speelden onser vrouwen daghe ter capellen ende in huessceden te hueren costen waert ... 12 s.p.

4. **1416-1417. S. MAARTEN.** Item ghepresenteert in sente martins avonde ontfanghers clerken cnapen gaersoenen van der poort int gasthuus in sente jans huus den aermen beghinen van der fermeirien ende den ackerzieken van Gheroudsberghe 16 cannen wiins alsoot ghecostumeert es gheweest te 5 s. de stoop valent ... ... 6 L.p.

5. **1416-1417. EEN STEEKSPEL OP GROOT VASTENAVOND.** Item ghegheven in groter vastelavonde bi overeendraghen van scepenen den ghesellen van scepenen camere te hulpen te haeren costen waert van den steecspele dat ghedaen was in den cloostere in abatemente van den goeden lieden van der stede over al ... ... 3 L.p.

6. **1416-1417. LICHTMIS- EN KERSTMISSPEL.** Item ghegheven ter feeste in onser vrauwen daghe als de priesters tspel speelden van den messeganghe van onser vrouwen ende van ons heeren gheboorte te hulpen te hueren costen waert over al ... ... 16 s.p.
(Reeds vermeld bij A. de Portemont, *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre, D. 2, blz. 101, voetn. 2)*

7. **1419-20. OPVOERINGEN OP DE MARKT.** It. ghegheven in de maend van braechmaende ende van hoeymaende bij over eendraghen van der wet / den ghezellen van der stede de welke te twee stonden telken een spel speelden op de maerct int ghemeene te hulpen te hueren costen waerts ghegheven over al ... ... 4 LL. 12 s.p.

8. **1419-1420. HEMELVAART VAN MARIA IN DE KERK.** It. ghegheven bij bevelene van scepenen den ghezellen van der kerke / de welke tonser vrouwen daghe halft ouxst laetst leden een spel speelden in de kerke van onser vrouwen upvaert te hulpen te haeren costen waerts onder hem allen ... 12 s.p.

---

(1) Melaatsen.

9. **1420-21. WAFELS OP KLEIN VASTENAVOND.** It. costen ghedaen in cleenen vastenavende bi goeddincken van der wet bi den bailliu meyers scepenen ontfanghers clerken ende meer andere goeden notablen personen van der wet / als scepenen haer waefelen haten alsoet ghecostumeert es gheweest te dien daghe .....

10. **1420-21. PASSIESPEL VAN S. JORIS OP DE MARKT.** It. ghegheven bii beveelne van der wet in sacrements daghe een deel van den jonghen ghesellen van der stede dewelke in abatemente ende verblidicheden den goeden lieden van der stede up de maerct een spel speelden als van den lidene ende passie van minen heere den heleghen sant sente Joris hemlieden ghegheven te hulpen te haren costen waerts over al ... ... 24 s.p.

11. **1422-23. OP SAKRAMENTSDAG VERTONING OP DE MARKT.** It. ghegheven di beveelne van scepenen een deel jonghen ghesellen van der stede die tsacrements daghe naer de noene up de maerct een spel speelden te drincghelde betaelt ... ... 8 s.p.

12. **1422-23. LICHTMISSPEL EN ANDERE SPELEN IN DE KERK.** It. betaelt bi beveelne van scepenen in onser vrouwen daghe lichtmesse laets verleden den ghesellen van der kerke ter capellen die daer een spel speelden van onser vrouwen messe ganghe ende andren goeden bewisen ter godliicheit dienende hem allen int ghemeene ghegheven ... ... 8 s.p.

13. **1423-24. DE STRIJD VAN ROELAND EN OLIVIER.** It. ghegheven een groot ghedeel van den jonghen ghesellen van der poert de welke up den heleghen sacrements dach naer der noene een spel speelden up de maerct van der batailge van Roelande ende Oliviere / mids der redene / dat zij inden ommeganc van der processie van der gulden al ghewapent te paarde bi goeden advise voer tsacrement ommereden / hem allen bi laste van der wet ghegheven ... ... 36 s.p.

14. **1423-24. EEN WAGENSPEL VOOR VASTENAVOND.** It. ghegheven her luucke den puls van den instrumente te makene van den stucke aengaende den sloeten van der prochiekerke voeren te sente adriaens / mids dat den ghesellen die voor vastelavent een spel speelden in de poort te waghene (2) van beeden over al ... ... 18 s.p.

15. **1425-26. VERTONING MET GROOTVASTENAVOND OP DE OUDE BERG.** It. ghegheven bi beveelne ende laste van der wet een groot ghedeel jongen ghesellen van der poort de welke in grote vastelavende een spel speelden up den oudenberch hem allen te hulpen te hueren costen waerts betaelt ... 6 s.p. (Dezelfde post in stadsr. van 1426-27)

16. **1427-1428. PIETEREN DEN BRANT, DICHTER, IMPROVISATOR EN SPELER.** Item betaelt ter bede van minen heere den commissaris voeren ghenoemt pieteren den brant die men heet de draeyere mids ooc ter bede van meer andren goeden lieden mids dat hi abel es van spelen ende rimen te oordeneerne ende te dichtene up aesteghe corte stonden deen up dandere hem in huesschede ende tsinen costen waert ghegheven ... ... 3 s.p.

17. **1427-28. PIETEREN DEN BRANT SPEELT OP GROOT VASTENAVOND EEN WAGENSPEL OP DE OUDE BERG.** Item ghegheven pieteren den draeyere ende meer andren ghesellen van der stede die in grote vastelavende laets leden een spel ende abatement speelde te waghene up den ouden berch hem allen te hulpen te hueren costen waert betaelt ... ... 12 s.p.

18. **1428-29. GROOT VASTENAVOND VERTONING OP DE OUDE BERG.** Item betaelt een ghedeel ghesellen van der poort dewelke een spel speelden up den ouden berch ... ... 8 s.p.

19. **1428-29. LICHTMISSPEL IN DE KERK.** Item betaelt bi beveelne ende laste van der wet in onser vrouwen daghe lichtmesse laets voorleden te sente katelinen inde kerke den ghemeenen ghesellen die daer tspel speelde van onser vrouwen messeganghe ... ... 6 s.p.

---

(2) Op een wagen.

20. **1428-29. SPEL VAN S. KATELIJNE OP DE MARKT.** It. ghegheven adriaen pauwels ende meer andren ghesellen van der stede die in shelichs sacrementsdaghe naer der noene up de maerct s. kateline spel speelden hem allen te hulpen te hueren costen waerts betaelt bij over eendraghene van der wet ... ... 40 s.p.

21. **1429-1430. WILDEMANNEN EN S. NIKLAAS.** Ghegheven bi beveelne ende laste van scepenen / den wildemans van den schoelkinderen / van der poort / doe zij haer feeste hilden van haren fiertere van sente nyclauze vuten bloemen / alzo zij van costumen hebben / hem allen te hueren costen waert betaelt ... ... 4 s.p.

22. **1431-32. BISSCHOPSFEEST.** Ghegheven ter feesten ende maeltijt van den bisschop van der scole ghelijc dat van outs ghecostumert es gheweest ... 8 s.p.

23. **1433-1434. PAASSPELEN EN BISSCHOPSFEEST** — Den ghesellen die speelden de passie van onsen lieven heere de verriisenesse ende meer andere notable miraclen ende exemplen hier up de maerct de drie achterste paesdaghe lanc gheduerende metgaders der feesten de welke de priesters ende ghesellen van der kerken hilden met haeren bisschop in huesscheden onder hem allen ... ... 6 L.p.

24. **1434-35. ESBATEMENTSPELEN TE GENT.** Item den ghesellen van den esbatemente van dat sij waren te ghend daer sij speelden ende wonnen eenen prijs te hulpen te haerlieder costen weerts in hoesscheden ... ... 4 L.p.

25. **1442-43. VERTONINGEN VOOR VASTENAVOND.** Den ghesellen van den esbatemente die speelden ende esbatementten tsondaechs voer vastelavont ende in vastelavonde ghegeven ... ... 12 s.p.

26. **1456-57. OPVOERING VAN O.L.V. VAN CAMBRON OP DE MARKT.** Ghegheven by laste van scepenen den ghesellen die sacraments daghe naer noene up de marct speelden een spel van onser vrouwen van cameroen te hulpen te haerlieder costen weerts ... ... 3 L.p.

27. **1456-57. OPVOERING VAN H. MARIA VAN EGYPTE OP DE MARKT.** Ghegheven symoene de bake ende driese van wettere ende haeren ghesellen die up de marct speelden een spel van sente marien egypsiaca te hulpen te haerlieder stellagen ende costen weerts by laste van scepenen ... ... 12 s.p.

28. **1458-59. S. VALENTIJN.** Ghegheven pieteren van Brakene ende sinen medeghesellen die de feeste van sente valentine hilden up sente valentiins dach te hulpen te haerlieder costen weerts ... ... 8 s.p.

29. **1461-62. OMMEGANG H. SACRAMENT.** Betaelt by last van der wet drie wijken van der poort den ghesellen van dien die in sacramens daghe up elker wijc als tsacrament daer leet speelden ende tooghden schoene parsoenaigen ter eeren van den heylghen sacramente hemlieden elk ghegheven ... ... 12 s.p. heft 36 s.p.

30. **1462-63. OMMEGANG H. SACRAMENT.** Ghegheven by laste van der wet up vijf wijke van der poort den ghesellen van dien die up den sacramens dach alsmen theyleghe sacrament omme drouch speelden ende toeghden schoene personaigen ter eeren van den heleghen sacrament alst in haerlieder wijc leedt elken ghegheven 10 s. ... ... 20 s.p.

31. **1467-68. GEZELLEN VAN DE RETORIKE.** Up tgroot vastenavont... ghegheven den ghesellen van der Retoriken up den selven dach die speelden up de marct eenen pot wijns van ... ... 8 s.p.

32. **1470-71. OPVOERING VAN S. BARTOLOMEUS DOOR DE REDERIJKERS.** Ghegheven den ghesellen van der retorijken die de passie van sente bertelmeuse speelden te haerlieder costen weerts ... ... 12 s.p.

33. **1472-73. S. VALENTIJN** Ghegheven den ghesellen van ghenouchten (3) die up sente valentijns dach ghenouchte maecten binnen deser stede ... 4 s.p.

---

(3) Ghenouchte, lees : genoegte — genoegen, pleizier, pret, vermakelijkheid, muziek, spel, klucht...

34. **1472-73. DE REDERIJKERS SPELEN EEN PAASSPEL** Ghegheven bij laste van den selven commissarijsen den ghesellen van der Retoriken te hulpen weerts van der passien ons heeren te toeghene ende te spelene ... ... 6 L.p.

35. **1479-80. DE REDERIJKERS SPELEN OP SACRAMENTSDAG.** Betaelt den ghesellen van der gulden van thabor die up den sacraments dach ter eeren ende werdicheden van den heleghen sacramente devote figueren ende esbatementen tooghden bij laste van scepenen in huescheden ..... 20 s.p.

36. **1481-82. DE REDERIJKERS SPELEN OP SACRAMENTSDAG.** Ghegheven den ghesellen van der gulden van thabor die up den sacraments dach ter eeren ende weerdicheden van den heleghen sacramente een devot esbatement speelden bij laste van scepenen ... ... 20 s.p.

37. **1482-83. DE REDERIJKERS VIEREN DE VREDE.** Ghegheven den ghesellen van der gulden van thabor die ter blijscip van den payse diverssche esbatemente speelden ende groote costen hadden van lichte van vierene ende andersins in verlichtinghen van den vorseyden costen bij hemlieden ghedaen bij laste van scepenen ... ... 3 L.p.

38. **1483-84. VERTONINGEN OP SACRAMENTSDAG.** Ghegheven den ghesellen van der gulden van thabor den ghesellen van den guldenen wijcke / den goeden lieden van der peinstraten / van der marct ende van den steenputte die elc bijzondert up den dach van den heleghen sacramente devote figueren tooghden ter eeren ende weerlicheden van den heleghen sacramente elken van desen viven bij laste van scepenen ... ... 18 s. heft 4 L. 10 s.

39. **1484-85. DE REDERIJKERS SPELEN O.L.V. VAN CAMBRON.** Betaelt den ghesellen van der gulden van thabor te helpen waert van den costen die zij deden int spelen van eenen devoten esbatemente dat zij speelden ter eeren van onser liever vrouwen van cameroen bij laste van scepenen ... ... 24 s.p.

40. **1493-94. DRINKGELD VOOR DE REDERIJKERS.** Ghegheven den ghesellen van der Rethorijcken in huescheden bij laste van scepenen te drincghelde ... ... 10 s.p.

41. **1493-94. DE PRINS DAMOURS EN DE HEREN VAN VASTENAVOND.** Ghegheven diversschen vastenavond heeren die van diversschen dorpen omtrent dese stede gheleghen hier te secourse quamen den prince damours van deser stede als hij te vyane wert trac bij laste van scepenen drie tonnen biers van den welcken de bierassijsers scolden quijte haerlieder assijze in huescheden omme minne ende vriendscepe met hemlieden te onder houdene dwelke costen boven de voorseyde assijze alle drie tsamen ... ... 48 s.p.

42. **1494-95. DE REDERIJKERS SPELEN EEN ESBATEMENT.** Ghegheven den ghesellen van der Rethorijcken ter causen van eenen esbattemente bij hemlieden ghespeelt in huescheden te drincghelde bij laste van scepenen ... 12 s.p.

43. **1494-95. DE GEZELLEN VAN VASTENAVOND ONDERHOUDEN DE VREUGDE IN DE STAD.** Ghegheven den ghezellen van den vastenavond te hulpen waert van den costen die zij deden Int antieren van goeder joncheit ende ghenouchten / 2 tonnen biers elke tonne van 28 s.p. bij laste van scepenen ... ... 56 s.p.

44. **1496-97. OMMEGANG VAN HET H. SACRAMENT.** Ghegheven den goeden lieden van der cloosterstraten ontrent der herberghen van den hane die up den dach van den heleghen sacremente devote figueren tooghden ter eeren ende ter weerdicheden van den heleghen sacrament over twee cannen wijns ... ... 17 s.p.

45. **1497-98. EIERKOEK VRIJDAG VOOR VASTENAVOND.** Betaelt ten huus van robbrecht van blaersvelt ten daghe dat scepenen bij ouder costumen ghecostumeert zijn den eyercoucke tetene te wetene svriendaeghs voor vastenavont In verlichtinghen van haerlieder ghelaghe ... ... 3 L.p.

De oudste Burger van Geraardsbergen is 504 jaar oud

Niet alleen te Brussel maar ook te Geraardsbergen en hier niet aan een verloren straathoek, maar op de Grote Markt zelf troont in al zijn kinderlijke onschuld het Manneken...

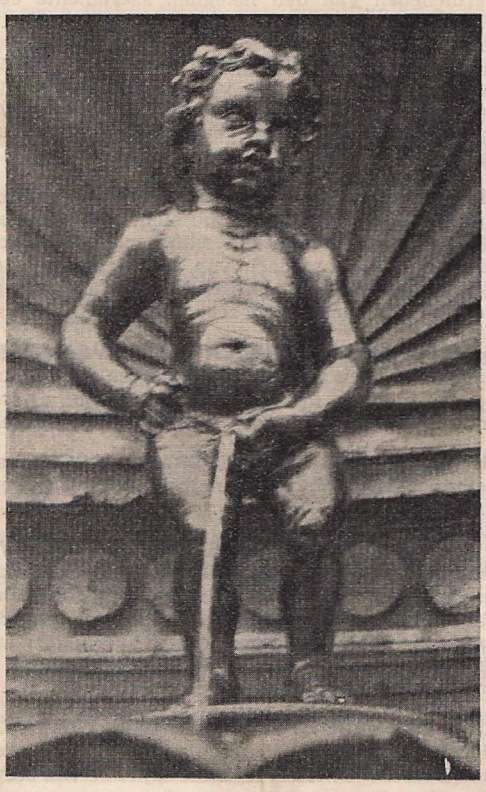

Het manneken van Geraardsbergen (1)

Van waar toch dit eigenaardig gebruik onzer voorouders : een Manneken te laten dienen als fontein ? En wanneer voor het eerst ?

Op het « wanneer » bezitten wij voor Geraardsbergen een klaar en duidelijk antwoord.

De oudste burger van Geraardsbergen is in 1959 niet minder dan 504 jaar oud !

Ziehier zijn geboorteakt in de stadsrekeningen (2) :

(1) Cliché in bruikleen van de H. Vincent Van Bossuyt, waarvoor onze beste dank.

(2) A.RA., Rekenkamer, nr. 35273, Stadsrekeningen van Geraadsbergen, a° 1455-56.

« Heinrick de Backere den XVI en dach van hoeymaent ghesonden te Bruecele met eenen brieve gaende an Janne van der Schelden, meester van den fonteinen te Bruecele, hem biddende dat hy soude willen doen maken een lattoenen mannekin, metten ponde, ende dat in zulker wijs alsoe hem dincken soude dat behoeren soude omme te doen stellene vp tconduyt ende torrekin van den backe van der fonteinen vp de marct voer den Ghulden Cop te Gheroutsberghe, hem gegheven over sine moeyte van desen ... ... XII s.p.

Heinric Yoos ...den XIIen dach van ouxste ghesonden te Bruecele omme te sprekene metten meestere die daer ghenomen hadde te ghietene ende te makene een lattoenen mannekin omme te stellene op torrekin van den backe die staet voer den Ghulden Cop op de marct te Gheroudsberghe, van welken mannekine de voorseide meestere de vorme vele te groet ghemaect hadde ende omme den selven meestere te draghene de mate van der groetten dat men tvoorseyd mannekin ghemaect wilde hebben, sinen salarys van drien daghen te ... ... VII s.p.

Gheleent den lattoenghietere van Bruecele op de vorme van eenen lattoenen mannekine dat hij ghenomen heeft te ghietene om te stellene op torrekin van de groeten bac van der fonteinen op de marct voer den Ghulden Cop, eenen ghulden leeu valent ... III L. p.

Betaelt Gillis van der Jueght van eenen anderen minderen houtenen mannekin te snidene omme dlattoenen mannekin dairop te vormene mids dat deerste mannekin vele te groet was ... XVI s.p.

Ghegheven Janne Struelen die ghesonden was te Bruecele metten houtenen mannekine omme dat te draghene ten huus vanden lattoenghietere omme sine vorme daer op te makene vanden lattoenen mannekine dat men stellen soude op den bac vander fonteinen op de marct te Gheroudsberghe voer den Ghulden Cop over sine moeyte ... ... X s.p.

Zoals blijkt uit de tekst werd het Manneken gegoten te Brussel door bemiddeling van Janne van der Schelden, « fonteinmeester » van de stad Brussel. Vermakelijke bizonderheid : Het eerste ontwerp was veel te groot voor het « torekin » (voetstuk), waarop men het zou plaatsen en een houtsnijder, Gillis van der Jueght, sneed — ditmaal naar de juiste maat — een houten Manneken, dat diende om de vorm te maken, waarin het werd gegoten. De maker van het oudste Manneken was dus eigenlijk Gillis van der Jueght. Het was van lattoen of geel koper en stond op de fontein, die gewoonlijk « de kleine fontein » of « de fonteyne daer dmanneken op staet » werd genoemd, tegen de gevel van het huis de Gulden Kop, nevens het stadhuis.

Of het Manneken dat thans midden op de Grote Markt prijkt nog dit is van 1455 ? Zeer onwaarschijnlijk. Het was blootgesteld aan alle weder... en reeds in 1475 moest men het herstellen daar zijn buikje gebarsten was door de vorst.

Om diefstal onmogelijk te maken was het ventje vastgemaakt

aan de gevel van de Gulden Cop. Maar toch werd het in 1485 geroofd door een soldaat en teruggevonden te Aat (3). Daar de oorlog steeds bleef duren en uit vrees van erger, werd het manneken dan door heer Gheerde de Lu verborgen gehouden tot in 1490 (4).

Met vrede en zonneschijn kwam het Manneke weer terug op zijn *torentje*...

F. de C.

Schilders van het Laatste Oordeel te Geraardsbergen

XV - XVIe eeuw

In oude tijden prijkten in tal van schepenhuizen (1) schilderijen met een voorstelling van het Laatste Oordeel.

In het jaar 1456 vestigde zich een schilder, die van «buten lands» kwam, te Geraardsbergen. Hij heette Willem en daar hij verklaarde geboortig te zijn van Westfalen noemde men hem Willem Westvalinc.

De nieuwe burger van de stede ende poort van Geraardsbergen bood de wethouders zijn diensten aan.

In die tijd verbleef de Graaf van Vlaanderen, Hertog Filips de Goede, in Holland en de mare ging dat troepenafdelingen op weg naar het noorden langs Geraardsbergen zouden voorbijtrekken. Wapenlieden waren toen voor kleine steden, wegens het gevaar van diefstaf, plundering en nog erger gewelddaden, een der meest gevreesde plagen. De schepenen gaven onmiddellijk opdracht aan Willem Westvalinc het wapen van de Hertog Filips de Goede, op acht grote bladen papier te schilderen. En dra schitterde in helle kleuren het wapen boven elk der acht poorten van de stad. Aldus... om de voorbijtrekkenden te waarschuwen goed, have en leven van een stad van « den geduchten heere ende Prince » Filips de Goede... te eerbiedigen.

Dat papieren wapens geweld kunnen stuiten heeft de geschiedenis ons nog tot heden niet geleerd.

Voor de acht wapens ontving de schilder 15 s.p.

In hetzelfde jaar kreeg onze schilder een belangrijke opdracht : een Laatste Oordeel, bestemd voor de schepenkamer van het stadhuis. Hier volgt de post uit de stadsrekeningen van 1456-57 (2) :

« Besteedt anden zelven willeme westvalinc te makene ende te le-

(3) z. V. Fris, Gesch. v. Geraardsbergen, blz. 149.
(4) A.RA., Stadsr. Geraardsb., nr. 35.305, a° 1489-90.
(1) Stadhuis.
(2) A.RA., Rekenkamer, nr. 35275, a° 1456-57.

verene een tavreel (= tafereel) daer in dat hy van schilderien ghemaect heeft tjugement ende oordeel ons heeren welc tavreel ghestelt es in scepenen camere an de cave (= schouw) ende dit ghelevert ende ghemaect omme de somme van 11 scilden vlaemschs ghelts valent ... ... 13 L. 4 s.p.

Daar Willem Westvalinc ook poorter van de stad was geworden werd hem het poortrecht van 3 L. p. kwijtgescholden. Hij kreeg dus voor zijn Laatste Oordeel : 16 L. 4 s.p.

Het Laatste Oordeel van Willem Westvalinc verging — waarschijnlijk, in de oorlogsstorm, die in de oorlog van Vlaanderen tegen Maximiliaan van Oostenrijk, zo deerlijk de stad toetakelde. In 1485 werd het stadhuis door brand geteisterd (3) en in 1492 geplunderd (4). Het duurde tot 1525 eer de magistraat er aan dacht nu een nieuw Laatste Oordeel te laten maken.

Dit werk werd toevertrouwd aan een priester-schilder, her Adriaen Moreels. Door ziekte bezocht, moest de kunstenaar weldra het penseel laten rusten. De dood belette hem zijn taak tot een goed einde te brengen. Een ander schilder, Pieter van Boven, voltooide het werk van Moreels. Aldus volgens de stadsrekeningen (5) :

« Betaalt Pieter van Boven scildere in mindernesse van dat hem quam van den scilderen van den oordeele dat hij ghenomen hadde te vuldoene daert het Adriaen Moreels ghelaeten hadde ... ... 6 L. p.

« Betaelt Willem van der Eecken als hoyr (= erfgenaam) van wilent (= wijlen) her adriaen moreels over de vulle betaelinghe van der voorseider scilderye van den oordeele ... ... 14 L. p.

Ging dit Laatste Oordeel nu ook ten onder ? Ditmaal in de afschrikwekkende tormenten van de troebelen in de XVIe eeuw ?

Of is het schilderij van het Laatste Oordeel dat thans nog in het Stadhuis hangt het werk van deze twee schilders van 1525 ? Of van een ander meester uit de XVIIe eeuw ?

Misschien brengen de stadsrekeningen uit de XVIIe eeuw ons een antwoord.

H. Vangassen.

Hondenplaag te Geraardsbergen in de XVe Eeuw

In de middeleeuwen liepen de honden vrij rond met het gevolg dat op het platteland en vooral in de steden talrijke honden zonder meester ronddoolden, snuffelend langs allerlei hopen afval, die men toen nog op straat gooide. De honden werden zo talrijk dat men zich ten slotte gedwongen zag er jacht op te maken en ze te doden. Dit was het werk van de hondenslagers. Te oordelen naar de stadsrekeningen van Geraardsbergen was het hondenslachten een beroep.

Het aantal honden, die in de stad ronddwaalden, was in 1424 en 1425 zo aanzienlijk geworden, schrijft de stadsklerk, dat men noch

(3) z. V. Fris, Gesch. van Geraardsbergen, blz. 149.
(4) Idem, blz. 154-55.
(5) A.RA., Rekenk. nr. 35338, a° 1525-26, Stadsr. Geraardsbergen.

dag noch nacht rust vond. In 1425 en 1426, steeds volgens dezelfde bron, kon men met moeite nog snachts de torenklok horen luiden, zo vreselijk was het geblaf en gehuil van de honden!

In die jaren en ook nog in de jaren 1427 tot in 1430 deed de magistraat beroep op een hondenslager om de stad te verlossen van deze plaag. Opdat al de inwoners zouden weten welk gevaar hun eigen hond(en) bedreigde, droeg de hondenslager op de borst en op de rug een herkenningsteken, nl. een schildje met het wapen van de stad.

De hondenslager kreeg 4 d.p. per gedood dier. Hij vilde het, het vel was voor hem (1) en de krengen begroef hij in « enen diepen putte » buiten de stad. In 1424-25 sloeg Pieter den Brune er 40 dood. Twee vreemde hondenslagers doodden er 52 in 1425-26. In 1426-27 sloeg de hondenslager van Doornik er 54, in 27-28 deze van Kortrijk : 53, in 1429-30 : 84.

Ziehier nu enkele teksten uit de stadsrekeningen van Geraardsbergen (2) over deze hondenslachterijen :

Item ghegheven bi goedinckene van der wet Pieter de Brune den hondenslagere van 40 honden die hi hier binnen der stede slogh over mids de groot menichte van den honden die vp de maerct ende achterstraten liepen biden welke men hier snachts ende bi daghe qualec yet hadde connen gheheeren mids dat hi se vuter poort voerde ende villede hem van elken stucke ghegheven 4 penninghe par. heft .... 20 s.p.

(Stadsr. a° 1424-25)

Item ghegheven tween vreemden ghesellen van buten slands (3) hondslaghers van 52 honden die sij hier binnen der vryhede van der stede sloughen mids der groter menichte dier in waren so dat men cume bi nachte bi hueren groten mesbare ende ghelate (4) eenighe clocken hadde moghen hooren Ende de welke honden zij buten der stede voerden villeden ende groevven se in eenen diepen putte van elken stucke hemlieden betaelt 6 d. par. ..... heft 26 s.p.

(Stadsr. 1425-26)

Item betaelt Janne den hondenslaghere vande stede van Doorneke de welke hier binnen der stede 54 honden slouch van elken stucke hem ghegheven 4 d. par. ..... heft 18 s.p.

(Stadsr. 1426-27)

Item ghegheven Symoene Goddins vanden scildekens te makenen ende te bescrivene (5) metter poort wapene de welke de voornoemde hondslaghere in siin officie doende an ziin cleederen voeren ende bachten drouch / over al ..... 3 s.p.

(Stadsr. 1426-27)

R.V.

---

(1) Van hondevellen maakte men wanten of handschoenen. Ook van schapen en geiten. In de middeleeuwen droegen metsers en oogsters dergelijke handschoenen.
(2) A.RA., Rekenkamer, nrs. 35231 en volg.
(3) Van buiten het Graafschap Vlaanderen.
(4) Lawaai en manieren.
(5) Te beschilderen.

Op Kermisavond 1458 brand in de Ooievaar op de Grote Markt

Brand vreesde men in de middeleeuwen evenzeer als pest en oorlog. Wegens de strooien daken kon — en dit gebeurde meer dan eens — gans de stad afbranden en de inwoners met verlies van huis en bezit in de grootste nood dompelen.

Op het dak van het stadhuis was, in de meeste steden, een soort torentje of wachtkamertje van waaruit men de ganse stad kon overschouwen om bij de eerste vlam de hoorn te blazen en de noodklok te luiden.

In de zomer, bij aanhoudende hitte en droogte, liep de stadroeper rond de stad om de inwoners aan te manen ladders en emmers en kuipen vol water voor de deur op straat te plaatsen. Wie geen gevolg gaf aan deze oproep stelde zich bloot aan een boete. Bij feestelijke gelegenheden werden gezellen speciaal belast te waken. Dit was vooral met kermisdagen het geval. Niettegenstaande de strenge straffen, die brandstichting uit onvoorzichtigheid — op vrijwillige brandstichting stond de doodstraf — troffen, brak, op kermisavond in 1458, brand uit bij Jan van der Beken, herbergier in de « Odevare » op de Grote Markt.

In alle dergelijke gevallen bluste men met emmers, kannen, potten... waar men ze ook maar vinden kon. Bij Marie Pottier, tussen de Twee Bruggen, bij Boudewijn de Potmaker, nevens het Hospitaal, haalde men de aarden potten uit de winkel. De stad vergoedde de gebroken potten en betaalde ook de talrijke mensen die hielpen blussen. Ook de baas uit de herberg schonk hun nog 40 s.p.

In geval van brand verscheen iedereen, mannen, vrouwen, kinderen op het toneel om te helpen, want al de inwoners voelden zich bedreigd.

Het relaas uit de stadsrekeningen :

Item betaelt by laste van minen heere onzen hoeghbailliu ende der ghemeender wet diverschen persoenen die vp den kermesavont te gheroudsberghe ten brande waeren te jans van der beken Inde herberghe In den odevaere vp de marct ende droughen daer leeren ende water met tobben ende met cannen omme te bluysschene de vornoemde herberghe die zeere ontsteken was met groeten viere Boven de 40 s.p. die jan van der beken den vorseyden persoenen gaf noch ghegheven daerenboven ..... 3 L. 14 s.p.
Betaelt noch by laste van minen vorseyden heere onzen hoeghbailliu ende der wet Marie spottiers tusschen brugghen van haren eerdenen cannen die gheoerbort ende vele te broken waeren vp den vorseyden kermesavont daer men tgroete vier met bluyschte inde vorseyde herberghe ..... 12 s.p.
Betaelt van ghelijken boudewijne den potmakere neven tgasthuus van zinen eerdenen cannen die oec gheoerboert ende vele te broken waeren ten selven brande ..... 12 s.p.

(A.RA. Stadsr. Geraardsbergen a° 1458-59)

R.V.

De lijdensweg van Geraardsbergen

1579-1585

In de periode van 1579 tot 1585 toen de burgeroorlog in de Nederlanden woedde, was het lot van Geraardsbergen niet minder akelig dan dat van Aalst. Wegens haar ligging aan de grens der drie provincies Vlaanderen, Henegouwen en Brabant alsook om haar bijzonder gunstige strategische positie, was de stad en burcht Geraardsbergen steeds slachtoffer van de begerigheid van beide vijandige partijen, zodat ze meer dan welke andere stad der Nederlanden in andere handen kwam.

Het gevolg hiervan was, dat de door beide kampen verwoeste stad bijna geheel vernield werd, haar bevolking uitgeroeid, verjaagd en tot de diepste ellende gedoemd. De geschiedenis van Geraardsbergen was in die duistere jaren een ware lijdensweg en de herinnering aan die rampen leefde lang voort in het geheugen van diegenen, die de getuigen of de slachtoffers waren dezer gebeurtenissen.

Kroniekschrijvers als De Jonghe, van Vaernewijck, van den Vivere, van Kempene en de Geraardsbergse geschiedschrijver van Waesberghe hebben ons talrijke bijzonderheden uit die periode medegedeeld. Geen van hen was nochtans ooggetuige der door hen beschreven gebeurtenissen en de feiten die ze weergeven zijn vaak al te fragmentarisch om een algemeen beeld te geven van de ramp. Dichter bij ons hebben de geschiedschrijvers August de Portemont en Victor Fris de opeenvolging der feiten op een methodischer en juister wijze verhaald. Het werk van Victor Fris (1) levert namelijk een heel nauwkeurige kroniek der gebeurtenissen, die vooral steunt op gegevens die hij putte uit de stadsrekeningen, die hij aandachtig ontleedde.

Fris heeft evenwel geen gebruik gemaakt van de gelijktijdige dokumenten uit de belangrijke massa Staats- en Audiëntiepapieren, die te Brussel bewaard worden en waarvan het classificeren in de tijd toen hij de Geschiedenis van Geraardsbergen schreef, feitelijk ongedaan was.

Na de door de heer J. Lefèvre en zijn ploeg jonge archivarissen verwezenlijkte classificering, is het thans mogelijk op die dokumenten gemakkelijker de hand te leggen, nl. de brieven, verslagen, verzoekschriften en andere briefwisseling van de magistraat van Geraardsbergen met het politiek en militair gezag der koningsgezinde partij.

Eigenlijk zijn die dokumenten niet bijzonder talrijk (2). De reden van deze schaarsheid ligt in het feit, dat de *altera imperialis Frandriae metropolis*, zoals van Waesberghe zijn vaderstad plechtig noemt, on-

(1) **Geschiedenis van Geeraardsbergen,** Gent, 1911.

(2) We hebben dus niet gepoogd, bij het schrijven van dit artikel, een volledige kroniek op te stellen der gebeurtenissen welke zich in die jaren te Geraardsbergen voordeden. We hebben alleen getracht de schaarse dokumenten, die we mochten ontdekken, voor te stellen in het licht van de reeds bekende gegevens.

danks haar demografisch belang dat voor de beroerten, gelijk stond met dat van Aalst, zo het niet groter was, eigenlijk maar een ondergeschikte rang bekleedde in het baljuwschap Aalst en Geraardsbergen. Ze had noch burgerlijke noch militaire goeverneur en stond onder de rechtsbevoegdheid van een hoogbaljuw die niet in het land verbleef of te Aalst woonde. Door dit feit werden de meeste berichten, Geraardsbergen betreffende, ter bestemming van de goeverneur-generaal en zijn hogere officieren uit Aalst verzonden. Wat de stadsmagistraat betreft, terwille van de bezetting der stad door militairen van beide partijen, de uitwijking der bevolking, de inwendige onenighe-

J.R. van Deventer, Plan in vogelvlucht van Geraardsbergen
(omstreeks 1560)

den die uit deze toestand voortsproten, was zijn rol weinig schitterend. De verzoekschriften, die hij aan Farnese of zijn medewerkers richtte en die niet alle bewaard bleven, hebben dan ook niets gemeens met de regelmatige briefwisseling die de Aalsterse magistraat met het centrale gezag onderhield en dit met een aanmatiging en een aandrang

die verwonderen maar te verklaren zijn door het belang van een stad die haar macht en instellingen ongeschonden wist te behouden ondanks de doorstane beproevingen.

Geraardsbergen dat kwetsbaarder en ongelukkiger was, werd, enkele jaren lang, materieel, demografisch en burgerlijk haast vernietigd.

* * *

Toen onenigheid ontstond in de schoot der Generaliteit der Verenigde Provincies en de voornaamste Waalse heren begonnen op te staan tegen de Staten Generaal zodat de afscheiding zich voltrok die moest uitlopen op de Unie van Atrecht (6 januari 1579) en daarna op het Verdrag van Bergen (12 september 1579), was de stad Geraardsbergen vast in de handen van Franse, Schotse en andere troepen der Staten Generaal onder toezicht der Gentenaars. Het valt moeilijk te weten welk deel de Geraardsbergse bevolking nam in de toen lopende intriges en onderhandelingen. Zeker is het, dat een deel van de magistraat vijandig stond tegenover de politiek der Staten Generaal en namelijk tegenover die der Gentenaars. Als in Aalst, was hier bij de meeste inwoners het godsdienstig gevoel gekrenkt, meer nog dan de koningsgezindheid, vooral wanneer de Gentse Achttien Mannen het plan opvatten zekere kerken der stad een andere bestemming te geven of te koop te bieden.

Ten gevolge van deze politiek schijnt te Geraardsbergen een belangrijke factie tot stand te zijn gekomen die de bedoelingen der Malkontenten gunstig was, en het is geen louter toeval, zo de graaf van Egmont op 13 juni 1579 bij verrassing de stad kon innemen. Op de vlucht gedreven voerden de Gentenaars als gijzelaars de burgemeester, Geraard van Compostelle en een der schepenen mee.

Naar het blijkt, was de gevangenschap van Geraard van Compostelle van korte duur, daar hij op 12 september van hetzelfde jaar deelnam aan de onderhandeling te Bergen en een der ondertekenaars was van de verzoening van het Land van Aalst met Filips II.

Deze verzoening, die slechts theoretisch was, des te meer daar de bevolking niet geraadpleegd werd, was nochtans grotendeels de wens van een belangrijk deel der bevolking van de stad en kastelnij Geraardsbergen. We weten ook dat ze geen beloning oogstte daar het lot van de stad en het platteland vanaf dit ogenblik steeds slechter werd in plaats van beter.

Graaf Filips van Egmont had bevel ontvangen Geraardsbergen te verlaten en zijn hoofdkwartier te Ninove te vestigen. Dit bevel (3) kwam korte tijd na de verzoening en scheen uit te gaan van het Congres der Verzoende Provincies. Het bleek tot doel te hebben de stad Geraardsbergen en haar onmiddellijke omgeving, die tot het koninklijk domein behoorden, te beschermen, terwijl Ninove een goed was

---

(3) **Mémoire et advis pour Monsr le Conte d'Egmont, ayant déclairé sa bonne intention pour le maintiennement de la Religion Catholique et deue obéissance de sa ma^te selon le traictié des provinces réconciliées avec sad. Ma^te.** — S.A.P., nr. 1813^4. Ongetekende minuut.

van de jonge Graaf. Daarenboven was de stad Geraardsbergen, onvoldoende beschermd door oude en bouwvallige wallen, moeilijk te verdedigen tegen een aanval der Staatsen.

Egmont gehoorzaamde en verliet Geraardsbergen voor Ninove met zijn hongerig en tuchteloos regiment en liet slechts een of twee compagnieën achter voor de verdediging van Geraardsbergen en het slot Boelare, onder bevel van kapitein Charles de la Court.

Dit nochtans tamelijk zwak garnizoen leefde op kosten van de bevolking en putte zeer snel in de loop van de winter de mondvoorraad uit waarover de poorters beschikten. Te Aalst en Ninove was het hetzelfde geval. Drie jaar wanorde en anarchie waren voldoende geweest om het economische leven van het hele land en de landbouwproductie te belemmeren alsook om de inkomsten van de poorters uit te putten. De tuchteloosheid der soldaten, hun aanleg om de zaak te verraden die ze dienden en naar de vijand over te lopen waren dan ook naar de maat van hun ellende.

De verhoudingen tussen het garnizoen en de bevolking van Geraardsbergen in de loop van de winter 1579-80 schijnen vreselijk gespannen te zijn geweest. De soldaten die geen soldij ontvingen leefden uitsluitend op kosten van de inwoners, die het zelf niet ruim hadden. De zaken gingen zo ver dat, op 9 februari 1580, de soldaten, die het beu waren nutteloos te vragen wat ze zich als verschuldigd beschouwden, enkele notabelen gevangen namen : Jacob Ysenbart, tweede schepen, Robrecht van der Beken, ontvanger van belastingen, Lieven Parnelle, stadsontvanger, M^er^ Peeter de Rantere, griffier, om ze in een onderaardse kerker te werpen. Hun aanhouding was een echt schouwspel. Ze greep plaats in de kerk, gedurende een goddelijke dienst, buiten het weten van kapitein en officieren. Dezen probeerden de gevangenen te laten bevrijden of tenminste voor hen een minder wreede behandeling te bekomen, doch dit lukte hun slechts na drie of vier dagen en zonder dat ze het aandurfden tegen de opstandelingen in te grijpen. De magistraat had moeten beloven de achterstallige leningen uit te reiken die werden geëist.

Toen de komissarissen van de goeverneur-generaal een tiental dagen later aankwamen, was alles weer in orde, maar de schuldigen die een onvermijdelijke straf vreesden waren van de wallen gesprongen en gevlucht (4).

Gedurende dit bezoek der kommissarissen werd besloten dat de verdediging der stad tegen eventuele aanvallen van de vijand zou beperkt worden tot het deel op de rechteroever van de Dender gelegen, en dat al de bruggen moesten afgebroken kunnen worden. Dit, omwille van de grote uitgestrektheid van de stad en de ontoereikendheid van haar wallen. In geval van nood zou de verdediging der stad zich samentrekken op de Molenburcht, een klein werk dat ten westen de stad beheerste.

Deze schikkingen, die dadelijk door de Gentenaars gekend waren,

---

(4) Verslag der commissarissen, de heren van Louvignies en Despéries, over hun onderzoek in het land van Aalst. Zonder datum (begin maart 1580). — Het Land v. Aalst, 1956, blz. 142.

werden dan ook onmiddellijk op de proef gesteld. Nauwelijks hadden de kommissarissen en hun gevolg Aalst bereikt, of Oranjegezinde troepen vielen tegelijk de stad en het slot Boelare aan. Ze namen Boelare in, doch te Geraardsbergen, waar een deel van het garnizoen op de vlucht sloeg, verdedigden de overgeblevenen zich in de Molenburcht, rond hun kapitein. Ze hadden geen ammunitie. De vijand hield evenwel niet aan en trok zich terug na de stad verwoest en bevuild te hebben en voerde de luitenant der compagnie mee (5).

Onbekwaam haar aandeel te kwijten in de aan de troepen beloofde toelagen en belast met schuldvorderingen vanwege Aalst en Ninove, is de stad Geraardsbergen ondertussen het voorwerp van dwangmaatregelen. Geraardsbergse kooplui worden te Ninove aangehouden, hun wagens en goederen in beslag genomen en de hele diplomatie van kommissaris Louvignies werd vereist om deze dwang stop te zetten (6).

Er moet gezegd, dat de toestand te Ninove niet schitterender was. Hij werd zelfs zo angstwekkend, dat, in de loop van diezelfde maand februari, de stad bedreigd was met een algemene opstand der soldaten, zodat graaf Mansfeld, goeverneur ad interim der Verzoende Provincies, verplicht was een dringende brief te zenden aan de burgemeester en schepenen van Aalst, Geraardsbergen en de vijf roeden van het Land van Aalst om ze te smeken de garnizoenen van het Land en namelijk dat van Ninove voor veertien dagen een lening toe te kennen om het ergste te vermijden (7).

Dit ergste werd nochtans niet vermeden en we weten hoe, met de medeplichtigheid van een deel van het garnizoen en de verstandhouding der poorters of tenmiste van een deel onder hen, de stad Ninove, op 29 maart 1580 ingenomen werd door de Staatsen onder de leiding van de hugenootse condottiere La Noue.

Een deel soldaten van het garnizoen van Ninove, die hadden kunnen vluchten, trokken naar Geraardsbergen en zaaiden er paniek. In een brief, die hij op 30 maart aan graaf Mansfeld stuurt, deelt kapitein de la Court hem zijn vrees mede, daar « de plaats waar ik ben hoegenaamd niet te houden is als de vijand met macht verschijnt » (8).

In feite rukten de Staatsen, door hun overwinning te Ninove opgewonden, in getal naar Geraardsbergen en Lessen op. Een brief van de kapitein bevelhebber van Lessen, Antoine de Fiennes de Vermelles, gewaagt van 15 à 20 compagnieën voetvolk en 6 tot 8 vendels te paard (9). Doch de garnizoenen van Geraardsbergen en Lessen hielden goede wacht en de Oranjegezinde troepen trokken zich naar Gent terug.

In de volgende maanden bleven de krijgsverrichtingen op het dode punt, tenminste wat Geraardsbergen betreft, maar het garnizoen van de stad alsook de omliggende garnizoenen, die nog steeds even

---

(5) Engelbert Cloux aan de heer van Louvignies te Aalst — Ninove, 4 maart 1580. — S.A.P., nr 1747[1].

(6) Joachim de Corioulle, luitenant-generaal te Ninove, aan de graaf van Mansfeld — Ninove, 23 februari 1580. — S.A.P., nr. 1747[1].

(7) Op 28 februari 1580. — S.A.P., nr. 1801, minuut.

slecht betaald werden, roofden en brandschatten om het meest het omringende platteland. De Geraardsbergse magistraat klaagde hierover bij de prins van Parma, die toen te Bergen verbleef en deze zond op 22 juni aan de kapiteins, die bevel voerden over de nabijliggende steden (Lessen, Edingen, 's Gravenbrakel, Halle) nauwkeurige voorschriften opdat de schuldigen zouden gestraft worden en een einde zou komen aan deze wanorde (10). In het algemeen ontbrak het de officieren niet aan goede wil maar wel aan gezag over de mannen wanneer dezen, zonder soldij, alles moesten ontberen en ontereikend door de bevolking geholpen werden.

Geen wonder dan ook dat de bevelen van Farnese slecht nageleefd werden en dat allerlei incidenten, knevelarijen en overtredingen steeds vermeerderden, alsook, natuurlijk, de klachten en protesten.

Op 16 september 1580 lukte het een groep soldaten van het garnizoen van Edingen, onder leiding van zekere Jan de Vroede, een vruchtbare razzia te plegen op het vee waarmee arme boeren van het Land van Geraardsbergen zich in de grachten der stad hadden verborgen, in de hoop zich op deze wijze onder de hoede te stellen van het plaatselijke garnizoen, tegen de roofzucht van de vijand. De rovers voerden tachtig hoornbeesten mee. De eigenaars gingen hun beklag maken bij de goeverneur van Edingen. Ze werden zo slecht onthaald en behandeld dat tal onder hen er van stierven. De zaak werd de prins van Parma voorgelegd door de afgevaardigden van het Land van Aalst, die hem een verzoekschrift aanboden opdat het vee aan zijn eigenaars zou worden teruggegeven of betaald. De prins liet hun recht wedervaren en gaf de goeverneur van Edingen, met een flink standje, het bevel het besluit uit te voeren (11).

In de loop der maand oktober en met het oog op een actie om het door de troepen der Staten belegerde Aalst te ontzetten en Ninove terug te winnen, wil baanderheer van Montigny, na de omgeving van Nijvel te hebben verlaten en een wijl te Sint-Pieters-Capelle te hebben verbleven, zijn kamp te Geraardsbergen opslaan. Hij staat aan het hoofd van elite-troepen die uiterst beweeglijk en werkzaam zijn, maar tevens heel roekeloos en roofzuchtig.

Dit was een zware beproeving voor de bevolking, die na een paar dagen beroofd was van alles wat ze van de vorige oogst had kunnen vergaren. De magistraat zond aan Farnese een verzoekschrift waarin hij brieven van vrijgeleide vroeg, die hem werden toegestaan, maar blijkbaar een geringe uitwerking hadden (12). De tuchteloosheid der troepen was zo groot dat er meestal geen verschil werd gemaakt tussen vrienden en vijanden en dat ze zonder onderscheid alles roofden wat ze maar konden. Het garnizoen van Lessen blijkt zich uitzonderlijk te hebben onderscheiden door zijn roofzucht.

---

(8) S.A.P., nr. 1747[1].
(9) Antoine de Fiennes heer van Vermelles aan de graaf van Mansfeld — zonder datum (30 maart 1580). — S.A.P., nr. 1747[1].
(10) Bijl. nr. 1.
(11) Bijl.nr. 2.
(12) Bijl. nr. 3.

Het kamp van baanderheer van Montigny bleef de hele winter te Geraardsbergen; het gebeurde, dat de troepen of tenminste de meeste onder hen, de stad voor een paar dagen verlieten, ter gelegenheid van een overval in Vlaanderen, maar ze kwamen steeds naar hun winterkwartieren terug.

In de loop van januari 1581, stuurt Montigny aan de prins van Parma een briefje waar hij uitlegt, dat de geldeloze troepen niet langer te Geraardsbergen kunnen blijven, wat laat onderstellen, dat ze de geldmiddelen van de bevolking hadden uitgeput. Hij plaatst hem dan ook voor de keuze, ofwel een zekere onderneming te wagen, die niet nader bepaald wordt, maar wel de herovering van Ninove schijnt geweest te zijn, ofwel langs de Schelde te gaan kamperen tussen Dendermonde en Gent, met de bedoeling « het Land van Waas uit te buiten » (13). Tegelijkertijd is hij de mening toegedaan, dat de stad Geraardsbergen geheel ontmanteld zou moeten worden om te vermijden, dat de vijand er zich zou vestigen, daar de wallen die, hoewel zeer oud, toch « van goed cement zijn, gesteund door een nogal goede vest en verscheiden torentjes tussen beide ».

Eigenlijk had het kamp van Montigny, gedurende de drie maanden dat het te Geraardsbergen verbleef, niets nuttigs uitgericht, « geen burchtje herwonnen », zodat de afgevaardigden der twee steden en het Land van Aalst menen dat het « een groot schandaal » is (14). In een nieuw verzoekschrift aan de prins van Parma klagen ze er bitter over en leggen de nadruk op de ondergang van boeren en poorters, de gewelddaden en beledigingen, die ze ondergaan en die soms uitlopen op moorden, « als waren ze domme beesten ».

Zonder zich tevreden te stellen met het verwoesten der omgeving en onder voorwendsel nooit betaald te worden, behandelen ze de stad zelf als vijand (15). Ze roven eerst al de voedingsmiddelen van de stad en stelen al de kostbare voorwerpen die de Gentse beeldstormers in de loop van de winter van 1578-79 niet hadden meegenomen. Daarna vallen ze de gebouwen zelf aan, rukken deuren en vensters en al het houtwerk af, dan de balken van het timmerwerk en dit onder voorwendsel, dat ze dringend hout nodig hebben om zich te verwarmen. Zelfs openbare gebouwen en kerken ontsnappen niet aan deze wilde vernielingszucht. Daar de kloosterlingen van St Adriaan te Bergen waren gevlucht, werden de kloostergebouwen meedogenloos geschonden en verwoest (16). Nauwelijks werd de monniken de kans gegund hun archief en kostbaarste meubelen te redden.

Beroofd van de opbrengst der landerijen, die ze rond Geraardsbergen bezat, vroeg de uitgeweken abdij — wat ze dan ook verkreeg — aan de prins van Parma het recht tenminste voorlopig te beschikken over de opbrengst der bezittingen van de St Maartens abdij te Doornik, daar de kloostergemeente door de staatse regering van de prins

(13) Bijl. nr. 4.
(14) Verzoekschrift van de afgevaardigden... HET LAND VAN AALST, 1957, blz. 231-232.
(15) J. LEFEVRE, **Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas,** II, blz. 137, 137, 146, 147.
(16) Bijl. nr. 5.

van Espinoy ontbonden en uitgedreven was en bovendien beroofd van haar abt (17).

Deze voorlopige maatregel moest evenwel bezwaren opleveren en blijkt dan ook klachten te hebben veroorzaakt vanwege de kloostergemeente van St Maarten, daar Farnese ze een paar maanden later nietig verklaarde en de hulp aan de monniken van St Adriaan tot een som van duizend pond van 40 groten herleidde (18).

De monniken van St Adriaan waren niet de enigen die de stad verlieten. Veel poorters waren hen reeds op de weg der uitwijking vóór of volgden hun voorbeeld. Ze voelden zich niet veilig in die slecht verdedigde stad die voor alle aanvallen der Staatsen open lag, waar alle ekonomische bedrijvigheid om zo te zeggen uitgeroeid was en die geheel verpest was door roofzuchtige en roekeloze soldaten.

Bovendien werd de bevoorrading, die meestal tegen goud opwoog en uit Henegouwen kwam, steeds lastiger, terwille van de onzekerheid der wegen, die gedurig waren blootgesteld aan de aanvallen van Oranjegezinden op loer naar een buitenkansje, maar ook van de slechte wil der goeverneurs en officieren der steden waar de konvooien moesten doorrijden.

Door een verzoekschrift van de magistraat aan Farnese vernemen we, dat de inwoners van Geraardsbergen in mei 1581 over geen graan meer beschikten om te brouwen. En men kan zich voorstellen wat het betekent voor een Vlaming zijn bier te moeten derven, dat door de eeuwen heen in Vlaanderen meer was dan een drank, een der bestanddelen van de voeding. De overheden van Aat en Lessen zagen er inderdaad tegen op graangewassen uit Henegouwen te laten invoeren. Doch een bijkomende verklaring, bij hetzelfde verzoekschrift gevoegd, leert ons dat, aanvang juni — en als dit cijfer overdreven is, dan zou het eerder meer dan minder zijn — de bevolking der stad Geraardsbergen, een behoorlijk aantal gevluchte boeren uit het platteland inbegrepen, nog slechts 150 gezinnen telde. Men kan zich indenken wat zulks betekent, als men overweegt, dat er tien of twintig jaar vroeger wel tienmaal meer moesten zijn (19).

Er moet gezegd worden, dat samen met oorlog en hongersnood, de gewone gezellin dezer plagen ook aanwezig was: de pest. Hoeveel slachtoffers ze te Geraardsbergen maakte is onmogelijk te bepalen. In die tijd bekreunde men zich weinig om statistieken. Maar in juli wendden de inwoners van Geraardsbergen zich tot de prins van Parma om hem te verzekeren dat, als hun beproevingen nog langer duurden, er weldra geen twintig levende poorters meer zouden overblijven (20). De besmetting was het gevolg van het gebrek aan hygiëne dat de hele winter in de stad en het kamp had geheerst. De soldaten lieten overal hun vuilnis op de grond liggen, bedierven en bevuilden ruime weiden en bezaaide velden tot zelfs de straten der steden die vol lagen met het overschot van hun maaltijden en zelfs dat

(17) Bijl. nr. 6.
(18) Bijl. nr. 7.
(19) Bijl. nr. 8.
(20) Bijl. nr. 9.

van de dieren die ze doodden om ze op te eten. Ook mogen we er zeker van zijn dat, overal waar de oorlog in die noodlottige jaren woedde, de pest er, haast automatisch, bij kwam en grote verwoesting teweegbracht bij een ondervoede bevolking.

Het kamp van baanderheer van Montigny had zich in de loop van oktober 1580 te Geraardsbergen neergelaten. Het verliet de plaats definitief slechts tegen 10 april 1581 (21). Het aantal mannen waaruit het bestond was soms heel afwisselend maar blijkt in de middelmaat ongeveer gelijk te zijn geweest aan dat van een regiment voetvolk en vier of vijf compagnieën ruiterij, met alles wat dit bedraagt aan knechten, helpers en parasieten allerlei, de hoeren niet uitgesloten. Kortom, een tiental duizend wezens zonder bezigheid noch zedelijk gevoel ten laste van 150 poorters. Alles wat nodig was om de dapperste en koppigste aanhangers van de koning te ontmoedigen.

In feite blijkt de trouw aan de koninklijke zaak te Geraardsbergen evenals te Aalst en elders, in de loop van de vreselijke winter bitter beproefd te zijn geweest. De Gentse troepen waren nauwelijks beter en de tyrannie van hun regering was allerhatelijkst, doch ze vertegenwoordigden een soort ideaal van nationale vrijheid, zeker nog onduidelijk en weinig bepaald, maar wel aantrekkelijk.

Toen het kamp van Montigny Geraardsbergen had verlaten, zonder de wallen te hebben gesloopt maar tevens zonder ze zo te hebben versterkt dat ze de veiligheid der inwoners konden verzekeren, stond de stad — laten we zeggen het handvol poorters, die er koppig waren gebleven — alleen en ontwapend tegenover haar machtige gebuur met zijn aanmatigende troepen die ze van alle kanten bedreigden. Er moest, eens te meer, met de Gentenaars onderhandeld worden, doen alsof men hun politiek aanvaardde en trachten zich van slag te trekken met de Staten van Vlaanderen en hun ontvangers, die luidkeels de jaarlijkse belastingen eisten op straf van gevangenschap voor de weerbarstigen. Ook zien we in september 1581 de Geraardsbergse schepen Robrecht van der Beken voor de Keure van Gent het onvermogen van de stad en haar laatste overlevende poorters gaan uiteenleggen « mits de insetenen meest verloopen, verjaecht ende van armoede ghestorven waeren » (22).

Zo moesten deze weinige koppigen die in *hun* stad waren gebleven, noodgedwongen dubbel spel spelen, terwijl ze best wisten, dat ze aan beide kanten *moesten verliezen*. Dat gebeurde niet zonder een zeker cynisme, noch zonder de onvermijdelijke medeplichtigheden van het dubbele spel en hatelijke berekeningen van enkele oorlogswinstmakers.

Zo kwam het, dat in juli 1581, ondanks alle vrijgeleiden en reispassen, die ze van de prins van Parma bekomen hadden, de luitenant van de heer van Warelles, die te Lessen garnizoen hield, de wagens graan liet aanhouden welke de Geraardsbergenaars naar hun stad wilden voeren onder voorwendsel, dat de inwoners van Geraardsber-

---

(21) Briefwisseling van baanderheer van Montigny met de prins van Parma, S.A.P., nr. 1816[4]. — J. LEFEVRE, **op. cit.**, II (1580-84), blz. 148.

(22) V. FRIS, **o.c.**, blz. 186.

gen graan leverden aan die van Ninove. En hij had misschien niet helemaal ongelijk (23).

Enkele dagen later ontving de stad van de prins van Parma algemene kwijtschelding van de achterstallige renten en belastingen die ze Filips II schuldig was voor de jaren 1579, 1580 en 1581 en dit voor een bedrag van meer dan 10.000 pond parisis (24). De overwegingen van het verzoekschrift, bij het Hof ingediend, zijn kenschetsend voor de geleden beproevingen. Het kamp der koninklijke troepen werd in de twee of drie laatste jaren vijf achtereenvolgende keren vóór Geraardsbergen opgeslagen. De inwoners werden door de soldaten geplunderd, beroofd, uit hun woningen gedreven en gedeeltelijk vermoord. Geen vierde der gebouwen stond nog overeind en het bevolkingscijfer was tot minder dan een zesde herleid.

In de loop van de zomer worden de vijandelijkheden rondom Geraardsbergen met nieuwe kracht hervat. Het hele gebied der kastelnij wordt dagelijks doorlopen door troepen ruiters van beide partijen, die schermutselen, elkaar doorheen de korenvelden achternazetten, het groene koren vertrappen en de beloften van een al te zeldzame oogst vernietigen. Op 2 augustus 1581 geeft de Italiaanse ruiterskapitein Andrea Renès verslag aan de prins van Parma over een zending die hij trachtte te vervullen en die er in bestond een afdeling ruiters in het slot Neigem te vestigen. De plaatselijke heer raadde hem dit af en verzette er zich tegen, bewerend dat hij geen troepen wou in zijn moeilijk te verdedigen burcht. Men kon wel een twintigtal mannen in het dorp laten, daartegen zag hij geen bezwaar, doch het zou een domheid zijn want dagelijks kwamen vijandelijke troepen voorbij, op weg van Vlaanderen naar Ninove (25).

In de volgende herfst is de arme stad Geraardsbergen zo volkomen door de koninklijke troepen verlaten, dat ze nog slechts een zwak steunpunt biedt aan de gewapende konvooien, die van Aat over Lessen komen om Aalst voorraad te brengen. Gedurende de nacht van 19 tot 20 november vergaderen troepen uit Brussel, Ninove, Oudenaarde, Gent en Dendermonde rond Geraardsbergen met de onmiskenbare bedoeling een konvooi de weg af te snijden dat levensmiddelen en ammunitie vervoert en waarmee de goeverneur van Aalst al meer dan veertien dagen wacht om zich op weg te begeven (26).

Over hetgeen te Geraardsbergen in de volgende maanden gebeurde weten we bijna niets. Tussen het handvol poorters dat ter plaatse gebleven is en de regering van Farnese bestaan om zo te zeggen geen betrekkingen meer. Een stilzwijgen heerst, dat meer zin heeft dan welke klacht ook. Als strategisch punt heeft Geraardsbergen eigenlijk uitgediend. Haar puin wordt nog slechts door een paar arme hongerige stakkers bewoond die bang zijn en zonder burgerleven, slechts

---

(23) Bijl. nr. 9.
(24) Bijl. nr. 10.
(25) Kapitein Andrea Renès aan de prins van Parma, Lessen, 2 augusti 1581, S.A.P., nr. 1749[4].
(26) De heer van Moeskroen aan de prins van Parma, Aat, 20 november 1581, S.A.P., nr. 1750[4].

bezorgd om het bewaren van het weinige vee en de schaarse oogsten, die hun nog overblijven. Officiële vrijgeleiden van de prins van Parma bezitten ze bij de vleet, doch niemand houdt er nog rekening mee. Terwijl hun op 23 april 1582 een brief van vrijgeleide wordt gegeven, valt een bende soldaten een paar dagen later de stad binnen. De enen komen uit het kamp, de anderen uit Lessen. Ze werpen zich op de laatste bewoonde huizen, slaan deuren en ramen aan stukken, verkrachten meisjes en dienstmeiden, voeren paarden, koeien, meubels en linnen mee, tot zelfs de laatste mondvoorraad dezer arme, weerloze stakkers (27).

Er blijft de bevolking en haar burgemeester echter genoeg kracht over om aan Farnese een schrijnende klacht te richten en hem te vragen niet de schuldigen te straffen — ze weten al te wel dat ze zulks niet zouden bekomen — maar dan toch hun vee terug te krijgen, dat gemakkelijk te herkennen is daar het het merk van de stad draagt, te weten *een perron*.

Het antwoord van de Prins, dat als altijd gunstig doch ondoeltreffend is, draagt de datum van 4 mei 1582, tien dagen na de val van Aalst, die de hele kastelnij Geraardsbergen en het Land van Aalst in de macht der Staatse troepen zou overleveren. De duisternis van angst en ellende moest nog meer dan een jaar duren tot na de inneming van Ninove en Aalst door de legers van de koning, in de loop van het jaar 1583.

* * *

EPILOOG

De balans van het drama en zijn epiloog zijn bekend: alles was vernield, doch na een paar jaren bloeide Geraardsbergen weer op en werd allengs de mooie levende stad, die ze onder de Aartshertogen was. De puinen werden hersteld en weer bevolkt (28). Honderden kinderen die in ballingschap geboren waren, de enen te Gent of in het Land van Waas, anderen te Aat of Bergen, of verder nog, kwamen nieuwe gezinnen stichten, waarin de tradities van het oude Geraardsbergen voortleefden. Want de overlevering, de zeden, de taal, de gebruiken en concrete beschavingsvormen zijn onvergankelijker dan de mensen.

Velen kwamen nooit terug, zij die hun leven langs de wegen der verbanning lieten of in de grachten van hun stad, zodat de bevolking van Geraardsbergen gedurende de laatste jaren der XVI eeuw tot minder dan 200 gezinnen beperkt bleef.

De zusters van het Godshuis waren onder de eersten die reeds in 1585 terugkwamen. Doch nieuwe alarmen en de bedreiging van nieuwe invallen van Oranjegezinden verplichtten ze nog één of tweemaal terug te wijken, samen met de monniken van St Adriaan in 1586 (29).

---

(27) Bijl. nr. 11.
(28) Bijl. nr. 14.
(29) V. FRIS, **o.c.**, blz. 189.

De herstelling van de stad ging eerst slechts langzaam vooruit. Alles moest opnieuw gedaan worden en de ene zaak was dringender dan de andere. Niet alleen waren de huizen, de kloosters, de kerken, het stadhuis tot puin gemaakt, maar er bestonden geen bruggen en wegen meer en van de wallen bleven nog slechts brokkelige stukken over. In de stad de nodige stenen, balken en andere bouwstoffen invoeren was een haast hopeloos vraagstuk.

Het meest nog ontbraken wel de geldmiddelen. Alles wat van de Geraardsbergse poorterij overbleef was geruïneerd. Twintig jaar waren nodig vooraleer de eigenaars opnieuw een normale opbrengst konden trekken uit hun braak gelaten gronden en hun verwoeste en door de pachters verlaten pachthoven. Op tien jaren ellende volgden twintig jaren strengheid waarin hard gewerkt moest worden om tevens het private leven en dat van de openbare instellingen te herstellen.

Er moest voetje voor voetje weerstand geboden worden aan de vereisten der ontelbare ontvangers van cijnsen en renten der domeinen, aan die der maltoten, aan de pachters van allerhande door de regering opgelegde belastingen; men moest zich verdedigen tegen de afpersingen der deurwaarders van een menigte private of openbare schuldeisers, van de prins moratoria afsmeken, alsook verminderingen van de belastingsquota, kwijtschelding van achterstallige sommen. In één woord, het hoofd bieden aan heel het ingewikkelde fiskale en administratieve recht van die tijd. Zo waar is het, dat er in vredes- als in oorlogstijd niets nieuws is onder de zon (30).

Maar terwijl ze zich verdedigden tegen de vele taksen en belastingen waaronder ze bezweken, merkten de Geraardsbergenaars na meerdere jaren dat, terwijl de stad door de aanhoudende inspanning der particulieren stilaan heropgebouwd werd, de werken van eerste algemeen belang steeds niet uitgevoerd waren of onvoltooid bleven. In 1596 waren de straten van de stad nog steeds niet behoorlijk hersteld. Er waren modderpoelen, waarin de wagens wegzonken, braken of omkantelden zodat de boeren der omgeving, uit vrees voor hun gespannen, de Geraardsbergse markten ontweken om hun produkten elders te gaan verkopen. Anderzijds waren de herstellingswerken aan wallen en stadspoorten nog steeds aan de aannemers niet betaald. Ze waren vorig jaar dringend ondernomen om de stad te verdedigen tegen een nieuwe inval der oproerige troepen van Zichem, die reeds het jaar te voren geplunderd en gebrandschat hadden (31). Het was nu nodig die werken voort te zetten.

Om al die dringende werken te laten uitvoeren vonden de magistraat en de stadsraad niets beters dan de Geheime Raad de toelating af te smeken een nieuwe belasting te heffen die door de stad zou geheven worden op elke wagen, kar of paard, die met goederen beladen, de stad zou doortrekken. Ze vroegen ook aan de Schatkist een voorschot van 2.000 gulden. Dit krediet zou hun toelaten de steenweg te herstellen vanaf de wijk aan de Gentse poort tot buiten de O.L.V. van Hunegempoort.

---

(30) Bijl. nr. 12.
(31) V. FRIS, **o.c.**, blz. 191. — Bijl. nr. 13.

Na een gunstig advies vanwege de Aalsterse magistraat, die drie jaar vroeger dergelijk voordeel bekomen had, werd dit verzoek ingewilligd.

Twee jaar later, in 1598, was de stad verplicht de toelating tot een nieuwe belasting af te smeken voor de herstelling van de St Bartholomeuskerk. Deze Geraardsbergse moederkerk was verwoest en bijna geheel vernield geworden door de krijgslieden, die de stad in de vorige jaren bezet hadden. Om een voorlopige en gedeeltelijke reparatie toe te laten die tenminste het uitoefenen der goddelijke diensten zou mogelijk maken, had de bevolking eerst spontaan haar bijdrage gestort onder het toezicht van de magistraat. Maar thans moesten grote herstellingswerken ondernomen worden die namelijk de hele wederopbouw van de gevel omvatten en de ondernemers raamden dat werk op 12.000 gulden. Om deze som te vinden smeekte en bekwam de magistraat van de Geheime Raad der Aartshertogen de toelating een duit te heffen op elke kaveling wijn (4 pinten) en tien duiten op elk vat dubbel bier (32).

Dit octrooi was geldig voor drie jaar maar moest herhaalde malen hernieuwd worden vooraleer de St Bartholomeuskerk eindelijk klaar was. Het werk was in 1623 nog aan de gang (33).

De tienjarige storm die van 1576 tot 1586 in de Geraardsbergse hemel gewoed had, betekende het einde van een tijdperk. De grote « poort » die Geraardsbergen in de Middeleeuwen was en nog onder Keizer Karel bleef, zou voortaan nog slechts een stad van middelmatig belang zijn, die voor lange jaren verarmd voortleefde binnen haar te ruime vesten. Hierin was haar lot te vergelijken met dat van de meeste Belgische steden.

BRUSSEL. *François de Cacamp.*

BIJLAGEN

1. **De Prins van Parma respectievelijk aan kapiteins Hannikamp, Herriette, Vermelles, Conradin en Hougaerden** (1) **Bergen, 22 juni 1580.** — *Uitdrukkelijk bevel met bedreiging van straf de stad Geraardsbergen en omliggende niet meer te gaan roven en brandschatten.*

Très chier et bien aymé, Les bourgm^re^ et eschevins de la ville de Grantmont se sont renduz plaintiffz devers nous des grandes foulles, pilleries et oppressions qui se commettent journellement par les gens de guerre tant contre les manans et inhabitans de lad. ville qu'aultres demourans sur le plat pays là entour, les robbans, rançonnans et oultrageans en leurs personnes et biens non plus ny moings que s'ilz estoyent ennemys ou rebelles. Et comme n'entendons aulcunement souffrir que les bons subjects de sa ma^te^ et ceux qui

(32) Bijl. nr. 14.

(33) Spaanse Geheime Raad, nr. 154. Stukken gevoegd bij de patentbrief van 15 februari 1599.

(1) Kapitein de Fiennes de Vermelles was toen bevelhebber te Lessen, Conrardini te 's Gravenbrakel, de anderen waarschijnlijk te Edingen en te Halle.

se sont réconciliez à icelle soyent ainsy rudoyez et mal traytez, ains au contraire maintenuz et préservez de tous oultraiges et semblables actes d'hostilitez, à cette cause nous vous requérons et néantmoins au nom et de la part du Roy monseigneur ordonnons bien acertes qu'ayez à contenir les soldatz estans soubz v^re^ charge en si bonne discipline que ne soyent plus exercées aulcunes ultérieures foules, branschatz et pilleries contre lesd. de Gérardmont ny mesmes contre ceux demourans sur led. plat pays alentour estant de leur district, faisant donner si bon ordre, par bon chastoy et aultrement, que doresenavant ilz puissent librement faire leur labeur aux champs et qu'ilz ne soyent plus molestez par lesd. gens de guerre en leurs personnes, biens et familles. Et en ce ne faites faulte, à paine de nous en prendre à vous. A tant ... De Mons, XXIIe de juing 1580.

(A.RA., S.A.P., nr. 1747[3], minuut)

2. **De Prins van Parma aan de goeverneur van Edingen — Bergen, 28 september 1580.** — *De Prins beveelt de teruggave van het vee dat in de grachten van Geraardsbergen gestolen werd door de soldaten van Edingen onder de leiding van Jan de Vroede alsook de bevrijding der gevangenen.*

Très chier et bien amé, De la pert des députez des villes et pays d'Alost nous a esté remonstré comme, nonobstant leur réconciliation et la contribution que les resortans dudict pays font à la garnison de la ville d'Alost, y joinct les foulles, mengeries, forces et extorsions qu'ilz seuffrent journellement, à leur grand regert et dommaige, par la circonvoysinité de l'ennemy, ilz seroyent encoires esté, par plusieurs fois, inquiétez des courses des garnisons de Brayne, Hal, Lessines et aultres, et il soit qu'à leur très grande instance nous aurions faict dépescher lettres aux chiefz desdictes garnisons, affin de ne plus souffrir faire le semblable, et que soubz cest espoir, tant pour furnir à ladicte contribution d'Alost que pour l'entretien de leurs vies, ilz avoient ramassez quelques vaches et chevaulx, touteffois aulcuns soldatz de la ville d'Enghien seroyent, le XVIe du présent, venuz, soubz la conduicte d'ung Jan de Vroede, comme par v^re^ charge et mandement, jusques aux fossés de la ville de Gérardimont (lieu auquel plusieurs manans dudict pays sont réfugiez pour mieulx éviter les violences de l'ennemy), et illecq prins, oultre les dix vaches et deux chevaulx par les mesmes emmenez le pénultiesme du mois d'aougst, encoires plus de quattre vintz bestes à cornes et ung cheval. Et combien que les propriétaires, pour ravoir ledict bestial, en ayent, avecq bonnes certiffications, vers vous faict poursuicte, ce non obstant vous leur en auriez faict reffuz et aulcuns d'eulx seroyent esté si inhumainement traictez qu'ilz en seroyent navrez à la mort, nous supliant partant très humblement lesditz remonstrans, qu'ayant regard à ce que dessus, il nous pleust pourveoir que lesdictz propriétaires puissent recouvrer leurdict bestial. A cette cause, et que trouvons leur prétention assez raisonnable et fondée en toute équité et justice, nous vous requérons et néantmoings ou nom et de la part du roy monseigneur ordonnons bien acertes, qu'ayez à donner ordre que ledict bestial, ou bien la valeur de ce qu'il en pourra avoir esté troé, soit au plustost rendu et restitué à ceulx ausquels ilz appartienent, ne fut toutesfois qu'eussiez quelques raisonnables causes au contraire, dont en ce cas nous advertirez, pour y avoir le regard qu'il convient. Et n'y veullez faire faulte. A tant, ... De Mons, le XXVIIIe de 7bre 1580.

(Op de keerzijde van het blad gevoegd) Et au reste vous enchargeons oussi de la deffence et interdiction de commettre doresenavant semblables actes sur ceulx dudict pays d'Alost.

(A.RA., S.A.P., nr. 1801, minuut opgesteld op de tekst van het verzoekschrift der afgevaardigden van de steden en het Land van Aalst)

3. **Verzoekschrift der poorters van Geraardsbergen aan de Prins van Parma — Aanbeveling van 10 november 1580.** — *De stad die*

tweemaal door de aanwezigheid van het kamp geruïneerd werd, is pas geplunderd door het garnizoen van Lessen. — Ze vragen en bekomen brieven van vrijgeleide.

A Son Excellence

Remonstrent en toute révérence les paouvres bourgeois de la ville de Grandmont, au pays d'Alost, comme ladicte ville, aiant esté continuellement mangée et gastée, se treuve, pour le présent, en telle désolation (apres avoir, par le long séjour du camp de sa m^te^ deux fois ruinée) que les supplians ne se peuvent librement illecq se tenir, d'aultant que, ces jours passez, la garnison de Lessines est venu, en plain jour et par nuict, pillant tout ce qu'ilz ont sçeu trouver et emporter, de manière que les supplians, du propre ennemi ne sont travaillé et vexé comme de leurs amis. Et pour éviter plus grand désordre et que les supplians peuvent avoir moyen se pouvoir tenir en icelle ville cest hiver en sçeureté des garnisons de sa m^te^, supplient qu'il plaise à v^re^ Ex^ce^ de leur vouloir accorder lettres patentes en forme de sauvegarde. Si ferez bien.

(Aanbeveling) Sauvegarde in forma, à la charge de faire, en faveur du party de ceulx de sa ma^te^, tout ce qu'ilz pourront. Faict le 10e de novembre, à Mons, 1580.

(A.RA., S.A.P., nr. 1801, orig.)

4. **Verslag over de toestand van de plaats Geraardsbergen** — z.d. (rond januari 1581), ongetekend stuk, heel waarschijnlijk opgesteld door de baanderheer van Montigny. — *Daar de troepen niet betaald worden is de geruineerde stad Geraardsbergen onhoudbaar. Het kamp zou moeten verplaatst worden in de richting van het Land van Waas. Wat de stad Geraardsbergen betreft, die zou moeten ontmanteld worden zo men wil vermijden dat de vijand er zich vestigt.*

Puis que les trouppes ne se peuvent plus maintenir en ce lieu de Grammont sans argent et que ne trouwe convenir de les répartir et séparer, il semble (sauf correction) que le plus apparent seroit d'emprendre de deux choses l'une, à sçavoir, de tenter l'emprise mise en avant de Messieurs de Rassenghien et Croisilles, soit par surprise soit par force (auquel effect, pour ne perdre temps, l'on a jà despesché vers lesd. s^rs^ pour entendre en quelz termes ce fait se retrouve présentement et le moyen qu'il y auroit de procéder tant par l'une voye que par l'aultre), ou bien de aller loger avecque les trouppes sur la rivière de l'Escault entre Gand et Terremonde, en quelque village que sera trouvé le plus à propos, où l'on se retranchera au mieux que l'on pourra et se dressera un pont sur led. Escault pour passer au pays de Waes, par laquelle commodité les trouppes se pourront entretenir encores quelque temps et ruiner autant ce pais là, dont l'ennemi tire beaucoup d'argent et ses plus grandes commoditez, ce qui seroit un grand service à sa ma^te^, veu que par ce moyen l'on auroit encores quelque respit en attendant l'argent que doibvent avancer les Estatz et celuy mesme quy doit venir de sa Ma^te^, là où autrement, s'il n'y est prouveu promptement, (comme at esté jà remonstré tant de fois à son Ex^ce^) l'on ne peult attendre qu'une entière et totalle confusion de ces trouppes. Quand à desmanteler ce lieu, il le semble aussi estre convenable, mais qu'il ne le faut commencer si ce n'est pour le parachever, car ainsi ce ne seroit que donner à entendre à l'ennemi que craignons qu'il s'i loge. Et d'autre part, pour le desmanteler il y faut et des gens et du temps, pour estre les murailles vieilles et de bon ciment, apuiées d'un assez bon rampart et plusieurs tourions entre deux.

(A.RA., S.A.P., nr. 1748[3])

5. **De Prins van Parma aan de heer van Masnuy, bevelhebber te Geraardsbergen — Bergen, 20 februari 1581.** — *Bevel, onder bedreiging van straf, een einde te maken aan de vernieling der gebouwen van de St Adriaansabdij.*

Très cher et bienamé, Comme nous entendons que les soldats estans à Grandmont ne font que ruyner et abbattre les édifices de St Adrien, qui n'est à tolérer, nous vous enchargeons et bien expressément de par sa Ma^te^ ordonnons qu'ayez à leur commander qu'ilz désistent de plus faire chose semblable et que cesse ultérieur dommage en lad. maison, à paine de griefve punition. Et pourtant que le prélat dudit St Adrien va par delà, pour mettre en lieu seur aucun de ses moeubles y estans et prendre compte avecq ses censiers, vous requérons luy faire toute l'assistence qu'il aura de besoing, en quoy vous ferez service aggréable à sa Ma^te^ et à nous. Très cher ...

(A.RA., S.A.P., nr. 1748[3], minuut)

6. **Besluit van de Prins van Parma betreffende de St Adriaansabdij te Geraardsbergen — (Bergen) 24 februari 1581.** — *De monniken van St Adriaan, uit hun abdij verdreven, zullen voorlopig over de opbrengst der goederen beschikken der St Maartensabdij te Doornik.*

Son Ex^ce^, bien informée des ruynes et destruction du monastère de St Adrien de Grantmont et de la perte de ses aultres biens et que, ce nonobstant, le suppliant est chargé de bon nombre de religieulx qu'il a rethiré en ceste ville, a consenty et accordé audit suppliant l'administration des biens icy mentionnez, tant et jusques ad ce que sa Ma^te^ ait pourveu à la prélature de l'abbaye de St Martin en Tournay ou que aultrement sad. ma^te^ aura ordonné, à la charge de recevoir par ce suppliant les religieulx dud. St Martin qui se sont réfugiez par deçà, les nourrir et faire vivre religieusement et régulièrement selon leur ordre et de rendre compte et reliqua s'il est possible. Ainsy ordonné, le tout par provision. Fait ...

(A.RA., S.A.P., nr. 1748[3], minuut)

7. **Besluit van de Prins van Parma op verzoek van de abt van St Adriaan te Geraardsbergen** — z.d. (rond juli 1581). — *Hij kent de monniken van St Adriaan een som van 1.000 pond van 40 groten toe, die moet genomen worden op de inkomsten van de St Maartensabdij te Doornik.*

Son Ex^ce^, cognoissant la ruyne de l'abbaye de St Adrien, ensamble la perdition des biens, rentes et revenuz d'icelle, a donné et donne, pour sustentation et alimentation dudit suppliant et ses religieulx réfugiez en ceste ville, pour une fois, la somme de mil livres de XL gros, à prendre sur les plus clairs biens que le monastère de St Martin en Tournay a es pais rendans présentement obéissance à Sa Ma^te^, à payer la moictié d'icelle somme promptement et l'aultre moictié déans trois mois aprez, et ce au lieu de l'administration desd. biens que son Ex^ce^ avoit donné au suppliant le 24 de febvrier dernier, qu'elle a révocqué et révocque, pour estre encoires vivant le prélat dudit St Martin, ordonnant les despesches en estre faictes en la manière accoustumée.

(A.RA., S.A.P.,nr 1749[3], minuut)

8. **Verzoekschrift van de magistraat van Geraardsbergen aan de Prins van Parma — Aanbevelingen van 23 mei en 7 juni 1581, met bijkomende verklaring van de magistraat de dato 3 juni.** — *Ze vragen en bekomen van de Prins reispassen om uit Henegouwen*

levensmiddelen in te voeren, namelijk brouwersgraan, op de grondslag van een razier per gezin en per week.

Remonstrent en toutte humilité les burgm^re^, eschevins et pouvres bourgeois et manans de la ville de Gérardmont que, pour le loing et continuel logement du camp de sa Ma^te^, ilz sont tellement dépourveuz des grains à brasser bières et aultres vivres, qu'ilz sont nécessitez boire eauwes et vivre bien tenuement, parquoy supplient bien humblement V^re^ Ex^ce^ faire dépescher pasport général de povoir aschapter et faire transporter vers ladicte ville toutz espèce des grains, vivres et aultres leurs nécessitez, tant au pays de Haynault et aultres places et villes réconciliez, ensamble aussy lettres closes aulx bailliz et magistratz des villes d'Aht et Lessines et aulx capitaines y tenans garnison, affin qu'ilz ayent à laissier librement et franchement passer les marchans avecq leursd. marchandises vers ladicte ville de Gerardmont, sans leur faire ou permectre estre faict aulcun empeschement. Et prieront lesd. supplians pour la prospérité de V. Ex^ce^.

(Aanbeveling) Les supplians déclaireront combien ilz sont de ménaisge dedans Grammont et quelle quantité de grains ilz demandent par sepmaine. Fait à Mons le 23 may 1581.

(Bijkomende verklaring van de magistraat) Les burgm^re^ et eschevins de la ville de Gerardmont, pour fournir à l'appostille de V^re^ Ex^ce^ donnée sur leur requeste, déclairent que, parmy les paysans réfugez en ladicte ville, tant pour avoir perdu leurs censes, maisons et hutes au plat pays que pour éviter les fréquentes et journèles voleries et détroussemens que ilz supportent de la garnison de Lessines, il y at en ladicte ville encoires présentement le nombre de cent et cincquante ménaisges, pour l'entretiennement desquelz il est nécessaire d'avoir cent et cincquante rasières des grains par sepmaine, parquoy supplient itératifvement V^re^ Ex^ce^ la conclusion de ladicte requeste leur estre accordée. En tesmoings, ont faict signer cestes par leur greffier, ce IIIe de juin 1581.

(getekend) P. Canterel

(Besluit) Veue ceste déclaration, Son Ex^ce^ commande que ne soit fait destourbier ny empeschement aux pauvres habitans achetans vivres ou menans grains en ceste ville, aultant qu'ilz en ont de besoïng pour huict jours à chacune et sans fraude. Fait à Mons, le 7 juing 1581.

(A.RA., S.A.P., nr. 1801. orig.)

9. **Verzoekschrift der inwoners van Geraardsbergen aan de Prins van Parma — Aanbeveling van 23 juli 1581.** — *Ondanks een van de Prins ontvangen pas, werden de uit Henegouwen ingevoerde granen te Lessen door de luitenant van de heer van Warelles in beslag genomen, onder voorwendsel dat de Geraardsbergenaars aan de bevoorrading van Ninove meehelpen. De smekers beweren onschuldig te zijn en vragen de bevrijding der gevangenen evenals de teruggave van het konvooi.*

A Son Ex^ce^

Remonstrent en toutte humilité les misérables inhabitants de la ville de Grantmont comme, oultre ce que icelle ville at plus souffert et tolléré pour le service de sa Ma^te^ que aultre ville de pardechà, tant en hibernant le camp que aultrement, de sorte que par les ordueres y laissiés et faulte de vivres y causées par ledict camp, tantost ne y resteront vingt bourgeois en vie, tant y est fervente la mortalité, et que en ce regard, joingte leur ancienne promptitude, selon leur qualité, au service de sa Ma^te^, on les debvroit assister et faire toutte addresse, sy est ce que, au contraire, comme V^re^ Ex^ce^, passez quelques jours, leur avoir accordé passeport pour povoir tirer de Haynault leurs nécessitez pour vivre, le lieutenant du s^r^ de Warelles, estant en garnison à Lessines, s'est advanché, mardy dernier, meismes contre le voloir du capitaine Falleys,

y déservant le gouvernement, de voller et leur oster deux charriotz des grains et aultres marchandises, y tenant les charrettiers avecq leurs bestes, prisonniers, soy veullant couvrir de ce pretext qu'ilz entretiennent l'ennemy à Ninove, vraie callomnie, pour mieulx advancher ses impostures et contre toutte vérité, car aulcuns principaulx des remonstrans sont prestz de mettre aulx despens du tort leurs personnes en ostaige que ce ne se faict de leur sçeu. Et sy, de leur dessçeu, d'avantuere quelques ungs le font et que ledict lieutenant les puisse attrapper, il ne ferat que bon service à sa Ma^te^ et plaisyr aulx remonstrans de les saisyr, dont il n'est fondé de piller tout chacun indifféramment. Après il allègue que, sans Grantmont, Ninove fust affamé, combien que, à leur regret, le contraire at plus que bien apparu quant ledict camp at esté plus de quatre mois continuelz audict Grantmont, tellement que ledict Ninove ne rechoipt riens de Grantmont que ce que vient ravir de force, comme font journellement ceulx de Lessines, tout à grant interrest et double calamité des remonstrans. Le tout consydéré et affin que, après tant de maulx, telz affligez ne muerent de faim, supplient bien humblement V^re^ Ex^ce^ qu'il plaise à icelle commander audict lieutenant qu'il aye à élargir promptement lesd. prisonniers, avecq restitution de leurs bestes, grains et tout ce que leur est osté, affin que, en leur dernière nécessité et à leur seule sustentation, ilz puissent doresenavant librement joyr de la grace par V^re^ Ex^ce^ à eulz accordée. Et supplieront pour la prospérité d'icelle.

(Aanbeveling) Fiant lettres closes aux fins y contenues, nisi causam, dont il advertira bien particulièrement. Fait le 23 de juillet 1581.

Op de tekst van dit verzoekschrift, behoorlijk verkort en met stijlverbeteringen, heeft men een brief geminuteerd « aan de luitenant van de heer van Warelles, die garnizoen houdt te Lessen », waarin hem bevolen wordt « lesd. chartons, leurs bestes, grains et aultres choses » vrij te laten gaan.

(A.RA., S.A.P., nr. 1801, orig.)

10. **Verzoekschrift van de magistraat van Geraardsbergen aan de Prins van Parma — Aanbevelingen van 7 en 28 juli 1581.** — *Nadat ze aan de beproevingen herinnerd hebben die ze in de laatste jaren doorstonden, evenals de vernieling en ontvolking van de stad, vragen ze vrijgesteld te worden van de achterstallige renten en maltoten die de kroon op hen laat drukken. — Ze bekomen algemene kwijtschelding van hun schuld voor de jaren 1579, 80 en 81.*

Remonstrent en toute humilité les burgm^re^ et eschevins de la ville de Grandmons comme ladicte ville, bourgeois et manans d'icelle ont continuellement souffert par le logement du régiment du comte d'Egmont et aultres précédentz, grandes et insupportables foulles et spécialement par le loing séjour du camp de sa Ma^te^, illecq la cincquiesme fois planté, non plus ne moings que si les soldatz eussent entièrement abbatu la bride à leurs passions et vengeances sur ladicte ville, bourgeois et manans, car, oultre ce que la pluspart des soldatz s'a faict traicter par leurs hostes, les ayans rongés jusques aux os, aultres les ont déchassez, pillez et destruictz de fond en cime, voire tuez, de sorte que, par les insolences, desbandemens et inhumanitez y exercées depuis deux ans et demy enchà par les soldatz, ne reste ung seul quart des édifices, non plus publicques que privées et ecclésiasticques que séculiers en son enthier, quy par eulx n'est bruslé ou démoly, n'une sixiesme partie des bourgeois quy, impatiens de si diuturnes calamitez, ne soient misérablement mortz, estant icelle cruaulté aussy espandue sur la pluspart des villaiges là alentour leur vicins. Et comme, à ceste occasion, ladicte ville, durant ledict temps, n'a rien ou bien peu tiré ou prouffité de ses maltotes et revenues et qu'il n'y a encoires apparence d'en povoir prouffiter en loing temps, tant y sera la fréquentation petite, pour la rarité des hommes et personnes, sy est ce touteffois que, oultre toutes lesdictes malheurs, icelle est redebvable de payer annuellement à sa M^te^, pour ses domaines, la somme de IX^c^ XXXVIII L. p. es rentes, et oultre ce, la huictiesme partie de ses maltotes, réservées encoires plusieurs aultres renthes à payer aux particuliers, comme démonstre le billet

cy joinct, dont aulcunes ne sont encoires non réconciliez, comme ilz sont spécifiez audict billet, portans les arriéraiges de toutes lesdictes rentes, jusque au présent jour, à XIM IIIIxx L. p., oultre la closture des derniers comptes passées le Xe de juing XVc et IIIIxx, qui est en arrière à la somme de XIM IIIIc IIII L III s XI d. p., sans toutes les charges, depuis survenues par ledict camp et aultrement, de sorte que, par l'accumulation de toutes lesdictes charges, malheurs et arriéraiges, les survivans manans seront compellez d'abandonner ledict lieu, le laissant vague et inhabité par crainte d'estre exécutez pour lesdictes renthes si par vre Exce n'y soit favorablement pourveu, le tout considéré, supplient bien humblement vre Exce qu'il plaise à icelle, de grace espéciale, pour obvier ausdis inconvéniens, de ne rendre ladicte ville vague et par conséquent sa mte frustrée de ses domaines à tousjours, leur quicter desdis domaines les arriéraiges, avecq continuation de six années et, desdis créanciers non réconciliez, les rentes à jamais. Sy feront les remonstrans tous debvoirs de remectre ladicte ville en estat, pour faire service à sa Mate et prieront pour la prospérité de vre Exce.

(Aanbeveling) L'advis de ceulx de la chambre des comptes du roy à Lille, en communicquant préallablement avec monsieur le baron de Rassenghien, pour, leur rescription veue, en estre fait et ordonné selon que se trouvera appartenir. Fait à Mons en Haynnau, au bureau des finances, le VIIe jour de juillet XVc IIIIxx I.

(getekend) A. Van der Strepen.

Son Exce, ayant ouy le rapport de ceste requeste et eu sur icelle l'advis, premiers, des président et gens de la chambre des comptes du Roy à Lille, et conséquanment des chiefz, trésorier général et commis des finances de sa Mate, meisme attendu la destruction notoire de ladicte ville et le peu de moyen que les supplians ont de se mettre sus, leur a, au nom et de la part de sa Mate, quicté et remis, quicte et remect, de grace espécial, par cestes, ausdis supplians, tous les arriéraiges qu'ilz doibvent à sadicte Mate, soit pour rentes à la recepte générale d'Oistflandres ou pour les assiz et maltottes à celle de l'espier dudict Grandmont, pour lesdictes années LXXIX, LXXX et LXXXI, ordonnant sadicte Excellence que lettres patentes en soyent dépeschées, Faict à Mons en Haynnau, le vingt huictiesme de juillet XVc quattre vingtz et ung.

(getekend) Alexandre

Maxoemilian Vylain
Go. Sterck d'Overloepe.

(Aan de voet van het blad) Quictance pour ceulx de la ville de Grandmont.

(A.RA., S.A.P., nr. 1801, orig.)

11. **Verzoekschrift van de burgemeester en de gemeente Geraardsbergen aan de Prins van Parma — Aanbeveling van 4 mei 1582.** — *Ondanks een recente brief van vrijgeleide, werd de stad wild geplunderd door het garnizoen van Lessen. De indieners van het verzoekschrift vragen de teruggave van de meegevoerde meubelen en vee.*

Remonstrent en toute révérence les bourgemre et povre commune de la ville de Grandmont comme, par lettre de sauvegarde de vre Alteze datté du vingt troisiesme de ce présent mois, est deffendu bien expressément à toutz gens de guerre, tant de cheval que de pied, suyvantz le camp de sa Mate, de point fouller, branscater, piller ou faire quelque empeschement ausd. pouvres inhabitans de lad. ville, ains lasser librement en leurs maisons, à paine d'encourir l'indignation de sa Mate et de Vred. Alteze et estre pugniz 4 l'exemple d'aultres. Ce nonobstant, plusieurs soldatz, tant du camp que de la garnison de la ville de Lessines, se sont depuis ingérez (comme en vilipendence) faire ausd. suppliantz énormes foulles, extortions, pilleryes et e...actions, commectans actes desplaysans à Dieu et abominable à réciter, au grand déservice non seullement de sad. Mate mais sur tout de Dieu, jusques à violer plusieurs ser-

vantes et filles, rompans et fonsans, de jour et de nuict, huis et fenestres des povres misérables bourgeois, de sorte qu'ilz les ont pillez de tous leurs biens, chevaulx, vaches, meubles, linges, grains et aultres vivres, tellement qu'il ne reste plus rien, non plus ne moings si comme ilz estoient déclairez pour ennemys et rebelles. A ceste cause, se rethirent vers v^re^ Alteze, la suppliant bien humblement qu'il plaise à icelle de rechief ordonner très expressément par son du tambour et trompettes, que nulz soldatz ne se advanchent plus faire aulcunes foulles ou pilleryes ausdictz inhabitans de lad. ville, et oultre ce, leur accorder lettres closes addressant aulx capitaines tenants garnison en lad. ville de Lessines, contenans deffence que dessus et d'ordonner faire restitution des bestiaulx marcquez du marcq de lad. ville, estant ung péron, pourveu que lesd. supplians et ladite ville sont réconciliés avecq sa ma^te^. Quoy faisant, seront lesd. suppliants à jamais obligez à prier Dieu pour la noble et heureuse prospérité de V^re^ Alteze.

(Aanbeveling) Seront escriptes les lettres icy requises. Fait à Tournay le 4 may 1582.

Expédiées.

(A.RA., S.A.P, nr. 1801, orig.)

12. **Verzoekschrift van de magistraat van Geraardsbergen aan Filips II — z.d. (1592).** — *De Geraardsbergenaars klagen over de kwellingen die ze ondergaan vanwege de deurwaarders van de Raad van Vlaanderen en de overdreven lonen die deze laatsten voor zichzelf en hun helpers eisen.*

Remonstrent en toute humilité bourgmestre et échevins de la ville de Grandmont que, par dessus toutes les afflictions et désolations d'icelle ville, y ayant logié les camps d'ung part et d'aultre à diverses fois, bruslé, desmoli et destruict les maisons d'icelle en sorte qu'elle at esté habandonnée, vague et déserte par long espace de temps, notoire à tous, se trouvent les manans et habitans de lad. ville (encoires que en petit nombre) journellement vexez par tels se disans huyssiers de v^re^ Conseil en Flandre ou des comptoirs et fermiers d'impositions et extrèmement axactionnez, parmi les surcharges des Quatre Membres de Flandres, et est tout notoir que, pour parvenir à leur insatiable gain (à quoi indubitablement les fermiers y ont part, dissimulation ou connivence), ilz sollicitent les extraictz des quohiers d'iceulx fermiers provisionnellement et auparavant l'escéance des debtes, si bien que, le lendemain du jour escheu, ilz les viennent sommer au payement, qu'ilz réitèrent par plusieurs fois, faisant VI, VIII ou X exploixtz en ung jour ou devant midy, prendans pour chacun exploict 36 pattars, pour leurs assistens (encoire qu'ilz n'en ont de besoing, se povans servir des officiers de justice illecq, comme faire doibvent selon les ordonnances de v^re^ Grand Conseil) XVIII pattars, et ce avecq une effrontée audace et témérité, soubz umbre que ledict Grandmont (ville close et grande) n'y at résidence d'huyssiers, non plus d'en haut que d'embas, lesquelz (s'il y en avoit) ne pouroyent prendre (selon vosd. ordonnances) pour chacune sommation que VI pattars et VIII pattars pour chacun exploict réel et se serviroient, au lieu d'adjoinct, d'ung officier de justice pour ung pattar ou trois gros — — —.

Bijgevolge vragen ze, wat de andere steden van Vlaanderen hebben, een residerende deurwaarder die tegelijk hoog- en laagdeurwaarder zou zijn.

Voor dit ambt bevelen ze Simon van Compostelle, zoon van de overleden burgemeester en Jan de Lattre aan.

Maar op advies van de Raad van Vlaanderen (bijkomende stuk) verzette de Geheime Raad zich tegen de schepping van een nieuw deurwaardersambt, doch beval het edict van Keizer Karel van 10 mei 1515, in 1537 hernieuwd na te leven, volgens hetwelk de exploten en sommaties betreffende de betaling der bijstanden, door de officieren van de plaats moeten gedaan worden en de executies door deurwaarders of andere koninklijke ambtenaars.

(A.RA., Spaanse Geheime Raad, nr. 154, orig. Op dit verzoekschrift is de

minuut opgesteld van het besluit van de Geheime Raad, te Brussel op 18 januari 1593 genomen)

13. **Verzoekschrift van de magistraat en de raad van Geraadsbergen aan Filips II — z.d. (1596).** — *Op dit verzoek is de minuut opgesteld van een octrooi-patentbrief voor een belasting op de wagens, karren en beladen paarden die de stad binnenrijden, om de herstelling der steenwegen en wallen toe te laten. — Brussel, 26 juni 1597.*

Remonstrent très humblement les bourgmestre et eschevins, ensemble le conseil et notables de vostre ville de Grandmont comme icelle est tellement par touttes les rues deschaussée (notoire à chacun), qu'il est mal possible que chariotz, charettes et chevaulx puissent passer par lad. ville, tant voicturiers passaigers que des villages voisins quy viennent chargez, au marché, de grain et aultre marchandise nécessaire pour le commun usage et noriture des inhabitans tant de lad. ville que du plat pays, de sorte que, pour la grande discommodité qu'on reçoipt de la chaussée, par où les chariotz et charrettes se rompent bien souvent, non sans grand dangier des chevaulx, les villageois voisins de lad. ville transportent leurs grains es aultres marchés voisins, quy porte ung inestimable dommaige aux impostz de lad. ville — — — .

Bijkomende stukken : 1° brief van de magistraat van Aalst, van 16 juni 1597, aan de Geheime Raad, gunstig aan het verzoek van Geraardsbergen; 2° besluit, van 28 december, door de Raad en notabelen van Geraardsbergen, in overeenstemming met het voorstel van de magistraat.

(Besluit van de Raad en notabelen)

Par la proposition — — — faite de la part du magistrat — — — au conseil, notables et commun d'icelle, des debtes desquelles ladite ville est demeurée chargée à cause des fortifications qu'il a fallu faire aux rampars et réparations aux portes de lad. ville, tant au temps que les vrybuyters grassoient en ce quartier que en l'an IIIIxx et XV pour obvier aux invasions et surprinses des amutinez de Sycken, comme à chacun d'icelle ville est assez notoire, y joinct les réparations qu'il est encore besoing de faire, tant pour maintenir lesd. remparts et portes, lesquelz aultrement viendront en totale décadence, que pour refaire la chausye depuis la ladrie du faubourg de la porte de Gand jusques et dehors la porte de Notre dame d'Hueneghem, de très grande extendue — — — .

(A.RA., Spaanse Geheime Raad, nr. 154, orig.)

14. **Verzoekschrift van de magistraat en de gemeente Geraardsbergen aan de Aartshertogen — z.d. (1598).** — *Op dit verzoekschrift is de minuut opgesteld van een octrooi-patentbrief voor een belasting op wijnen en bieren die in de stad zullen verkocht worden, voor de duur van drie jaren, om de St Bartholomeeuskerk wederop te bouwen, mits rekening te geven aan de commissarissen ter hernieuwing van de wet. — Brussel, 15 februari 1599.*

Remonstrent — — — que durant les vogues de ces guerres et dernières troubles icelle ville at, par aucunes continuelles années, esté entièrement vague et déserte, habandonnée en proie des gens de guerre qui, par plusieurs fois, les ungs devant, les autres après, campé et séjourné, tant d'ung party que d'aultre, y aians, entre aultres dévastations, entièrement ruyné l'église de St Bertholomé, n'y aiant laissé fer ny plomb ny aultres matériaulx que à force de brachs s'en povoit arracher et emporter, estans les aultres par les pluyves et neiges allé à néant, notoir à tous; et comme après la réduction des villes de Ninove, Gand, Allost, Denremonde et autres en v^re obéissance, v^re dite ville de Grandmont s'eut commenché à repeupler et, par succession

de temps, de plus en plus et peu à peu se refaire de bien en mieulx, lesdis remonstrans, et comme ce seroit d'ung mutuel consentement et voluntaire commun accord, par forme de taille et assiette laissé cottiser pour réparer une partie d'icelle église pour — au salut publicque — y faire et exercer le St Service divin, en quoy ung chacun s'y est bien et louablement acquicté, se submectans à ce à la cohertion, judicature et exaction du magistrat; mais comme, pour la continuation de la malice de temps, grandes compositions, contributions, quotisations et mengeries des gens de guerre, ayssy voyans par la commune que, pour réparer lad. église de murs, couverture, fenestres, choses nécessaires et nullement postposables, il y conviendroit employer, selon les estimations faictz par maistres machons, carpentiers et aultres de ce entendans, plus de douze mil florins, à quoy ilz n'auroient moyens d'y continuer par leurdite voluntaire quotisation pour y furnir, les coeurs des bonnes gens à faire oeuvres pieuses s'en sont distraictz et refroidiz, en sorte que le tout seroit en terme de stater et demeurer au povre estat qu'elle est, mesme en danger de périr et se ruyner ce que s'i est faict et réparé, pour à quoy obvier et trouver moyens moins préjudiciables à la commune pour, avecq succession, y satisfaire et subvenir — — — .

Bij dit dokument is een gunstig advies van de Raad van Vlaanderen gevoegd, evenals een verzoekschrift van de magistraat, vragend dat de St Adriaansabdij alsook de andere godshuizen en kloosters in het octrooi zouden begrepen worden.

(A.RA., Spaanse Geheime Raad, nr. 154, orig.)

De herstelling van de St Bartholomeeuskerk was nog steeds niet geëindigd in 1611 en de vermelde belasting werd dan ook voor zes jaar verlengd door een patentbrief van 7 maart 1611. Werken die ondernomen werden en onvoltooid bleven waren tot puin vervallen. Hierover ontstond onenigheid tussen de notabelen en een deel van de poorterij eenerzijds, en de magistraat anderzijds (bijgevoegde stukken uit 1612 en 1613). — Het octrooi was nog geldig in 1623.

Krakelingenwerp en Tonnekensbrand in 1671

Bij ordonnantie van burghmeestere ende scepene sal ontfanger La Court betalen aen Gillis Cools de somme van elf gulden over tbacken van de craeckelinghen op den grooten vastenavont lestleden tot distributie aen ed. raedt ende notable midsghaders tot het worpen op den berch,... actum 13 juni 1671.

Bij ordonnantie van burghemeestere ende schepenen sal den ontfanger La Court betalen aen Amand de Pau de somme van veerthien gulden ende seventhien stuyvers over levering van drij hondert drooge haringhen twee pectonnen twee pont lange amandels een pont vijgen ende een pont rosijnen ende bancket suijker coecken ende slanghen op den grooten vastenavont van den jaere 1671 (get. :) J. Cromphaut. Men heer de Beurghemeester ende men heer schepenen deser stede van gheerardtsberghe hebben doen haelen ten huijse van Jan Baptiste de lausnoit op grooten vasten vier potten rooden wijn is ..... 3 gulden (RA.G., Geraardsb., stad, nr. 1167)

R V.

EEN EEUW EVOLUTIE

Inleiding

In de zuidoostelijke hoek der provincie Oost-Vlaanderen strekt Geraardsbergen, een stadje van amper 190 Hectaren oppervlakte, zich uit aan weerszijden van de rivier de Dender, waarvan het gemiddeld peil aldaar zowat 14 m. boven de zeespiegel ligt (1). De rivier verdeelt de stad in twee helften waarvan de ene, op de rechteroever, van oudsher gekend is als « de bovenstad ». Het hoogste punt van de bovenstad, de Ouden Berg, ligt op 104 m. boven de zeespiegel en is gekend om zijn beroemde bedevaartkapel en het prachtig landschap dat zich om de berg uitstrekt. De andere helft, de « benedenstad » op de linkeroever, heeft als laagste punt de Hunnegemmeersen, die nauwelijks enkele decimeter boven de rivier liggen. Van daar verheft zich de bodem tot aan de stadsgrens waar hij reeds enkele tientallen meter hoger ligt.

De bevolking van Geraardsbergen, welke in februari 1693 nauwelijks 2.326 zielen bedroeg (2), was tijdens de 18de eeuw verdrievoudigd en in 1829 gestegen tot 7.349 (3), vermoedelijk grotendeels ingevolge de beginnende industrialisatie en proletarisatie van de landelijke bevolking.

De oprichting van de Belgische Staat, in 1830, welke op vele plaatsen zulke rampspoedige economische gevolgen had (4), lijkt het stadje minder erg te hebben getroffen : het tamelijk uitgestrekt platteland rondom vormde een afzetgebied voor zijn textielnijverheid en zijn alcoholstokerijen, die tevens het stadsbestuur nuttige accijnsrechten opleverden (5). Ook was er reeds een zekere tabakindustrie (6). In 1836 wordt de luciferfabricatie ingevoerd door Balthazar MERTENS (7) en in 1837 begint men met het aanleggen van de baan

---

(1) Dr H. Vangassen : « Geschiedenis van Ninove » (De Toren, Ninove), D. I, blz. 20.

(2) W. Vangassen : « De Bevolking van Geraardsbergen in 1693 », L.v.A. 1954, blz. 259.

(3) A. Quetelet et I. Smits : « Recherches sur la reproduction et la mortalité de l'homme aux différens âges et sur la population de la Belgique », aangehaald in A. van Lul : « Enkele demografische aspecten van het arr. Aalst », L.v.A. 1949, blz. 68.

(4) Pr. Dr H. van Werveke : « Gesch. van Vlaanderen », aangehaald in F. Courteaux : « Aalst, Een eeuw evolutie », L.v.A. 1956, blz. 170.

(5) Een Kon. Besluit dd. 15.2.1834 machtigt de raad der stad Geraardsbergen een stadsaccijns van 10,16 fr. te heffen per hl. jenever van 10°, gestookt binnen de stad, en diezelfde accijns terug te betalen bij uitvoer daarbuiten.

(6) De tabakfabrikant Alexandre van Caezeele ontvangt bij K.B. van 25.9.1934 het IJzeren Kruis Iste klasse als verwonde tijdens de gevechten om de onafhankelijkheid.

(7) « Depuis 1836, époque... de l'introduction de la fabrication des allumettes chimiques par notre regretté Balthazar Mertens », aangehaald in het verder (22) uitvoerig besproken verslag der « Commission de Travail ».

op Edingen (8).

Omstreeks 1840 wordt de vervaardiging van zwarte zijden kant ingevoerd (9) en zal op korte tijd een aanzienlijke uitbreiding nemen. Doch de ambachtelijke textielnijverheid begint te vervallen op een wijze die onherstelbaar blijkt en de algemene economische toestand wordt bepaald slecht, wat een onmiddellijke weerslag heeft op de gezondheidstoestand van de bevolking. Op de 5 jaren 1839 t/m 1843 worden er, op 150 militieplichtigen, niet minder dan 49 definitief afgekeurd wegens lichaamsgebreken (10). Daarbij komen verscheidene harde winters, de aardappelplaag en de hongersnood der jaren 1843-1847 gans Vlaanderen teisteren.

Bij de algemene volkstelling op 31 december 1846 (11) zijn er dan ook slechts 7.896 inwoners, namelijk 3.783 mannen en 4.113 vrouwen, die samen 1.695 gezinnen vormen, d.i. gemiddeld 4,6 personen per gezin. Daar er slechts 1.558 bewoonde huizen zijn, hebben zowat 10 % der gezinnen geen eigen afzonderlijke woning. Toch zijn die huizen niet groot, want 1.006 er van bestaan uit slechts een benedenverdieping, 510 hebben één bovenverdieping, en slechts 42 hebben twee of meer bovenverdiepingen. De economische inzinking blijkt uit het feit dat één derde van de bevolking, namelijk 2.307 personen, die 524 gezinnen vormen, worden geholpen door de openbare weldadigheid. 232 jongens (op 2.415 mannelijke ongehuwden) en 219 meisjes (op 2.581 vrouwelijke ongehuwden) volgen lager, 196 jongens en 15 meisjes middelbaar of hoger onderwijs.

De bevolking is grotendeels samengetrokken op het gebied binnen de vroegere stadswallen, en op de Buizemont, de boerenwijk, leven slechts 47 gezinnen. Toch is de landbouw volstrekt niet zonder betekenis, want een duizendtal personen boven de 12 jaar zijn in dit bedrijf tewerkgesteld; namelijk 365 mannen en 175 vrouwen eigenlijke landbouwers, 37 knechten, 25 meiden, benevens zowat 350 dagloners en een vijftigtal dagloonsters.

De werkloosheid is zo erg dat op 10 maart 1847 (10) een bende hongerige werklozen een aanval doet op de aardappelmarkt. Ze wordt echter uiteengedreven door de politie en de rijkswacht.

Om de toestand enigszins te verhelpen richt de regering op 12 april 1849 een modelwerkhuis in voor de vervaardiging van halfwollen stoffen voor broeken, en op 13 november 1850 een voor het maken van stof met paardshaar (10).

In 1849 voert Eugène VAN LANDUYT de sigarenfabricatie in (12), welke, samen met de lucifernijverheid, een eeuw lang de economische basis der stad zal vormen. Met het oog op de voorgenomen spoorver-

---

(8) K.B. dd. 10.7.1837 machtigt het stedelijk weldadigheidsbureau tot het verkopen van grond « aux concessionnaires de la route d'Enghien » tegen 4.200 fr. per ha.

(9) Paul Guillemin : « GRAMMONT, la Cité sur la Colline » (H. Vaillant, Luik, 1945), blz. 62.

(10) G. Jacquemyns : « Histoire de la Crise économique des Flandres » (Brussel, Lambertin 1929), blz. 327, 338, 433, enz.

(11) Min. van Econ. Zaken : Tienjaarlijkse algemene volkstellingen.

(12) Cfr het sub (7) vermeld verslag : Eugène VAN LANDUYT : fabricant de cigares : « J'ai implanté, en 1849, la fabrication des cigares à Grammont ».

binding worden enkele nieuwe straten aangelegd in de benedenstad, en in 1855 wordt de spoorlijn Aat-Geraardsbergen-Aalst-Dendermonde, met vertakkingen naar Brussel en Gent, in bedrijf genomen (13). Datzelfde jaar ook worden de vaste bruggen, welke een aanzienlijke belemmering vormden voor de scheepvaart op de Dender, vervangen door draaibruggen, waardoor het mogelijk wordt grotere schepen te gebruiken. Het vervangen van de bruggen vormde een eerste fase der kanalisatie van de rivier, welke in 1867 voltooid was (14), en praktisch een einde maakte aan de talrijke overstromingen welke ieder jaar de benedenstad teisterden.

Hoop op heropleving

Op 31 december 1856 worden er 8.711 inwoners geteld, welke samen 1.798 gezinnen vormen. Het aantal bewoonde huizen is vermeerderd tot 1.763, een aanwinst van meer dan tweehonderd op tien jaar, ongetwijfeld een teken van economische heropleving. Deze wordt bevestigd door het oprichten, in 1857, van een discontokantoor van de Nationale Bank van België.

In de talrijker wordende luciferfabrieken ontstaan vaak branden, wat in 1857 aanleiding is tot het oprichten van een vrijwillig brandweerkorps. Twee jaar nadien wordt er een werkrechtersraad ingericht om de geschillen tussen werkgevers en werknemers te berechten.

Het stadsbestuur denkt aan urbanisatie en laat in 1860 de nog overblijvende stadspoorten afbreken (15). Tevens wordt er een begin gemaakt met het aanleggen van gasleidingen voor de openbare verlichting. Onmiddellijk na het voltooien der werken aan de Dender worden er nieuwe kaaien gebouwd. Op dat tijdstip zijn er reeds vijf luciferfabrieken (16) en is er een nieuwe spoorverbinding met Gent en Henegouwen in het vooruitzicht gesteld.

Voor de tienjarenperiode 1857-1866 worden er 3.068 kinderen levend geboren. Op de resultaten der telling van einde 1856 berekend, geeft dit een coëfficiënt van 35,2 $^0/_{00}$. Voor de negen jaar 1857-1865 zijn er 2.087 sterfgevallen, wat een gemiddelde coëfficiënt van 28,5 $^0/_{00}$ geeft, doch de choleraplaag van 1866 maait niet minder dan 910 personen weg, waardoor de coëfficiënt voor de tien jaar op 34,4 per duizend wordt gebracht. Tijdens diezelfde periode zijn er 2.157 inwijkingen en 2.087 uitwijkingen, wat een migratiewinst van 70 laat (17).

---

(13) A. van Lul : « De eerste Spoorweg in het Land van Aalst », L.v.A. 1950, blz. 147.

(14) Dr H. Vangassen, op cit. blz. 40.

(15) Stadsverslagen — Reeds in 1848 was de Putsemijnpoort afgebroken geworden, teneinde de uitbreiding der stad in die richting te bevorderen.

(16) V. Fris : « Gesch. van Geeraardsbergen » (Vanderpoorten, Gent 1911), blz. 268.

(17) De cijfers der in- en uitwijking worden, zoals de geboorten, huwelijken en overlijdens, door de gemeentebesturen opgetekend (doorgaans volgens aangifte van de betrokkenen) en doorgezonden aan het Nationaal Instituut voor Statistiek. Zo wordt het mogelijk de bevolking theoretisch te berekenen. Daar bij iedere algemene volkstelling een verschil wordt waargenomen, betekent zulks dat een zeker aantal in- of uitwijkingen

Bij de tienjaarlijkse telling einde 1866 zijn er dan ook slechts 8.852 inwoners, namelijk 4.143 mannen en 4.709 vrouwen. Daarvan kunnen 1.527 mannen en 1.604 vrouwen lezen en schrijven, terwijl 3.026 mannen en 2.272 vrouwen een vast beroep hebben. De ganse bevolking vormt samen 1.956 gezinnen, welke beschikken over 1.933 bewoonde huizen. De bouw houdt dus ongeveer gelijke tred met het toenemen van de bevolking, of, beter gezegd, van het aantal gezinnen.

Van de reeds zo geringe stadsoppervlakte wordt het grootste gedeelte nog voor landbouw aangewend, namelijk 123 ha. 34 a. De voornaamste teelten zijn aardappelen, die 31 ha. 98 a. beslaan, tarwe met 16 ha. 62 a., andere graansoorten 15 ha. 62 a., tabak, hop en cichorei 5 ha. 45 a. en verder 27 ha. 60 a. maai- en weiland beneven 11 ha. 88 a. moes- en groentetuinen. Op het stadsgebied telt men 64 paarden, 138 runderen, benevens 57 varkens, 37 schapen, 21 geiten, enz.

In 1867 wordt de spoorlijn 's Gravenbrakel-Geraardsbergen-Gent ingehuldigd (18), en op 28 december 1869 beslist de gemeenteraad stappen te doen om een stationsgebouw te bekomen. Het Ministerie van Openbare Werken verleent een toelage van 8.000 fr. voor het bouwen van riolen en belooft tevens bij te dragen tot de aanlegkosten van een nieuwe straat tussen de Oudenaardestraat en het Stationsplein (19). In de zomer 1872 wordt de oude rijkswachtkazerne gesloopt en het kerkhof verplaatst. De eerste riool wordt aangelegd in de Lessensestraat en het stadsbestuur richt een reinigingsdienst in. Heel wat bestaande straten, zoals de Lessensestraat, de Grotestraat, de Plateelstraat, de Gaffelstraat, enz. worden verbeterd en « alles liet verhopen omstreeks 1870 dat de stad een aanzienlijke uitbreiding ging nemen » (20). Doch plotseling verandert de mode en de voorheen zo gevraagde kant vindt geen afzet meer. Vruchteloos wordt op de stadsbegroting 1874 een toelage van 500 fr. voor de plaatselijke kantnijverheid uitgetrokken om het haar mogelijk te maken aan de tentoonstelling te Brussel deel te nemen.

Een andere factor der welvaart van Geraardsbergen was (21) « het hydrotherapeutisch gesticht van Dr De Cock, in de oude abdij; ... uit den vreemde kwamen oneindig veel zenuwlijders zich alhier verzorgen » en brachten vanzelfsprekend veel verteer mede. Doch in augustus 1881 overleed Dr De Cock zonder opvolger en het gesticht verdween haast onmiddellijk.

Tijdens de periode 1867-1880 zijn er 4.190 geboorten en 3.229 overlijdens, zodat de coëfficiënten, berekend op het cijfer der volkstelling van einde 1866, respectievelijk 33,8 en 26,— $^0/_{00}$ bedragen. De nettowist ware dus een klein duizendtal, doch de uitwijking, vooral

---

niet worden opgetekend. De in deze studie vermelde cijfers houden rekening met dit verschil (dat, naargelang van het geval, bij de in- of uitwijkingsgetallen wordt geteld om tot de bevolkingcijfers der tienjaarlijkse telling te komen).

(18) A. van Lul : « De Spoorlijn 's Gravenbrakel-Gent », L.v.A. 1954, blz. 211.

(19) De huidige Adamstraat — Verslagen van de gemeenteraad.

(20) Fris, op cit. blz. 268.

(21) V. Fris, op cit. blz. 268 en A. van Lul : « Een Geraardsbergse Waterdokter in de 19de eeuw », L.v.A. 1956, blz. 16.

in de jaren 1873, 74 en 75, is aanzienlijk en laat een migratieverlies van 418 personen. De algemene telling einde december 1880 geeft de volgende resultaten :

	M.	V.	Samen
Ongehuwden beneden 15 jaar	1.560	1.515	3.075
Andere ongehuwden	1.275	1.620	2.895
Gehuwden	1.448	1.440	2.888
Weduwnaars, weduwen	181	354	535
Gescheiden	2	—	2
	4.466	4.929	9.395

Deze inwoners vormen samen 2.067 gezinnen, die over 2.025 bewoonde huizen beschikken.

De belastbare oppervlakte bedraagt 162 ha. 85, waarvan 116 ha 86 voor landbouw worden gebruikt. Vergeleken met 1866 is de toestand slechts weinig gewijzigd.

Teneinde het analfabetisme te bestrijden heeft het stadsbestuur sinds 1873 met de paters Jozefieten een overeenkomst aangegaan, krachtens welde de stad een bedrag van 10 fr. stort als schoolgeld voor ieder, door haar aan te duiden, arm kind dat onderwijs ontvangt in de school der paters. Dezen richten tevens een school voor volwassenen in, waarvoor de stad 300 fr. subsidie per jaar verleent. De Zusters van Maria richten een gelijkaardig onderwijs in voor vrouwen en verkrijgen 200 fr. toelage. Uit de telling van 1880 blijkt dat reeds 2.100 mannen en 2.277 vrouwen kunnen lezen en schrijven, wat een merkelijke vooruitgang betekent ten aanzien van de toestand in 1866.

De toenemende scheepvaart vereist het voortdurend opendraaien der bruggen, ook op ogenblikken die niet steeds de gelukkigste zijn voor het stadsverkeer. De gemeenteraad beslist dan ook op 22 december 1882 de Minister van Binnenlandse Zaken te wijzen op « de nadelen van de draaibruggen op de gekanaliseerde Dender die de stad middendoor snijdt. Sinds de inrichting der stoomvaart op de binnenwateren, bij koninklijk besluit van 6 november 1880, gaat er geen dag voorbij of lieden, die zich naar het station begeven, missen de trein. De brieven kunnen niet tijdig worden besteld, tot groot nadeel van de handel, en vaak moeten de leerlingen der gemeentescholen tot twintig minuten vóór de bruggen wachten, wat ongetwijfeld nadeel oplevert voor die kinderen ». De enige oplossing ware dan ook het bouwen, op kosten van het Rijk, van een verhoogde loopbrug nevens de draaibrug aan de hoofstraat. Enkele jaren later is de loopbrug er gekomen, om opnieuw te verdwijnen na de oorlog 1940-1945, toen een nieuwe draaibrug met hogere doorgang werd gebouwd.

Op 16 mei 1884 beslist de stadsraad dat overal voetpaden zullen worden aangelegd : de stad zal 2/3 der kosten dragen, de eigenaars één derde. Men zal beginnen van aan de Markt naar het station, langs de Lessensestraat, en van de Collegestraat naar de Adamstraat. De inwoners blijken echter niet goed te weten wat er met die nieuwigheid dient te worden aangevangen, want op 19 januari 1895 wordt

het gebruik er van algemeen verplicht gemaakt « behoudens voor rijtuigen, het drijven van vee, paarden, snelwielrijtuigen, steekwagens of kortewagens en dergelijke ». Tot bevordering der volksgezondheid wordt in 1887 een zwemkom gebouwd.

De luciferfabrikanten hadden de gemakkelijke gewoonte aangenomen de tot hun bedrijf vereiste boomstammen vóór de fabrieken op de straat op te stapelen. Reeds in oktober 1884 was dit bij politieverordening verboden geworden, doch het resultaat bleef beneden de verwachting, zodat het verbod op 1 maart 1889 werd vervangen door een belasting van 50 centiem per vierkante meter ingenomen straatoppervlakte, betaalbaar na drie dagen en geldig voor zes maand.

Sociale onrust

De nijverheid was echter voor de arbeidersklasse geen loutere zegen. Begin 1886 brak er te Geraardsbergen, evenals op vele andere plaatsen, een algemene staking uit, die het stadsbestuur noopte de hulp in te roepen van het leger. De staking werd, evenals elders in het land, gebroken en op 4 juni 1886 kon het beddegoed, dat door het stadsbestuur ten behoeve van de soldaten was aangekocht, openbaar verkocht worden. Doch de toestand was verre van rustig, en bij koninklijk besluit van 15 april 1886 werd een Arbeidscommissie in het leven geroepen (22), met opdracht een uitgebreid onderzoek in het ganse land in te stellen en, aan de hand daarvan, voorstellen in te dienen. De commissie vaardigde plaatselijke comité's af, en het comité voor Geraardsbergen vergaderde op het stadhuis op 7 augustus 1886. Het bestond uit senator Lammens, volksvertegenwoordiger Janssens, provincieraadslid Arnold 't Kint de Rodenbeke, vrederechter Van Santen (23), De Ridder, professor aan de Rijksuniversiteit te Gent, burgemeester de l'Arbre, en advocaat Odilon Périer, die fungeerde als secretaris. Alvorens zitting te houden had het Comité een bezoek gebracht aan de lucifer- en schoensmeerfabriek van Louis Bijl-Campen en ging toen over tot het onderhoren van de getuigen. Aan de hand van enkele grepen uit het verslag kan men zich een voorstelling vormen van de toenmalige toestanden.

Vrederechter **VAN SANTEN** : De algemene toestand der werklieden te Geraardsbergen is hachelijk. Onder de oorzaken welke eigen zijn aan de werklieden komt eerst en vooral het alkoholmisbruik. De dronkaards zijn talrijk te Geraardsbergen. Onder de oorzaken welke bij de werkgevers liggen dient er vooreerst gewezen op het misbruik dat erin bestaat de werklieden te verplichten hun aankopen te doen in een bepaalde winkel, gehouden door de werkgever, een zijner ver-

---

(22) Commission du Travail instituée par arrêté royal du 15 avril 1886 — Procès-verbaux des séances d'enquête concernant le travail industriel Vol. II — Grammont. Séance du 7 août 1886.

(23) Victor-Constant-Ghislain van SANTEN, ° Geraardsbergen 21.6.1853, doctor in de rechten van de universiteit te Luik 26.4.1876, advocaat; in juni 1878 beheerder van het Agentschap der Nationale Bank in zijn geboortestad; wordt er vrederechter op 13.2.1880. Zie genealogie VAN SANTEN (door H.C. van Parijs) in L.v.A. 1952.

wanten of een meestergast. In vele fabrieken wordt het loon in natura uitbetaald. Men heeft de werkman op onmenselijke wijze uitgebuit. Vandaar de stakingen. De bazen leverden alles, ze verkochten hun waren 20 % duurder dan dezelfde waren elders in de stad werden verkocht. Na de waren te hebben verkocht, kochten die zelfde werkgevers ze onmiddellijk af tegen een prijs die 20 tot 25 t.h. lager lag.

De zedelijkheid is erbarmelijk, en het aantal onwettige geboorten angstwekkend. Van een zwanger meisje zegt men gewoonlijk « Ze is van de mode ».

De werklieden te Geraardsbergen zijn eveneens spelers; het kansspel is hier een pest.

De vervaardiging van fosforlucifers vernietigt de gezondheid en veroorzaakt beendertering. De werkliedenwoningen zijn afschuwelijk smerig, slecht gebouwd en onmogelijk te verluchten. Dààr liggen de oorzaken der verwoesting welke de cholera in 1866 heeft aangericht. Na de epidemie heeft men heel wat huizen laten afbreken en sindsdien is de meest volstrekte onverschilligheid ingetreden.

LOUIS COBBAERT, *fabrikant* : Uitsluitend in meel betalen, zoals sommige werkgevers het deden, is natuurlijk af te keuren.

G. MERTENS, *nijveraar :* Er is te Geraardsbergen geen reglement betreffende kinderarbeid in de fabrieken; men aanvaardt ze dan ook van hun 5e of 6e jaar af, en ze werken van 's morgens tot 's avonds. De ouders vragen het, men kan zelfs zeggen dat zij het eisen.

DE MEULEMEESTER, *Voorzitter van de hospitaalcommissie* : Sinds 1862 hadden wij in het burgerlijk gasthuis 33 lijders aan beendertering.

GRAVEN : Thans moeten de werklieden het hospitaal verlaten wanneer ze nog lang niet genezen zijn.

Emiel HOEBEKE, Xavier LISON, Cyrille DEZITTER, *werklieden* : De laatste staking werd veroorzaakt door loonsvermindering in een fabriek, en het verlangen der werklieden om in geld betaald te worden. De lonen verminderden voortdurend; sinds de stakingen zijn ze wat verhoogd.

VAN LIERDE, *werkman* : De commissie heeft vóór het onderzoek een fabriek bezocht, doch men had er voor gezorgd alles uren lang vooraf te verluchten, zodat het mogelijk was er te ademen... Vaak is er zoveel rook dat wij elkaar niet zien staan.

BROCORENS, *geneesheer in het hospitaal* : Wij constateren zeer talrijke beenderbreuken, ingevolge chronische vergiftiging. De « indoppers » krijgen ingewandziekten en longtering, een gedeelte der kin wordt weggevreten. Men heeft hulpmiddelen gevonden, doch de werkman gebruikt ze zelden. Het werk wordt per stuk betaald en hij maakt

liever zijn gezondheid kapot dan wat minder te verdienen. Bij het leger houdt men niet erg van de jongelieden uit Geraardsbergen, want bij de minste inspanning breken zij een been.

Andere verslagen zijn nog duidelijker omtrent bepaalde punten. Te Nederbrakel, in de luciferfabriek Hoebeke, begon te dagtaak der volwassenen elke dag te 6 u. om te eindigen te 19 u. met onderbrekingen van 8 u. tot halfnegen, van 12 u. tot 13 u. 30 en van 4 u. tot 4 u. 30. Kinderen begonnen een uur later. Te Ninove, in de fabriek van Firmin Jacobs, waren er slechts vier volwassen arbeiders, die tussen 1,25 fr. en 2,25 fr. per dag verdienden. Al het overige personeel bestond uit kinderen van 7, 6 en 5 jaar oud, die « tot 60 centiem daags konden verdienen ». Daarbij was er winkeldwang.

Blijkens hetzelfde verslag was de katoennijverheid verdwenen, doch de sigarennijverheid gaf werk aan meer dan 1.500 personen. Bovendien gingen heel wat werklieden elke dag arbeiden naar Lessen, in de luciferfabriek of in de steengroeven.

Men weet dat het, bij de wet van 16 augustus 1887, verboden werd het loon anders te betalen dan in speciën, terwijl een wet van 13 december 1889 de werkvoorwaarden van vrouwen en kinderen heeft geregeld. Het verbod om fosforlucifers te vervaardigen, in te voeren, te verkopen of te bewaren werd pas ingevoerd met de wet van 30 augustus 1919 toen de meeste ondernemingen hadden overgeschakeld naar de uitsluitende fabricatie van fosforloze, zgn. Zweedse lucifers.

Tijdens de periode 1880-1890 bedraagt het gemiddeld geboortecijfer 346 per jaar, d.i. een coëfficiënt van 36,8 per duizend; de sterfte vermeerdert eveneens een weinig en bereikt, met gemiddeld 260,7 per jaar, een coëfficiënt van 27,7 per duizend. Tijdens diezelfde periode zijn er 3.135 inwijkingen en slechts 2.868 uitwijkingen, wat een migratiewinst van 267 laat.

Einde december 1890 geeft de algemene telling de volgende resultaten :

	M.	V.	Samen
Ongehuwden beneden 15 jaar	1.859	1.777	3.636
Andere ongehuwden	1.391	1.750	3.141
Gehuwden	1.738	1.730	3.468
Weduwnaars, weduwen	193	452	645
Gescheiden	—	1	1
	5.181	5.710	10.891

Deze inwoners vormen 2.338 gezinnen, die beschikken over 2.354 woonhuizen.

Er zijn nog 5.950 analfabeten, waaronder echter 1.792 kinderen beneden 7 jaar.

De belastbare oppervlakte is schier ongewijzigd met 162 ha. 71.

Er is nog betrekkelijk veel landbouw, want het belastbaar inkomen van de grond is vastgesteld op 36.791 fr. en dit van de gebouwen op 283.540 fr.

De Commissie van 1886 heeft weliswaar nuttig werk verricht, doch de meeste grieven wachten nog steeds op een oplossing. Voortdurend breken er stakingen uit, en wanneer de stakende groepen door de politie worden uiteengedreven, gaan zij zich opnieuw vormen in de steegjes. Op 12 mei 1893 beslist de gemeenteraad dan ook dat het Goedevrouwstraatje, « dat tijdens de stakingen tot schuilplaats dient voor de kwaadwilligen en 's avonds voor de dieven », zal worden afgegrendeld en 's nachts met poorten gesloten. En « teneinde elke ophitsing tot storing van de openbare rust te bestrijden » wordt het op 14 september van datzelfde jaar bij politieverordening verboden de verkoop van kranten of andere geschriften anders aan te kondigen dan door de aanduiding van hun titel of opschrift. De plaatselijke geneeskundige commissie vraagt, om gezondheidsredenen, de verdwijning van het Brandstraatje; dit verzoek wordt afgewezen, doch het straatje zal, op stadskosten, tweemaal in de week worden gereinigd en ontsmet.

De eeuwwende

Ofschoon Geraardsbergen zuiver Vlaams taalgebied is, was de bestuurstaal tot het einde der 19de eeuw enkel het Frans. Maar op 21 september 1894 « op voorstel van Mijnheer Vincent Diericx, raads- » lid, wordt er door den raad besloten de vlaamsche taal in al de Be- » stuurlijke Zaken te gebruiken, zoowel in het verslag der zitting in » den Gemeenteraad als in de andere geschriften die met de stads- » zaken in betrek staan ».

In 1896 wordt een telling gehouden van de **nijverheidsondernemingen** en vindt men te Geraardsbergen :

Bedrijf	**Aantal**	**Werkgevers + Bedienden**		**Werklieden**	
		M.	**V.**	**M.**	**V.**
IJzerbewerking	40	38	3	57	—
Chem. bedrijven	41	49	20	462	480
Voedingswarenber.	49	48	1	18	—
Drankbereiding	9	11	2	53	—
Textielbedrijf	159	29	163	88	30
Kleding	196	84	131	77	113
Bouwbedrijf	46	45	3	150	—
Houtbewerking	58	59	—	126	—
Lederbewerking	84	78	2	89	12
Tabakbewerking	204	100	120	557	202
Papier- en kartonbew.	2	4	—	24	9
Grafische bedrijven	10	12	2	15	—
Kunst en precisie	4	6	—	20	—
Vervoer	17	14	3	20	—
Totalen	919	577	450	1756	846

In de chemische nijverheid vindt men één fabriek van zweedse lucifers, met 91 mannen en 123 vrouwen, benevens 3 fabrieken van fosforlucifers, met 341 mannen en 355 vrouwen. Verder zijn er 34 zelfstandige dozenmakers.

In de tabaknijverheid werken 596 mannen en 200 vrouwen in de fabrieken, benevens 50 mannen en 122 vrouwen thuis. In de textielnijverheid vindt men nog 5 mannen en 146 vrouwen in het kantenbedrijf; 121 zijn zelfstandig.

Van 1891 t/m 1900 zijn er 3.966 geboorten, wat een coëfficiënt van 36,7 $^0/_{00}$ geeft. Het aantal overlijdens is verminderd tot 2.490, wat de coëfficiënt ongeveer vijf punten lager brengt dan voor de voor de voorgaande periode, nl. 22,9 $^0/_{00}$. Deze aanzienlijke natuurlijke winst wordt echter gedeeltelijk tenietgedaan door het migratieverlies (inwijking 3.904, uitwijking 4.416), dat tijdens die periode inzet en sindsdien bestendig voortduurt.

De telling op 31 december 1900 geeft het volgende beeld :

	M.	V.	Samen
Ongehuwden beneden 15 jaar	2.033	2.017	4.050
Andere ongehuwden	1.400	1.687	3.087
Gehuwden	2.027	2.025	4.052
Weduwnaars, weduwen	223	415	638
Gescheiden	15	13	28
	5.698	6.157	11.855

Samen 2.660 gezinnen, die beschikken over 2.559 eigenlijke woonhuizen, benevens 26 woningen in andere gebouwen (voornamelijk portierswoningen bij fabrieken).

De belastbare en onbelastbare oppervlakten zijn praktisch onveranderd gebleven, alsook de belastbare inkomsten gehaald uit de grond (36.779 fr.), doch de belastbare inkomsten uit gebouwen zijn verhoogd tot 328.061 fr.

De geboortecoëfficiënt, welke gedurende de tweede helft der 19de eeuw bestendig boven 35 $^0/_{00}$ bleef (met uitzondering van een paar jaren onmiddellijk na de choleraplaag van 1866), daalt tussen 1900 en 1910 met 3.461 geboorten tot 29,2 per duizend. De sterfte vermindert echter ook, ofschoon in geringere mate, en met 2.271 overlijdens daalt de coëfficiënt tot 19,2 $^0/_{00}$. Er zijn 5.301 inwijkingen en 5.727 uitwijkingen, wat een migratieverlies van 426 laat. De totale nettowist bedraagt dus nog een klein duizendtal en de telling op 31 december 1910 geeft volgende resultaten :

	M.	V.	Samen
Ongehuwden beneden 15 jaar	2.012	2.077	4.089
Andere ongehuwden	1.603	1.804	3.407
Gehuwden	2.193	2.193	4.386
Weduwnaars, weduwen	229	412	641
Gescheiden	51	45	96
	6.088	6.531	12.619

De indeling naar leeftijdsgroepen geeht het volgende (beide geslachten samen) :

0- 4 j.	1.277	20-24 j.	1.049	40-44 j.	681	60-64 j.	377
5- 9 j.	1.354	25-29 j.	956	45-49 j.	589	65-69 j.	348
10-14 j.	1.458	30-34 j.	894	50-54 j.	592	70-79 j.	384
15-19 j.	1.331	35-39 j.	830	55-59 j.	407	80 en meer	93

Er is reeds een meerderheid die kan lezen en schrijven, nl. 7.770 inwoners. Onder de anderen dient verder rekening gehouden met 1.778 kinderen beneden de 7 jaar.

Deze 12.619 inwoners vormen 2.943 gezinnen, die beschikken over volgende woongelegenheid :

Aantal kamers	Aantal personen 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 & +	Totaal
1	20	5	—	—	—	—	—	—	—	—	25
2	64	50	27	20	13	9	6	4	2	—	195
3	19	53	41	41	35	16	14	11	4	3	237
4	38	182	235	226	184	150	92	52	30	27	1216
5	15	51	67	44	59	37	26	21	18	20	356
6	5	40	56	49	32	24	15	12	7	16	256
7	11	28	21	32	27	19	9	5	3	5	160
8	2	19	20	24	15	11	10	3	2	4	110
9	1	8	8	6	5	5	3	6	2	1	45
10 en meer	2	13	25	23	17	22	19	7	8	14	150
	175	449	500	465	387	293	194	121	76	90	2750

2.577 woningen worden gebruikt door één, 173 door meer dan één gezin. Ongeveer de helft der woningen is van het type : twee kamers beneden en twee boven (1216) soms (356) met een achterkeuken. De meeste gezinnen bestaan uit 2 tot 5 personen.

In 1910 eveneens wordt een telling gehouden van de **werkgelegenheid der bevolking.** In private ondernemingen zijn tewerkgesteld :

Nijverheid	Werkg. en helpers		Werknemers		Samen	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Mijnen	—	—	136	—	136	—
Groeven	—	—	86	—	86	—
Metaalbewerking	57	2	89	—	146	—
Keram. bedrijven	7	—	14	1	21	1
Chemische bedrijven	7	1	519	450	526	451
Voedingsnijverheid	119	10	61	5	180	15
Textielbedrijf	15	8	68	408	83	416
Kleding	80	159	179	216	259	375
Bouwbedrijf	67	—	82	—	149	—
Hout en meubelen	108	1	185	1	293	2
Leder en huiden	78	6	61	5	139	11
Tabak	102	26	517	321	619	347
Papier en karton	6	2	17	1	23	3
Grafische bedrijven	17	—	16	—	33	1
Kunst en precisie	18	—	14	—	32	1
Vervoer	20	1	139	—	159	1
Totalen nijverheid	701	217	2183	1408	2884	1625
Handel	395	694	38	11	433	705
Werklozen	—	—	—	—	135	109
Getelde bevolking					3452	2439

Al de werknemers zijn echter niet in de stad zelf tewerkgesteld; aldus werken buiten Geraardsbergen : 11 mannelijke bedienden, 599 werklieden en 125 werksters. Van de laatstgenoemden werken er 100 te Ooverboelare, waar eveneens 137 Geraardsbergse werklieden een betrekking hebben, terwijl 139 anderen te Lessen werken. Anderzijds werken o.m. te Geraardsbergen :

Uit	Goeferdinge	Nederboelare	Onkerzele	Overboelare
Bedienden	1	—	1	11
Werklieden	9	73	160	101
Werksters	1	55	70	83

De werklieden uit Neder- en Overboelare werken in de lucifernijverheid, terwijl al de overige werknemers in het tabakbedrijf zijn tewerkgesteld.

Voor de vier genoemde randgemeenten is de stad een centrum, dat stilaan met haar een economisch geheel gaat vormen. De bevolking is er sinds 1829 even snel, zoniet nog sneller toegenomen dan die van de stad en bedraagt einde 1910 :

Goeferdinge : 909 (in 1829 : 531)
Nederboelare : 760 (in 1829 : 404)
Onkerzele : 1928 (in 1829 : 1040)
Overboelare : 2898 (in 1829 : 1490).

Deze bevolking werkt, zoals reeds gezien, niet meer uitsluitend

in de landbouw. Inderdaad zijn de inwoners als volgt tewerkgesteld :

	Goeferdinge	Nederboelare	Onkerzele	Overboelare
Nijverheid	112 M. + 51 V.	164 M. + 95 V.	254 M. + 198 V.	604 M. + 265 V.
Handel	42 M. + 32 V.	25 M. + 43 V.	34 M. + 70 V.	61 M. + 89 V.
Samen	154 M. + 83 V.	189 M. + 138 V.	288 M. + 268 V.	665 M. + 354 V.

Alles bij elkaar genomen mag de stad welvarend heten : ongeveer de helft der bevolking is tewerkgesteld, er zijn betrekkelijk weinig werklozen en het sterftecijfer vermindert. Inzake huisvesting is alles nog niet volmaakt, doch het aantal sinds 1900 gebouwde of in aanbouw zijnde huizen bedraagt ongeveer 400; er zijn 2.975 gebouwde of in aanbouw zijnde eigenlijke woonhuizen; benevens 7 woningen in andere gebouwen.

Doch er zijn ook schaduwzijden : de geboortecoëfficiënt vermindert aanzienlijk, en waar de bevolking op tien jaar tijds met zowat 800 eenheden vermeerderd is, komt dit haast niet ten goede aan de groep beneden 15 jaar. Verder treft de werkloosheid vrijwel uitsluitend de lucifernijverheid, zo men rekenig houdt met het feit dat groeven en bouwbedrijf 's winters gehinderd worden door de weersomstandigheden.

De landbouw blijft nog steeds een belangrijk element : van de 160 ha. belastbare oppervlakte worden meer dan 92 ha. voor diverse teelten gebruikt, waaronder 69 ha. graangewassen en 17 ha. aardappelen.

Tussen twee oorlogen.

De periode 1910-1920 vormt het begin van het demografisch verval der stad. Tijdens die tien jaar zijn er 2.309 geboorten, wat een coëfficiënt van 18,3 per duizend geeft. Daarbij dient natuurlijk rekening te worden gehouden met de oorlogsjaren 1915-1919, tijdens welke er onderscheidenlijk 211 - 164 - 113 - 127 en 253 geboorten zijn. Ondanks de oorlog blijft het sterftecijfer betrekkelijk laag, namelijk gemiddeld 185,1 per jaar, en bereikt geen enkele maal het gemiddelde der periode 1900-1910. De natuurlijke aanwinst wordt echter tenietgedaan door een migratieverlies van 1.244 (inwijking 4.258, uitwijking 5.502) zodat de bevolking bij de **telling op 31 december 1920** met 800 eenheden verminderd blijkt, en volgende indeling vertoont :

	M.	V.	Samen
Ongehuwden	3.129	3.334	6.463
Gehuwden	2.370	2.288	4.658
Weduwnaars, weduwen	225	425	650
Gescheiden	31	31	62
	5.755	6.078	11.833

Van de getelde inwoners zijn er 8.829 in de stad zelf geboren, en slechts 3.004 buiten de stad, waaruit blijkt dat heel wat inwijkelingen opnieuw uitgeweken zijn, misschien wel omdat de werkkring niet aan hun verwachtingen beantwoordde. In 1890 deed dit verschijnsel zich

praktisch niet voor (inwijking 1880-1890 : 3.135; in 1890 buiten de stad geboren personen : 3.085).

Deze bevolking vormt 3.050 gezinnen, die beschikken over 2.732 eigenlijke woonhuizen en 81 andere gebouwen met woning, benevens 29 onbewoonde huizen.

De belastbare oppervlakte bedraagt nog 159 ha. 95 a. 75 ca. en terwijl het belastbaar inkomen uit de grond met 78.967 fr. zowat het dubbele bedraagt van twintig jaar tevoren, is dit uit de gebouwen verdrievoudigd en bedraagt thans 973.015 fr.; waarbij remmende factors, zoals de wettelijke beperking der huishuren, worden buiten beschouwing gelaten.

Uit een vergelijking met de resultaten van 1900, toen er juist 22 inwoners meer waren, blijkt onmiddellijk de aanzienlijke vermeerdering van het aantal gehuwden, met samengaande vermindering van de ongehuwden, terwijl het aantal weduwnaars en weduwen ondanks de oorlog praktisch onveranderd is gebleven. Van de 3.050 getelde gezinnen worden er 109 gevormd door alleenstaande mannen en 151 door alleenstaande vrouwen, terwijl er van de overige gezinnen 2.461 bestuurd worden door een man en 321 door een vrouw (waaronder 203 door weduwen).

De periode, welke onmiddellijk volgt op de oorlog 1914-1918, vertoont een zekere stijging van het geboortecijfer, en voor de jaren 1920 t/m 1923 hebben we een gemiddeld aantal van 297 levende geboorten per jaar. Doch onmiddellijk daarop zet een vermindering in, zodat voor de periode 1921 t/m 1930 een totaal van 2.641 wordt bereikt, d.i. een coëfficiënt van 22,3 ‰. Het sterftecijfer vermindert nog heel lichtjes en bedraagt voor die zelfde periode 1.725 of 14,6 ‰. Bij de telling op 31 december 1930 vindt men dan ook een lichte verbetering t.a.v. 1920, namelijk :

	M.	V.	Samen
Minder dan 15 j. oud	1.459	1.406	2.865
Van 15 t/m 59 jaar oud	3.741	4.035	7.776
Van 60 jaar en ouder	673	816	1.489
	5.973	6.257	12.130

Opvallend, ofschoon niet onverwacht, is de vermindering van het percentage der inwoners beneden de leeftijd van 15 jaar, die nog amper 23,6 % der bevolking uitmaken, tegen 32,4 % in 1910. De economisch renderende klasse van 15 t/m 59 jaar oud is aanzienlijk toegenomen, doch het percentage der inwoners van tenminste 60 jaar oud steeg eveneens, nl. van 9,5 % tot 12,3 %.

Uit een einde december 1929 gehouden landbouwtelling blijkt dat de belastbare oppervlakte op 9 jaar tijd met amper een halve hectare verminderde en nog 159 ha. 44 a. bedraagt, waarvan 75 ha. 84 a. ingenomen door landbouw. Men heeft 12 ha. aardappelen, doch slechts 3 ha. 52 graangewassen en 32 a. tabak, terwijl de weilanden 32 ha. 81 beslaan. Verder worden 10 ha. ingenomen door moesplanten en bijna 8 ha. door fruitteelt. Er zijn nog 21 landbouwpaarden (benevens 82 voor handel en nijverheid), verder 119 runddieren en 48 varkens.

Het aantal hennen is opvallend gestegen en bedraagt meer dan vierduizend. De ondernemingen van minder dan 1 ha. zijn verreweg de talrijkste, nl. 515, benevens 39 van 1 tot 5 ha. en twee van 5 tot 10 ha. Geen enkel groot bedrijf.

In het bouwbedrijf heerst een betrekkelijk grote werkzaamheid met gemiddeld een twintigtal nieuwe particuliere woonhuizen per jaar van 1921 tot 1934. Op het einde van dat jaar waren er inderdaad 3.052 eigenlijke woonhuizen en in 1935 stijgt het aantal nieuwgebouwde woonhuizen tot 37.

Op 4 september 1939 wordt de Guilleminlaan ingehuldigd, die tussen het station en de Ouden Berg een rechtstreekse verbinding tot stand brengt, welke de stadskom en haar inzinking vermijdt.

Na de tweede wereldoorlog.

De tienjaarlijkse algemene volkstelling, welke normaal einde 1940 had moeten gehouden worden, kon wegens de oorlog niet doorgaan en moest worden uitgesteld tot 31 december 1947. Tijdens de periode van 1931 t/m 1947 waren er 2.893 levende geboorten, d.i., op het bevolkingscijfer van einde 1931, een coëfficiënt van 14 $^0/_{00}$. De 2.753 overlijdens van die zelfde periode geven een sterftecoëfficiënt van 13,4 $^0/_{00}$. Er is dus een winst van 140 eenheden, die echter wordt tenietgedaan door een migratieverlies van 1.002 (inwijking 7.597, uitwijking 8.599) zodat er per slot van rekening nog slechts 11.268 inwoners overblijven, die samen 3.818 gezinnen vormen en ingedeeld zijn als volgt :

	M.	V.	Samen
Ongehuwden beneden 15 jaar	1.053	1.072	2.125
Andere ongehuwden	1.194	1.244	2.438
Gehuwden	2.919	2.971	5.890
Weduwnaars, weduwen	251	507	758
Gescheiden	30	27	57
	5.447	5.821	11.268

Een vergelijking met de cijfers van 1900 toont onmiddellijk het wezenlijk verschil aan : de bevolking is met slechts 600 inwoners verminderd, doch de groep der ongehuwden beneden 15 jaar verminderde met de helft en vormt nog nauwelijks 18,8 % van de bevolking, tegen 34,2 % een halve eeuw tevoren. Ook de andere ongehuwden verminderden met zowat 600, zodat ongeveer het ganse gewicht van de verschuiving de groep der gehuwden ten goede komt. Dit kan voor een gedeelte te danken zijn aan jongere huwelijken, doch ook het aantal weduwen en weduwnaars vermeerdert, wat het vermoeden wekt van een veroudering der bevolking.

Dit vermoeden wordt bevestigd door de indeling naar leeftijdsgroepen (beide geslachten samen).

0 - 4 j. 805	20 - 24 j. 916	40 - 44 j. 824	60 - 64 j. 584
5 - 9 j. 590	**25 - 29 j. 839**	45 - 49 j. 903	65 - 69 j. 464
10 - 14 j. 730	**30 - 34 j. 684**	50 - 54 j. 744	70 - 79 j. 653
15 - 19 j. 912	35 - 39 j. 820	55 - 59 j. 651	80 en m. 149

Allerlei factoren oefenen hier hun invloed uit om het beeld t.a.v. dit van 1910 te wijzigen : de beide oorlogen (de beïnvloede groepen zijn vetjes gedrukt), de vooruitgang der geneeskunde die het heel wat mensen mogelijk maakt langer te leven en de kindersterfte aanzienlijk deed verminderen, de geboortebeperking, enz. Doch de bevolking in haar geheel veroudert : meer dan de helft der inwoners zijn tenminste 35 jaar oud, en de demografisch nuttige groepen (van 20 tot 40 jaar) zijn heel wat armer dan in 1910, wat weinig goeds voorspelt voor de toekomst.

De gewijzigde samenstelling der bevolking weerspiegelt zich eveneens in de tabel der huisvesting. Einde 1947 zijn er 3.171 bewoonde, voornamelijk tot woning dienende gebouwen, welke 3.808 woningen vormen, die gebruikt worden als volgt :

Aantal kamers	**Aantal personen** 1	2	3	4	5	6	7	8 & +	**Totaal**
1	54	17	8	2	—	—	—	—	81
2	206	284	189	59	19	2	3	1	763
3	58	173	155	89	33	9	4	2	523
4	142	397	414	225	75	24	15	7	1299
5	45	173	165	91	57	22	9	6	578
6	24	80	65	66	22	11	7	2	277
7	5	24	22	31	15	6	2	3	108
8	5	17	16	15	9	7	3	2	74
9	5	3	7	6	3	3	3	3	36
10 en meer	12	12	7	13	12	5	3	15	69
	546	1190	1048	597	248	89	49	41	3.808

Het woningtype met vier kamers komt nog altijd het meest voor (1299), doch het aantal « gedeelde huizen » is geweldig toegenomen sinds 1910 : men vergelijke slechts het aantal woongelegenheden welke bestaan uit 2 of 3 kamers.

Daarentegen is het aantal « grote woningen » met tenminste 7 kamers aanzienlijk verminderd, evenals trouwens die van de « grote gezinnen » van tenminste 8 personen : in 1910 nog 281, in 1947 amper 41. Anderzijds is het aantal alleenwonenden meer dan verdrievoudigd, terwijl dit van de gezinnen van 2 of 3 personen meer dan verdubbelde.

De belastbare oppervlakte (private eigendom) is sinds 1920 met 7 ha. 73 a. verminderd en het belastbaar inkomen gehaald uit de grond bedraagt nog slechts 63.530 fr. tegen 8.184.847 fr. voor de gebouwen.

Wanneer wij de mannelijke en vrouwelijke bevolking verminderen met het aantal kinderen beneden 15 jaar en met dit van de personen boven de pensioengerechtigde leeftijd (65 j. voor de mannen, 60 j. voor de vrouwen) bekomen wij een actieve bevolking van 3.812 mannen en 3.742 vrouwen. Blijkens de economische telling op 31.12.1947 was die bevolking tewerkgesteld als volgt

(tijdelijk werklozen inbegrepen) (24).

Plaats van tewerkstelling	Werkg. + zelfst.		Bedienden		Werklieden		Helpers		Samen	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Geraardsbergen	745	283	244	118	555	430	76	45	1620	876
Randgemeenten	7	1	34	12	505	385	3	1	549	399
Elders	7	4	247	92	975	144	5	3	1234	243
	759	288	525	222	2035	959	84	49	3403	1518

Rekening houdend met de jongelieden die na de schoolplichtige leeftijd voortstuderen en met die welke hun legerdienst volbrengen, zien we dus de grote meerderheid (zowat 90 %) der mannelijke bevolking tewerkgesteld, terwijl slechts 2/5 der vrouwen een winstgevende bezigheid hebben.

In december 1947 zijn er gemiddeld 80 mannen en 125 vrouwen tijdelijk werkloos. Dit aantal is, wat de mannen betreft, praktisch onveranderd sinds begin 1946, terwijl het voor de vrouwen langzaam stijgt tot het, midden 1948, een maximum van 311 bereikt voor de vrouwen. De volledige werkloosheid is tot dan heel gering (jaar 1947 zowat 25 mannen en 20 vrouwen).

De meeste werkgevers en zelfstandigen werken in de stad zelf, voornamelijk in de handel (incl. banken, verzekeringen en agentschappen), nl. 528 personen. Verder zijn er nog 22 zelfstandige landbouwers.

De bedienden, die te Geraardsbergen zelf werken, zijn grotendeels in het onderwijs (100), in overheidsdienst (79) of in de handel (86). Onder de werklieden en werksters vindt men er 236 tewerkgesteld in het confectiebedrijf (benevens 32 helpers), alsook 102 vrouwen in de tabakindustrie.

In de randgemeenten treffen we vooral de 329 mannen en 332 vrouwen in de lucifernijverheid te Overboelare. De voornaamste tewelkstelling elders wordt verschaft aan 222 bedienden in het arrondissement Brussel (meestal in overheidsdienst) waar ook 442 werklieden zijn tewerkgesteld, terwijl men er 420 vindt in Henegouwen (mijnen en steengroeven).

Dank zij in hoofdzaak de 59 onderwijzeressen, vindt de groep der vrouwelijke bedienden meer werkgelegenheid in de stad dan daarbuiten.

Zoals men weet zijn « helpers » praktisch uitsluitend onbezoldigde verwanten van de werkgever, die met hem samenwerken zonder de leiding van de onderneming te hebben; het ligt voor de hand dat de werkgelegenheid van deze groep die van de werkgevers en zelfstandigen volgt. Verder zijn echter alle groepen aangewezen op werkgelegenheid buiten de stad, waarbij de vier randgemeenten een

(24) De vermelde aantallen tijdelijke werklozen zijn theoretische getallen, bekomen met het volledig aantal, door alle tijdelijke werklozen verlette, halve arbeidsdagen in de maand te delen door de som der vergoede halve arbeidsdagen in diezelfde maand. Het resultaat geeft dus het aantal personen die gedurende de ganse maand werkloos zijn en is, door de band, kleiner dan dit van het aantal werkelijke personen die ieder een min of meer groot gedeelte van de maand moesten verletten.

heel aanzienlijke rol vervullen. Zelfs in het aldus ontstaande « groot-Geraardsbergen » is de werkgelegenheid helemaal onvoldoende.

Einde 1948 begint de volledige werkloosheid plotseling te stijgen, en bereikt begin 1949 gemiddeld 140 voor de mannen en 200 voor de vrouwen. In januari 1950 zijn er 228 volledige werkloze mannen, terwijl een verscherping van de erkenningsvoorwaarden het aantal werkloze vrouwen vermindert tot 104. Tevens zijn er 121 mannen en 79 vrouwen tijdelijk werkloos. Daarna is er een geleidelijke stijging van het aantal volledige werkloze vrouwen dat 193 bereikt in april 1954.

Met uitzondering van Goeferdinge, is de bevolking der randgemeenten merkelijk gestegen en bedraagt zij op 31 december 1947 :

	Goeferdinge	Nederboelare	Onkerzele	Overboelare	Samen
M.	449	546	1.278	1.688	3.961
V.	436	538	1.266	1.664	3.904
	885	1084	2.544	3.352	7.865

Bij de algemene landbouwtelling op 15 mei 1950 blijken de teelten op het stadsgebied nog slechts 54 ha. 39 te beslaan. Het aantal paarden is geslonken tot 15, waarvan 7 voor landbouw en 8 voor handel en nijverheid.

Waar de vermindering van het aantal landbouwpaarden dient te worden toegeschreven aan de vermindering van het aantal en de grootte der landbouwondernemingen, is de vermindering van het aantal nijverheidspaarden een rechtstreeks gevolg van de motorisering, welke onmiddellijk na de oorlog op grote schaal is ingezet. Einde 1953 waren er, te Geraardsbergen en in de vier randgemeenten, reeds 523 autovoertuigen voor personenvervoer (benevens 7 autocars) en 337 vrachtauto's. Einde 1957 is het aantal personenwagens gestegen tot 987, doch het aantal vrachtauto's nauwelijks tot 355, waarbij moet worden opgemerkt dat, voor het stadsgebied zelf, dit aantal zakte van 215 einde 1953 tot 199 einde 1957. Het lijdt geen twijfel dat die stilstand een rechtstreeks gevolg is van de economische stagnatie.

Deze blijkt duidelijkst van al uit de evolutie der sigarenproduktie, in de vorige eeuw een der pijlers van de welvaart der stad en thans nog nauwelijks een schim van de vroegere grootheid.

In 1921 was de produktie van gans België 192.000.000 sigarillos en 239.553.000 sigaren, waarvan één vierde, zegge zowat 60 miljoen sigaren, in het gewest Geraardsbergen werden vervaardigd (25). Dit gemiddelde blijft in 1922-1923 behouden, doch is voor de jaren 1927 t/m 1931 reeds reeds gedaald tot 50.000.000 sigaren en ongeveer 25.000.000 sigarillos. De schier uitsluitend ambachtelijke nijverheid is niet opgewassen tegen de groeiende mededinging der machinale fabricatie, die zich in andere centra vestigt, terwijl, door de veranderende rookgewoonten, de eveneens elders gevestigde sigarettenproduktie een steeds groter belang neemt. In 1938-1939 is de sigarenproduktie van het gewest tot beneden de 30.000.000 gedaald, en die van de

(25) Inlichtingen mij welwillend verstrekt door dhr MAHAUDEN uit Geraardsbergen.

sigarillos eveneens.

De tweede wereldoorlog zal echter de genadeslag brengen : gedurende de oorlog worden de bestaande voorraden buitenlandse tabak volledig opgebruikt en kunnen door de weinig kapitaalkrachtige kleine zelfstandigen onmogelijk opnieuw worden aangelegd. Daarbij komen zware extrabelastingen op de — vaak louter theoretische — tijdens de oorlog gemaakte winsten het kapitaal, dat zou moeten dienen om, tegen fel verhoogde prijzen, opnieuw voorraden aan te leggen, voorgoed iedere heropleving onmogelijk maken. Verder wil een ongelukkige accijnspolitiek de sigaren aanzienlijk belasten in verhouding tot de sigaretten, terwijl het merkelijk verschil in de lonen en sociale lasten tussen België en Nederland een massale invoer uit dit land toelaat. In 1939 bedroeg de gemiddelde invoer uit Nederland ongeveer 3.250.000 sigaren per jaar, in 1951 stijgt hij reeds tot 20,5 miljoen (26). In 1946 worden er in het gewest Geraardsbergen nog 14.500.000 sigaren en 11.725.00 sigarillos vervaardigd, in 1957 nog amper drie miljoen sigarillos en 2.844.000 sigaren, wat nauwelijks 1,5 % is van de Belgische sigarenproduktie voor dat jaar, welke 191.532.885 stuks bedroeg.

Het gevolg van die toestand is een uitwijking van de arbeidskrachten en vermindering van de ganse economische activiteit, die bij voorbeeld ook in het bouwbedrijf merkbaar is. Terwijl er in 1935 nog 37 nieuwe particuliere woonhuizen worden gebouwd, bedraagt het aantal nieuwgebouwde woningen voor de jaren 1948 t/m 1954 amper 30. In 1955 werd echter toelating verleend tot het bouwen van 14 nieuwe gebouwen (27).

De uitwijking van de arbeidskrachten blijkt uit de vermindering van het aantal weekabonnementen op de spoorweg : in 1950 nog gemiddeld 2247, met een lichte tijdelijke stijging tot 1953 en daarna gevoelige vermindering tot 1715 in 1956 en 1575 in 1957. Het aantal gewone biljetten daalt van gemiddeld 488 per dag in 1950 tot 401 in 1957, wat vermoedelijk verband houdt met de vermeerdering van het aantal personenauto's. Het aantal volledige, aankomende en vertrekkende spoorwagens blijft nagenoeg onveranderd, zijnde respectievelijk 22 en 7 in 1950 en 26 en 8 in 1957, doch de gedeeltelijke ladingen verminderen gevoelig, namelijk van 239 in 1950 tot 83 in 1957. Om dit euvel te verhelpen heeft de N.M.B.S. te Geraardsbergen een baancentrum ingericht dat, met behulp van 7 vrachtauto's, de omliggende gemeenten in een omtrek van vele kilometers bedient. De stad, de randgemeenten en een paar andere worden dagelijks bediend, terwijl de wagens om de twee dagen een zestigtal gemeenten uit de grotere omgeving aandien. Het gemiddeld vervoerd tonnage per dag bedraagt 18 ton (28).

Ondanks de onmiskenbare economische inzinking blijft de rivier-

---

(26) Christelijke Centrale van Arbeiders der Voedings-, Landbouw-, Tabak- en Hotelbedrijven, XVde Congres, September 1952, « Onze syndicale Economische Politiek », blz. 38 en volgende.

(27) Stad Geraardsbergen, Verslag over het beheer en de toestand der gemeentezaken, dienstjaar 1955-1956.

(28) Inlichtingen mij welwillend verstrekt door dhr DE LEEUW, stationschef te Geraardsbergen.

vaart echter levendig, al is het dan ook met aanzienlijke schommelingen, zoals blijkt uit de onderstaande statistiek der binnenvaart te Geraardsbergen :

	Geladen		Gelost	
Jaar	Boten	Ton	Boten	Ton
1951	192	23.259	363	46.675
1952	162	20.789	356	48.303
1953	160	19.543	141	17.569
1954	217	25.053	373	56.974
1955	236	27.459	360	53.925
1956	138	15.928	296	45.287

Een gemiddelde vracht van minder dan 150 ton is zeker heel gering. Van bevoegde zijde is er herhaaldelijk gewezen op de dwingende noodzaak om de Dender aan te passen aan de vereisten der moderne riviervaart. waar steeds groter binnenschepen worden gebouwd teneinde de bedrijfskosten te verminderen. Uitdiepen en rechttrekken zijn volstrekt onontbeerlijk, wil men dit natuurlijk bedrijfskapitaal, waarover de stad beschikt, niet zien vervallen (29).

Op 30 juni 1956 waren er bij de R.M.Z., voor de stad en de vier randgemeenten, 235 werkgevers ingeschreven met volgend personeel :

Gemeente	Werkgevers	Bedienden		Werklieden		Samen	
		M.	V.	M.	V.	M.	V.
Geraardsbergen	149	77	69	632	298	709	367
Goeferdinge	15	2	4	154	28	156	32
Nederboelare	24	8	4	333	30	341	34
Onkerzele	16	16	6	115	91	131	97
Overboelare	31	44	31	853	430	897	461
	235	147	114	2.087	877	2.234	991

Het belang van de randgemeenten stijgt voortdurend in vergelijking met dit van de stad, die nog nauwelijks aan een derde van de mannen en vrouwen werk verschaft.

Uit een in het Staatsblad van 11-8-1957 gepubliceerde statistiek blijkt dat de bevolking der randgemeenten nog vermeerdert, terwijl die van de stad regelmatig vermindert. Op 31 december 1956 waren er officieel in Geraardsbergen 10.141 inwoners, in Goeferdinge 958, in Nederboelare 1.181, in Onkerzele 2.600 en in Overboelare 3.727, samen 18.607, waarvan 9.114 mannen en 9.493 vrouwen. De vermindering van Geraardsbergen is zodanig dat, ondanks de vermeerdering der bevolking in de randgemeenten, de totale groep met meer dan 500 vermindert op negen jaar tijds. En de uittocht duurt nog steeds voort.

Tijdens de periode 1948 t/m 1957 bedroeg het gemiddeld geboortecijfer voor Geraardsbergen 155,4 per jaar, dit is een coëfficient van 13,8 per duizend. De sterfte bedroeg gemiddeld 150,1, wat een coëfficient van 13,3 0/00 geeft. Tijdens die zelfde periode waren er 4.389

(29) Zie o.m. de uitstekende studie van dhr Albert van den Berghe over « De Dender en zijn problemen ».

inwijkingen en 5.643 uitwijkingen, zodat het verlies 1.254 bedraagt t.a.v. 1947.

Het is moelijk uit te maken welk het aandeel is van de uitwijking der (voornamelijk jonge) arbeidskrachten en welke de rol is van de hoogconjunctuur in de vermindering der werkloosheid die sinds 1954 wordt waargenomen. Van 174 in januari 1955 zakt het aantal volledig werkloze mannen vrij plotseling tot zowat de helft en blijft tussen 80 en 90 schommelen tot einde 1957. De vermindering van het aantal tijdelijk werklozen is nog duidelijker afgetekend, en gaat nl. van 129 in januari 1955 tot 59 op het einde van het jaar en blijft dan meestal tussen 20 en 40 tot einde 1957. De evolutie bij de vrouwen is gelijklopend, gaande voor de volledig werklozen van 124 tot ongeveer 60 en voor de tijdelijk werklozen van 128 tot zowat de helft. In de eerste helft van 1958 is er echter een vermeerdering van de volledig werklozen waar te nemen.

In juli 1958 is het aantal bij de R.M.Z. ingeschreven werkgevers voor de stad en de vier randgemeenten samen gestegen tot 268, waarvan echter 44 in de laatste jaren geldmoeilijkheden kenden. De meest getroffen groepen zijn het bouwbedrijf (16), de kledingsnijverheid (5), de handel (4), de houtbewerking en de machineconstructie (ieder 3).

Slotbeschouwingen.

Het onmiskenbaar verval van Geraardsbergen is verre van verheugend (en eilaas ook verre van alleenstaand in Vlaanderen). In het begin der 19de eeuw steunde de welvaart der stad gedeeltelijk op de textielnijverheid, vooral kantbewerking, die echter vrij spoedig verdween. De tabakbewerking en de lucifernijverheid kwamen op het gewenste ogenblik werk verschaffen, doch de eerste heeft het moeten afleggen tegen een verandering van mode (meer sigaretten) en de machinale vervaardiging, terwijl de tweede door vreemdelingen werd geconcentreerd en grotendeels gemechaniseerd. En de vrijgekomen handen vonden geen nieuwe werkgelegenheid in nieuwe bedrijven. Wanneer men de bevolkingslijsten van heden met die van een halve of een gehele eeuw geleden vergelijkt, ziet men dat heel wat namen van toenmalige werkgevers verdwenen zijn daar de afstammelingen hun kapitaal en hun talent liever elders gingen investeren. Vermoedelijk ligt dààr de diepere oorzaak van de toestand die blijkt uit de nuchtere cijfers, doch de grondige studie van dit verschijnsel valt buiten het kader van deze bijdrage.

Geraardsbergen heeft veel dat de toerist aantrekt en zou ongetwijfeld dit voordeel nog meer kunnen benutten. Anderzijds maakt de nieuwe technische vooruitgang de vestiging van nijverheden minder dan vroeger afhankelijk van de onmiddellijke nabijheid van bepaalde bronnen (steenkool, erts, enz.) zodat dit nadeel grotendeels vervalt.

Geraardsbergen is niet dood, maar zijn toestand vereist een spoedig ingrijpen alvorens het te laat is. Laten wij hopen dat dit moge gebeuren.

VORST. **A. van Lul.**

Stad Geraardsbergen - Kunststad

Niet alléén om haar bekoorlijke ligging in het midden van lieflijke landouwen; niet alléén om haar beroemde gemeentekeure, de oudste van het land (1068); niet alléén om haar stadhuis, juweeltje in baksteenarchitectuur, om de stoere bouw van de Sint-Bartholomeuskerk, de gothische bron « de Marbol », de « Dierkost », overblijfsel van de oude stadsvesten, een fontein « Mannekenpis », een oud O.L. Vrouwhospitaal enz. enz.; niet alléén om haar folkloristische feesten van « Krakelingenwerp en Tonnekensbrand », haar ommegank met de « processie van complaisance»; niet alléén om haar gevreesde « muur », maar Geraardsbergen is ook een bezoek waard om haar curiosa op kultureel gebied.

Onze stad bezit immers talrijke kunstgewrochten op gebied van schilderkunst, evenals in beeldhouwkunst en smeedkunst.

In onze hoofdkerk is een « De Marteling van S.-Bartholomeus » te bewonderen (17e eeuw) toegeschreven aan G. de Crayer of van der Heyden, een prachtig tafereel, voorstellende : « Inhuldiging van Kardinaal de Granvelle als Aartsbisschop van Mechelen » door Gaspard de Crayer, Antwerpen 1583-1669, verder een tafereel « Aanbidding der Herders » door Cassiers of Abr. Janssens (17e eeuw), een schilderij door Petrus Van Huffel, Geraardsbergen 1769 - Gent 1844.

Als beeldhouwwerk staan in onze hoofdkerk verschillige biechtstoelen in Lodewijk XV stijl door Gillis de Ville uit Geraardsbergen (1755), door zelfde kunstenaar bezitten wij een merkwaardige predikstoel in Lodewijk XV stijl. Er zijn nog : « Het Geloof voorstellende », beeldhouwwerk in marmer (1730-1785) door Pepers van Brugge die ook gebeeldhouwd heeft in marmer de twee prachtige beelden « Christus geeft de sleutels aan Petrus » die onder de predikstoel staan. Wij bezitten in onze hoofdkerk een merkwaardig « Piëta » in hout gebeeldhouwd (15e eeuw), een doopvont in steen rustend op een zuil, geflankeerd door 4 vazen, gewijd in 1620 en hersteld in 1750. Er is veel verschillend kunstsmeedwerk als de Communiebank enz., alles in Lodewijk XV stijl.

Op ons stadhuis zijn in drie zalen 42 schilderijen te bewonderen uit de 16e, 17e, 18e en 19e eeuw. Alle beroemde kunstschilders, geboren in Geraardsbergen, hebben er van hun kunstwerken ten toon gesteld. Ook van onze hedendaagse schilders zijn door de stad prachtige werken aangekocht. In de voorzaal is het monumentaal standbeeld te bewonderen van Sint Bartholomeus door de beroemde Grupello (te Geraardsbergen in 1644 geboren) in eik gebeeldhouwd, wij bewaren er ook een schilderij voorstellende « Het Laatste Oordeel » en toegeschreven aan Alb. Dürer, de bekende Duitse schilder.

Maar de schoonste werken die onze stad bezit, berusten in ons O.L. Vrouwhospitaal, men vindt er o.m. de volgende : « Christus aan de Colonne » door van Dijck, « De opdracht in de Tempel » en « De eerste Abt van S. Adrianus » door Gaspard de Crayer, Landschappen door Vinckenboom enz. enz. Men treft er ook meubelen aan uit de 16e eeuw. Merkwaardig is de Bisschopszaal met haar eigenaardige zoldering en haar mooie wandtapijten. Het kerkje in Lodewijk XV stijl heeft een muurbekleding waarvan vooral het in hout gesneden werk, zoals « De Doop van Jezus door Joannes » en « Duivelbezwering » uitmunten. Men treft er verder nog een ijzeren afsluiting aan, een echt meesterwerk in Lodewijk XV stijl. Er berusten in het hospitaal ook een drietal werken van Grupello.

Mocht de dag komen waarop men al de kunstgewrochten die onze stad bezit in één museum verzamelen zou. Alwie onze bezienswaardigheden thans een bezoek wil brengen zal niet ontgoocheld worden.

Vincent van Bossuyt

Onder-Voorzitter van V.V.V.
Geraardsbergen.

HET LAND VAN AALST

Tweemaandelijks tijdschrift

Voorzitter : Dr H. Vangassen, Steenweg op Denderhoutem, 53, Ninove (tel. (054)316.15).

Beheerder : Albert van Lul, de Nayerlaan, 51, Brussel 19 (tel. (02)44.61.22).

Redaktiesekretaris : E.H. J. de Brouwer, pastorij, Impe (tel. (053)233.61).

Ruil- en recensiedienst : E.H. V. Gaublomme, Kerkstraat, 16, Erembodegem (tel. (053)230.08).

Prijs van het jaarabonnement voor leden : 100 fr., voor steunende leden : 200 fr. en voor ereleden : 500 fr., te storten op de postrekening « Het Land van Aalst », nr 5869.11. Gewoon losnummer (20 fr.) te bestellen bij de beheerder en te storten op voornoemde postrekening.

INHOUD VAN Nrs. 1 en 2

1959

Geraardsbergennummer

M. Gysseling — Middeleeuwse toponiemen te Geraardsbergen 2

J. Pieters — Van lijfeigenen uit de streek van Geraardsbergen die, in de XIIIe en XIVe eeuw, aan Sint Adriaan werden opgedragen 8

B. — Een apostel of een evangelist patroon van Geraardsbergen ? 17

H. Vangassen — Esbattemente ende Genouchte te Geraardsbergen (15^e^ e.) *(2 ill.)* 18

F. de C. — De oudste Burger van Geraardsbergen is 504 jaar oud *(1 ill.)* 36

H. Vangassen — Schilders van het Laatste Oordeel te Geraardsbergen (15^e^-16^e^ eeuw) 38

R.V. — Hondenplaag te Geraardsbergen in de XVe Eeuw 39

R.V. — Op Kermisavond 1458 brand in de Ooievaar op de Grote Markt 41

Fr. de Cacamp — De lijdensweg van Geraardsbergen (1579-1585) *(1 ill.)* 42

R.V. — Krakelingenwerp en Tonnekensbrand in 1671 63

A. van Lul — Een eeuw evolutie 64

V. van Bossuyt — Stad Geraardsbergen — Kunststad III

Druk. « De Aankondiger », Dokter De Moorstraat, 6, Aalst. Tel. 248.18.